

Euskeraren erri akademia / Academia popular de la lengua vasca
Lacademie populaire de la langue basque

Euskerazaintza

LXIX Zenbakia • 2012. urtea-1

III. Karlistada

1839-1876

Euskerazaintza

Gure irakurleari:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adizkideentzat jarritako oar bat agertu zan, arpidendunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: “Len”, oraingoz ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago dogu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza emten digutenak “laguntzaille” taldera sartuko ditugula esaten da gendun.

Gaur, diru kontuetan estutasunean sartuta gagoz, eta al dauanak gura geunke “urtero” 30 euro ordaintzea, bealdean aipatzen dogun gure kontuen zanakietan.

Gure kontuen zankiak onek dira:

BBVA: 0182-1296-00-0201538669

KUTXA: 2101-0200-46-0006681589

EUSKERAZAINTZA

Euskeraren Erri-Akademia

Colón de Larreategi 14, 2ª eskuma

48001 - BILBAO

e-mail: aeuskerazaintza@gmail.com

www.euskerazaintza.org

Z. N. A. / C. I. F. G 20/127. 759

Eusko Jaurlaritzaren Elkarte Erroldan, 1136 zenbakia.

Erri Zuduzkotasunaren Aldarrikapena

(BOE 45/1981 eta EE. AA. 96/1984)

I.S.B.N. : 1132- 1318

Legerako Gordetza: BI-1928-87

Diseinua eta inprimaketa: **IBEGRAFIK**
www.ibegrafik.com

Laguntzaille

Bizkaiko Foru Aldundia
Diputación Foral de Bizkaia
Kultura Saila
Departamento de Cultura

Atarikoak	7
Lortuak eta lortzekoak	11

II.- KARLISTADAKO GUDA EUSKALERRIAN 1839-1876

1.- Zatia.

Oarkuntza	13
Aurkezpena	13
1.839an Marotoren saldukeria	14
1.840-1.844ko urte bitartean, Euskalerriak “Bakearen ordez”, menpeko legeekin ordaindu bear ebazanak	16
Lau urte onein ondorioa	17
Espainiarren edestiko liburuetatik artutakoa	18
Liburuaren XXIV-XXV txataletatik asita	19
Denbora orreitan espainiarrak: “aberri lez egiztatu egiten dabe katolikotasuna”	20
Iru azalpen edo adierazpen onei erantzuna emoteko, len jakin bear doguna	20
Lenengo azalpenari erantzunda	21
Bigarren azalpenari erantzunda	22
Irugarren azalpenari erantzunda	22
Toledoko kaizartzia edo Toledoren kaizarkeria	22
Euskaldunak	23

2.- Zatia.

Edestiaren aria berrezkuratuta. 1.844-1.860 urte bitartean edestilariak esaten dautsoen II n guda karlista	25
--	----

3. Zatia.

Karlista alderdiaren era berritze edo antola barria.....	30
Oarpena:	34
Ostera edestiaren aria artuta:	34
VIIIn Karlos errege-nai onen bizi kondaira.	39
Saboyatar I Amadeo, Aostako dukearen bizi kondaira laburra.....	40

4. Zatia.

1.872ko matxintasuna.	41
Dorronsorotar Migelen bizi kondaira laburra:.....	44
Santa Kurtz apaizaren bizi kondaira:.....	44
Lizarraga ta Eskiroztar Antonioren bizi kondaira.	49
Dorregarai eta Domingeratar Antonioren bizi kondaira laburra:.....	51
Gudako aria ostera artuta.	52
Ondorio labur bat.	55

5. Zatia.

Gudako aria ostera berrezkuratuta.....	57
Ondorengo oarkizun txiki bat.....	59
Oarpen txiker bat egin bear dogu emen, egoera au ulertu degun:	60
Karlistaren arteko gertaera oneik: Antonio Piralaren “Historia contemporànea” liburuko bigarren atalean 1.843tik XIIIn Alfonren eriotzararte, 10., 11., 12., 13. eta 14garren orrialdetan aurkituko dozuez.....	62
Ondorengo oarpen labur bat.....	67
1.874ko urtean agertutako aldizkariak:	68
Emen argi agertzen da ze garrantzidunak izan zan Bilboko Uri ta beren inguruko erriak.	68
Gogora ekarteko oar txiki bat.	68
Eta emen beste geraldari bat egin bear da, itaun au gogora ekarteko:	68
1.874ko Zati onen oarpena.....	73
Kataluniako ekitaldietan:.....	76
Euskalerriko ekitaldietan:.....	77
Onen oarpen laburra.	81

Onen oar laburra.....	81
Arabaren galduera.....	86
Ekintza onen oartxo bat:	90
Karlistadaren bigarren edo irugarren go gudaren amaiera.....	91
Menperatzailearen aldia amaitu ote da ?.....	97
ZERGAITIK AITA ?:.....	97
En mi opiniòn duerme el fuego bajo la ceniza”	98

6. Zatia.

Lan guztiaren ondorioa	101
Erantzunak.....	101
1) Nortasunaren zentzuzko izatasuna:	102
2) Nortasunaren izatasunezko ABERRIAK, eta Norkeriz asmatutako aberriak:	102
Aberriak ote dira baiña, Norkerizko asmokin gizarte ezberdintasunakaz sortzen diran batzagotasunak ?:	102
EUSKALDUNTASUNAREN NORTASUNEZKO ABERRIA:	103
NORKERI BITARTEZ SORTUTAKO ABERRIAK.....	103
Bibliografia	105

Gure irakurleari:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adizkideentzat jarritako oar bat agertu zan, arpidendunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: “Len”, oraingoz ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago dogu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza emten digutenak “laguntzaile” taldera sartuko ditugula esaten da gendun.

Gaur, diru kontuetan estutasunean sartuta gagoz, eta al dauanak gura geunke “urtero” 30 euro ordaintzea, bealdean aipatzen dogun gure kontuen zanbaketan.

Gure kontuen zanbakiak onek dira:

BBVA: 0182-1296-00-0201538669

KUTXA: 2101-0200-46-0006681589

Atarikoa 2012

Iru aitatu daitezke gertakizun kaltegarrien artean: **Suteak, Uriolak eta Itxas asarreak.**

Suteak. Basoak, basarriak, dendak, lantegiak... sugartuz, erre ta kiskali daitezke austerre biurtzeraño.

Uriolak. Gogoratu Bilbaon, Tolosan, Donostin gertatutakoak. Toki orreitan egozan kale, denda, etxepe ta mota guztietako tresnak lokaztu, zikindu ta ondatu ziran.

Itxas-asarreak. Ikus itxasoan sortzen diran olatu andiek zelan zapuzten, iraultzen eta ondoratzen dituzten itxasontziak, bai eta kaltetu ondartzak, inguruetan diran biztanleak ito ta desagertuaziz. Aspaldi ez tala, India aldean, Sunami deritzon itxas asarreak kalte sekulakoak egin ebazan.

Iru gertakizun orreitan asiera xume ta apalak izan oi dira: txingarra dala, poxpolo ixitua edo zigarro mutur itzali gabea... ur tantak lenengo, saparradak geroago, ur jasad... uin edo olatu apalak baña denbora joan ala, arian arian aundituz, ugarituz, indartuz... menderatu eziña gerta leike.

Gizaki edestian be, antzeko gertakizunak ikusi oi doguz. Alaxen gertatu jakun joan zan amazortzigarren gizaldian gure Euskalerrian, Karlistada gudateagaz.

Espainiako erregetzan, errege izateko legeari buruz, iritxi ez bardiñak ta eztabaida ta iztilluak kaleratu ziran alkar izketetan, egunerokoetan, zaleen ta aurkakoen artean, sekulako asarre, burruka, ezin ikusi, ilketa ta anai arteko gudate ankerra ekarriaz.

Gudate au 1836tik 1876arte burrukatu zan, Euskalerrian Karlistada izenagaz ezagututen doguna.

Gudaldi orren edestia ederto be ederto azaldatuten deusku Paulo Atutxak idazle bizkor ta aspergaitza dogunak.

Ona emen, laburbiluz, aurkestute deuskuzan ATALBURU edo ZATIAK.

I-ATALBURUA (ZATIA)

Oarkuntza. Kontuan izan Sortzailleak Jaungoikoak, nortasuna emoten deutsola bakotxari ta gizakiari be sena edo zantzu ezabatu eziña ipinten deutsola barruan.

Aurkezpena. Gogoratuten dira, lerro zeatzen bidez, Karlistadako bertaera batzuk: iraun eban epea, gidaketa orren errudunak, egitada orren zergaitiak, idazleari lagundutako Edestiaren liburu egilleen izenak, edestiaren mami ta edukia, gudatearen ondorioak eta abar.

II-ATALBURUA (ZATIA).

Esparru onetan bear dan zeaztsubez aitaturten dira, 1840tik 1860arteko gudaldiko ekintzak.

III.ATALBURUA (ZATIA).

1860tik 1867arte iraun eban iztilluan zer ikusia euki eben jokabide ta izenak agertuten dira. Esate baterako Braganzako Maria Teresa, gudalburu Prim, Serrano, Topete Juan Bautista. Bai eta edesti barruan sartu bear dan VII Karlos Erregegaia eta Saboyatar Amadeo, Aostako Dukearen kondaira laburra.

IV-ATALBURUA (ZATIA).

1872 matxinaldia ta orren errudunen izen eta bizitzak: Dorronsorotar Mikel, Santa Krutz abadea, ta Dorregaray Dominguerenak.

V-ATALBURUA (ZATIA).

Gudaren ariari daragoio idazleak, oarpen batzuk tartekatuz. Baita 1874ko urtean kaleratu ziran aldizkari batzuen aipamena egiten dau. Eztabaidako ekitaldiak non, zelan ta noiz arte jokatu ziran erakusten dau: batzutan Kataluña aldean, beste batzuetan Euskalerriko lurraldean. Onako onein barriek be aitatuten dauz: Araban galduaz amaitu zala guda, Arana ta Goiritar Koldobika ta Sabinoren galderak, eta euren aita Santiago ta gudarien esanak.

Gudatearen ondorioak azalduz burutzen dau Karlistadaren edestia Atutxatar edestilariak.

VI-BIBLIOGRAFIA.

Irakurlearen begietan ipinten ditu Karlistadari buruz eskuartean euki dauzen edesti iturriak eta idalarien izenak.

E

Gure irakurleari:

Azken zenbakian gure aldizkari au artzen dutenentzat eta adiskideentzat jarritako oar bar agertu zan, arpidedunai diru-laguntza eskatuz.

Batzuk arpidetza zenbat dan jakin nai dute eta gure erantzuna au da: oraingoz ez degu arpide-saria zeaztuteko asmorik, al degun artean naiago degu irakurleen gogo ona kontuan artu eta emaitza ematen digutenak “laguntzalle” taldera sartuko ditugu.

Gure kontuen zenbakiak onek dira:

BBVA 0182-1296-00-0201538669

KUTXA 2101-0200-46-0006681589

Lortuak eta lortzekoak (2.011)

Aurreko urteetako batzarretan izan dogun oitureari jarraituz, gaurko nire berbalditxu au gauza bi adierazteko izango da: Joan dan urtean zer egin dogun eta urrengoan zer egin bear dogun.

Bi milla ta amabigarren urtean gagoz. Epailak ogeitabeeratzi daukozala.

Urtero lez, gure lanen aleak batuteko garaia eldu jaku. Begiradatxu bat egingo dautsogu batutako orreri.

Lenengo ta bein, egin doguna ikusi eta gero zer-zelan jokatu geinken aurrerantzean.

Beti be gauzak ondo egotetik, obetu gurean.

LORTUAK:

1.– Euskerazaleak Alkartek daukan etxean illeroko Batzarretan osotu dogu alkar lana geuk geure eralkietatik erdiak ordainduz.

Euskerazaleak-Alkartean gugaz egon diranak betiko antzera doaz.

Atutxatar Paulok bete dau Batzarreko idazkari lana gure agiritegian zaintzen da.

2.– Urtean bitan argitaratzen dogu EUSKERAZAINTZA aldizkaria eta aurten be alantxe egin dogu. Gai sakon eta naiko luzeakaz osotuta.

Gauza bat esan bear dogu. Ezin dogula luzatu Aldizkaria 100 orrialdetik gora. Arrazoi bigaitik: Bidalgoa askoz garestiago litzakelako batetik, eta bestetik ez lizakela sartuko daukoguzan eskutitz-azaletan.

Alan da be esan bear 100 orrialde gitxitzat joten dogula. Zer egin geinke ba ? Korreo garestigoa izenpetu ala irugarren aldizkari bat atara urtero ? Erantzuna irakurleen eskuetan geratzen da.

3º.– Interneteko lana be aitau bear dogu. www.euskerazaintza.org. Lan bikaiña zalantza barik.

Or agertzen doguz EUSKERAZAINTZAREN aldizkari guztiak.

Kardaberaz´en bilduma, Arrinda´tar Anes´en idazkiak eta liburuak

San Sebastian ta Zubillagatar Jose Marik (Latxaga) idatzi dauzan liburuak eta Umandiren Asmo-Iztegia iztegitintzan sartuta daukaguz, eta 2.011´n Gabirel idaz-lanak sartu doguz.

Bilbaoko Foru Aldundiari diru laguntza eskatuaz.

Eta Euskera zaleak Alkartearen izenean, idazle askoren liburu ta idazkiak sartuta daukoguz. Esate baterako: Aita Lino Akesolo, Aita Santi Onaindia, Augustin Zubikarai, Bizente Latiegi, Iñaki Zubiri, Martin Olazar, Paulin Solozabal, eta a.

Lan aundia da emen egiten dana. Aldundiaren laguntza be oso ona da. Sartu doguzan idazkiak sartu doguzelako, mundu guztian lenengoak gara arlo onetan.

LORTZEKOAK:

- 1º.- Euskerazaintza Aldizkaria ateraten jarraituko dogu besterik esan ezean. Urtea bi edo irutan.
- 2º.- EUSKERAZALEAK ALKARTEAREN etxean illero, jagokun illearen eguenean, batzarrak egiten jarraituko dogu.
Batzar agirien ardurea Atutxtar Paulok daroa.
- 3º.- INTERNETEKO lanakaz be jarraituko dogu.
- 4º.- Gure Batzarra, ontzat dago artuta Eusko Jaurlaritzan.

LENDAKARIA
Barroetatar Klaudio

IDAZKARIA
Atutxa ta Agirretar Paul

Karlistadako gudak Euskalerrian 1.840-1.872

1. Zatia.

Oarkuntza.

Karlistadako bigarren borroka onetan sartu orduko, 1.833-1.839ko urte bitartean egin zan lenengo borrokaren amaierazko zeaztasunak aurkeztuko dodaz, edestiko idazlan onen arian, orañarteko baldintza onekin irauteko:

Bakoitzaren nortasuna kontu aundian eukinda.

Jainkoaren Lege bidetik argi geratu daiten: Euskalerrriak izatasunezko zentzuan, ez daukala beste baitazko aberririk, Euskereagaz EUSKADIK emoten dautsona baiño.

d) Jaungoikoak mundu onen bizitza etenbako iraunkortasunean elikatzeke, oiñarrituz edo bereztuta ipini eutsozan Legeakaz emoten dauzan gauza guztiak, bereziko “nortasunean” emoten dauzala, konturatu gindezen.

e) Eta mundu onetan ez dagoela beste baliozko legerik, Jainkoak asieratik ipini eutsezan Legeak baiño, bizitza onetan eurak bakarrik dagozelako alminduta, daukan nortasunezko izatasuna, amaibako iraunkortasunean zaintzeko.

Aurkezpena.

1.833-1.839ko urte bitarteko karlistadaren guda onetan, gauza bi ikusten doguz, bata: Euskalerriko babesa Zumalakarregirekin, euskaldunen eskuetan egon zan

bitartean, konstituzionalismoko batzango zaleak ez zirala izan gai, euskal indarra eta borondateak menperatzeko.

Bestea: Europa sasikatolikotasun fazizta eritzian ezartzeko, gudal ta merkantilerizko batzangotasunaren aldekoak, gudarako alegiñean izkillatuakaz ondo antolatuta, espainiar konstituzio barri orren batu zaleak, nai ta ez irabazi bear ebela, agintari nagusi orreik alan erabagituta euki ebelako Europa guztiarentzat.

Eta jakin degun Europako liberalkeriaren erabagi orren aurrean ez ebala balio ezerk, kontuan euki bear da, eurak euki ebezala erlijioaren ekanduzko aolkularitzatik asita, gudarako bear ziran jende, diru, denbora, ta tresneriaren almen guztiak.

Ez da arritzekoa ba, gaur gizaren zorreskubideakaz sortzen dana, gizartearen arteko artu emon onak asieratik, norkeriaren bidetik eroateko erabagitu ba zan.

Arritzekoena da, gauza guzti oneik len eta gaur, Jainkoaren izenean egiten zirala.

Guzurrezko asmo orreik aurrera eroateko bear diran legeak, Jainkoak Berak bereztu ta oiñarritu euskuzan lege guztien aurkakoak diralako.

Eta norkeriaren bidetik asmatu ziran batzangotasunezko eritzi oneik izango dira beti, Jainkoaren Legez kanpo eta denbora guztietako aurrerakuntzaren aukeran mozorrotuta agertuko jakuzenak, menpetasunezko sasi-alegin orreik eta betiko era barrietan gaur lez, gaiñean daukaguzelako.

1.839an Marotoren saldukeria.

Gure karlistadako gudaren aria ostera artzeko, eta 1.849-1.860 urte arteko guda antzeko oneri zentzu apur bat emoteko, 1.839ko Dagonillaren 25ean Marotoren aldetik egin zan saldukeri zikiñetik artuta asiko gara.

1.839an Dagonillaren 25ean, Elgetan erri agintari eta gudal nagusiekaz egin zan batzarrean egon zan Vn Karlos, eta an inguruan egon ziran gudariai lenengo gazteleraz eta gero beste bateri aginduta euskerara itzultzeko berba egin ebanean, Marotok gudariai keiñua eginda, gudariak Maroto ta pakea asi ziran aldarrikatzen, eta Karlos laguntza barik ikusi zan ezkerro Lekunberrirantza iges egin eban.

1.839an Dagonillaren 26an Abadiñoko San Antolin baselizaren izketaldian euki eben lenengo ikustea Maroto ta Esparterok.

Eta elkargoaren baldintzak idatzi ziranean, iñork ez eban siñatu gura Marotok izan ezik.

Gure Forugaitik agiri orren zentzua: *“Sin perjuicio de la unidad constitucional de la monarquía”* esan gura eban.

1.839an Dagonillaren 27an izketaldiko arremanak apurtuta, Marotok parkamena eskatu eutson Vn Karloseri, eta damuaren itxurak emonaz, gudaloztearen prestakuntza agindu eban kristino gudaloztearen aurka.

De la Torretar Simonek baiña, Bizkaiko gudari taldearen gudal nagusiak ez eban onartu agindu ori, eta or erabagi zan gudaren amaiera.

1.839an Dagonillaren 28an Marotok, iñoren laguntza edo baimen barik de la Torretar Simon gudal nagusiarena izan ezik, ontzat artu eban Bergaran egingo zan elkargoa.

1.839an Dagonillaren 30ean Marotok, gudaren amaiera aldarrikatu eban.

1.839ko Dagonillaren 31n alkartzen dira Maroto ta Espartero Bergarako errian, eta saldukerizko besarkada ondoren, Esparterori emon eutsoezan gaztelar bost batalloi, iru gipuzkoar eta Bizkaiko zortzi batalloi, Esparterok bere aldetik, Foruak zaindu edo eraberrituko ebazala eskeintzagaz.

Baietzeko berba orrekaz, gure “*Foru Lege*” edo “*Lege Zarrak*” espainiar gortekoaren naikerizko borondatean geratu ziran eta Espartero bera izan zan lenengoa, bere espatea atarata Foru Legearen buruak moztuko ebazanak.

1.839an Iraillaren 3an Bizkaiko Foru Aldundia, Elorrion oraindiño zortzi batalloi egon ziralako euren izkilluak emon gura ezean, Durangora aldatu zan, Aretxabala liberalaren guda nagusiakin, Foruaren gora beran berba egiteko,

1.839an Iraillaren 4an, Dalloko apaiza bere gudariakaz, Poblaziñoko errian errendatu edo etsaimendu zan, Bergarako egiunea onartuta.

1.839an Iraillaren 10ean, Nafarroako Aldundiak deiezko aldarrikapen bat egiten dau, sasigudan ibili ziran taldeak geratu, aienatu, edo ezereztu zitezen, garaitzaille guda nagusi⁽¹⁾ “*Garaipenaren Dukea*”⁽²⁾, espainiarren jaurkintza eta askatasunaren Foruko lurraldeen agintari artean, artekari lanetan ibili zalako, Foru Legeak euren legean babestu edo ta eraberritzeko.

1.839an Iraillaren 14an Vn Karlosek guzti au ikusita, borroka iztea erabagitzen dau, eta Dantxarineatik oraindiño leial eukezan Arabar eta Napartar gudariekien Añamendiko mugatik Frantzira aldatu zan.

1.839an Iraillaren 25ean Arabako lurraldean, Gebaratarren gaztelua Bergaran egin zan egiuneagaz babestuta etsaimendu zanean, amaitu zan Euskalerrian karlistaren alde geratzen zan azkeneko zain tokia, Euskaldunak euren etxeetara joanda.

Eta Katalanak izan ziran Vn Karlosen ikurra aurrera eroan ebena 1.839ko Dagonillatik 1.840ko Bagillararte guda sutu baten.

1.839ko Urrillan Euskalerrria gudariz beteta itxi ondoren, Espartero 44.000 gudarikin Zaldubara joan zan, bere gudaategia Mas de las Matasen ezarrita.

1.839an Urrillaren 25ean eldu ziran Euskalerrira eraberritutako “Foru Legeak”, bere txatal baten esaten eban araubide onegaz: “*Sin perjuicio de la unidad constitucional de la monarquia*”.

Eta beren bigarren idazkunean, gure “Foruak, Espainako erreinuaren orokorrezko konstituzio edo iraspenagaz egokituta” esaten ebana.

1.840ko Bagillan, Balmasedako alegiñak porrot egin eben orduan, Kataluñako guda gogorrek be amaitu ziran.

(1)Garaitzaille guda nagusi = *invicto general*. (2) Espartero.

1.840-1.844ko urte bitartean, Euskalerrriak “Bakearen ordezt”, menpeko legeekin ordaindu bear ebazanak.

1.840an “El Vascongado” izparrangia agertu zan, bere aldizkarizko lana “politico eta mercantil” arloetan azalkatzeko.

1.840an Urrillaren 12an Esparterok, 1.810-1.813an Kadizen guda nagusiak sortarazi eben aurrerakoieztako konstituzioaren buruzagi biurtu gurean, Maria Kristina beren errege ordegotzatik kenduta, Espainako jaurkintza artzen dau, eta ortik aurrera gure Euskal Legearen zauriak zabaltzen asiko dira.

1.840an Abenduaren 15ean Espainaren bitarteko agindu batek, Euskalerrriko mugak Ebro ibaitik Auñamendietara aldatzen dauz.

1.841ten urterako eleizak: 1.835ean Mendizabal eta Madozek asi eben “esku illetan” esan jakonai edo ta eleizako ondasunaren salgai ipinteko askatasunak⁽¹⁾, apurtuta euki ebazan diruaren kontroleztako antolaketa guztiak, eta eleiztarrak euren ordainketarako euki eben jabetza edo eskubidetik, espainiarren gobernu menpe edo eskuetarara aldatu ziran euki ebazan ondasun edo aberaskiak, eta eleiztarren eleizkizuneztako⁽²⁾ ordainketak.

1.841ean Urtarrillaren 5ean errege agindu batek, gure “Foru Pasaia”⁽³⁾, ezereztuten dau, espainiarren gobernuko erabagi ta agindupean ipinita.

1.841ean Jorrraillaren 23an ostera ezartzen dira, Araba, Gipuzkoa, eta Bizkaiko Foru Aldundiak.

Eta espainiarrak egiten ebazan aldakuntza guzti oneik, 1.839an Urrillaren 25eko legeak lurralde bakotzaren arduradunakaz alkartuta egin bear zirala esaten ebana, kontuan artu barik egiten ebazan.

1.841ean Dagonillaren 16an espainiarren jaurkintzak Nafarroako Aldundiaren baimen edo ta laguntzagaz, Nafarroan lotsagarrizko “*Ley Paccionada*” ezarri eban, 1.839an Urrillaren 25ean sinatu ziran egiuneko legeari ezerezen jaramonik egin barik.

1.841eko Urrillan, Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabarrak Esparteroren aurka jokatutearren, O’Donnellaren matxintasanari lagundu eutsoen.

Eta Espartero garaipenduta, beronek ez eban galdu aurkeztu jakon aukera eder ori 1.841ean Urrillaren 29an gure “Foru Legeak” ezereztuteko, Bergaran ziñatu ebanari jaramon egin barik.

Zazpi urteko guda au olan amaituta, Maroto ostera artu eben, espainiar gudaolozteetan guda buru nagusi lez, eta Maroto-Etxeko kondea izendatu eben.

Marotoren saldukeria eta Esparteroren maltzurkeriak, asieratik argi ikusten diranak dira.

1.842ko urtean 1.810-1.813 urteetan agertuta legeztu zan konstituzio edo jaurgo barria, “aurrerakoia” esaten jakonari aldatu edo ta eraberritu zan, menpekotasunaren arloa erindu edo argituta.

1.842an Uztaillaren 1ean Julian de Luna, Euskalerrriko gizarte ta lurrak beti danik espainiarrak izan ba ziran lez, gure Foruaren legeztako jarduntasuna barregarritu gurean ibili zan, euskal oligarka batzuen onerako ta espainako anai arrebakaz borrokan bakarrik ibilteko balio ebala esanda, ta abar.

(1) Ondasunaren askatasunagaz = *desamortización*. (2) Eleiztarren eleizkisunak = *culto y clero*. (3) Foru Pasaia = *Pase Foral*.

1.842an Iraillaren 11n, Espartero “Garaipeneko Dukeak”, berak gure Foruak babestu egingo ebazala esan arren, bere ezpatea atarata, gure euskal legearen buruak moztu ebazan, eta ekintza orregaz, gure goi maillako ikastetxearen zeregiñak, bigarren maillara beratu ebazan.

1.843ko Bagillan Foruen gora berako leian ibilita, Esparteroren aurkako matxintasuna sortu zan, eta Euskalerrian ia Esparteroren eritzizko lege orreik ezereztuten ba ziran itxaropentsu agertuta, Foru legeen berrezkuratzeko lanetan asko esan gura ebalako.

Guztiak alper biurtu jakuzan, espainiar geienak 1.812ko menpearen legezko eritzietan, adoz egon ziralako.

1.843an Urrillaren 10ean IIn Isabelek 13 urte bete ebazanean, eta 14 urte baiño len adiñetan nagusi lez aldarrikatuta, Azaroaren 10ean konstituzioari ziñ eginda asi zan bere erregiñezko antolamenduaren epaiketetan.

1.843an Abenduaren 1ean Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako Aldundiak bat eginda gure Foru legeak berrezkuratzeko alegiñean, espainiarren gorteko jaurkintzan aurkeztu eben jazarraldiekin, IIn Isabeleri ezkutuzko meatxuan idatzitako eskutitz bat bialtzea erabagi eben, eta erantzun ona esan leike euki ebala, 1.843an Uztaillaren 4an ostera berrezkuratu egiten dalako Foruaren araudia neurri aundi baten.

1.844an Epaillaren 20an Jiron eta Ezpeletatar Franzizko Jabier Ahumadako dukea ta Nafartar gudal nagusien alegiñagaitik, guardi zibillaren taldea sortarazi zan, eta Iruñian dauka oroikarria: “Navarra al duque de Ahumada” esaten dauana.

1.844ko Loraillan Narbaeztar Ramon Maria izendatzen dabe espainiar jaurlariko lendakari, eta ortik aurrera asi zan espainiarren gortean burudunezko amarkada esaten jakonari ?.

Lapurretan egiteko izan ezik, iñoz euki ote dabe, zentzunezko gauza bat egiteko bururik ?.

1.844an Uztaillaren 4an espainiar jaurkintzaren erregetzazko agindu bategaz, ostera lengoratu egiten dira Foruen lege batzuk.

Argi ikusten da aldi onetan, gure Foru Legeak espainiarren apetaldi ta naikerian ibili zirala, espainiar gobernukoak menpeko legeen zentzu orreik ez ebelako jakin zelan ezarri.

Antza, eurei be begirune andia emoten eutsen, maltzur ta guzurrezko arrazoi galantakin ibiltea, euskal nortasunaren izatasunezko oituran daukaguzan legearen aurka.

Lau urte onein ondorioa.

1.839an Urrillaren 25ean saldukeri barragarri baten guda amaituta gero, Madrilleko gobernutik Euskalerrira bialdu ebezan gure Foru Legeak eraberrituta, bere txatal baten: “sin perjuicio de la unidad constitucional de la monarquia” esaten ebana, eta beste idazkunean: “Foruak, Espainako erreñuaren orokorrezko konstituzio edo iraspenagaz egokituta”.

XVIIn gizaldean esaten eben: “Los vascos no entran en la càmara de nuestro gobierno porque son jentes de otro estado”.

XIXn gizaldean baiña, euskaldunak euren gauza edo euren jabetasunezkoak izan baginian bezela artzen gaituez, ezereen begirune barik.

Argi ikusten dogu, euren norkerizko legeak, Jainkoaren lege lez sinistuta euki ebezala denbora orreitan, eta siniste orreik katolikotasun eragipenetik bakarrik agertu leikezala indartuta, Erroma katolikoagaz bat eginda egon ziralako asieratik asmo zikin orreitan.

1.840an Urrillaren 12an guda amaitu zanean Esparterok, Maria Kristina bere alabaren errege ordegotzatik kendu ebanean, liberal eritzizko guda nagusiak ezarri ebazan jaugo barriaren menpeko legeen jaurkintzagaz bera agintari lez arduratzeko, eta ortik aurrera gure jabetasunezko Foru Legeak, alde batetik bestera ibili ziran, jantzan ibili ba ziran lez.

Esparterok ondo baiño obeto jakin eban, Euskalerrian guda indar bidez lortu ebezan garaipenak, ez ebela euki baliozko legetasunik, alan ta guzti baiña, aurrera egin eban ezereen adeitasun barik, Euskalerria euren jabetasunezkoa izan balitz bezela.

Orregaitik ikusten doguz, gure jabetasunezko erabagian artutako Foru Pasaiaren legea ezereztuten, Nafarroako Aldundiaren baimenagaz ley paccionada ezartzen, gure Foru Legearen euskal zentzuak ezereztuten eta abar.

Baiña gure euskal bereztasunezko oituran sorturiko legeak, euren norkerian menpetzail asmatutako legearen aurkakoak diran lez, daukien maltzurrezko guda indar guztiagaz eta sasikatoliko ikurra elburu daroiela, IVn gizaldiratik dabiz Euskalerria kolonizatu gurean.

Orregaitik gure oiturazko legearen gorputzan egiten dabezan gogo ta indar guztiekin, epai, ebaiketa edo moztaldiak, euren legearekin ordezkatu gure dabez.

Ez dira konturatuten baiña, Jainkoak bereztutako gai-mundu onetan bizi gindezana, eta jantzi lez daukagun aragizko gorputz au, gure ARIMAREN mozorroitasuna dala, eta almen ta indar guztiagaz oldozmenduta gaiñera, berak bizitzan jan eta lan egiteko bear dauazan gauzak, tresneri ta mozkin biurtu egiezan.

Beste gauza bat, izateko daukagun Arimea bere arrazoizko Baitaren almenakin da, Jaungoikuak beartuta, zapaltzen dogun gaiari kudeatu edo ta eragille lez antolakuntzak edo zuzemenak egiteko izanda, bizi onetarako ipini euskun lanezko baldintz bakarra, “bear bearrezko zor-eskubidearen ordezeko ardurak orekan bete ta zaintzea da”.

Euskaldunak eta European bizi diran berezko erriak gure demokrazizko izakereagaitik, ondo dakigun gauza da.

Europa ta espainiar menperatzail batzango zaletasunezko abertzale katolikuak elduko ote dira mailla orreitarra ?.

Leia ori, eurak konturatuarte izango da zalantzarik gabe.

Espainiarren edestiko liburuetatik artutakoa.

Badagoz espainiar edestiari buruz, betikoa izan balitz legez eta gaiñera garaipenaren guzur aundiko zentzuan idatzitako liburu asko.

Gauza guzti oneik ziurtatzeko, baiña, nik Aguraineko Klaretarren liburutegitik baimenagaz artuta, aurrean daukaten liburutik artuko doaz bear dodazan zeztasunak: D. VICTOR GEBHARDTk idatzita eta 1.863an irarritako “Historia General de

España y de Sus Indias” VIñ atalean eta 1.013ko orrialdean asita esaten dauanakaz ziurtzeko.

Biktorren liburu au, oso argi ta ondo zeaztuta dagon liburu da espainiarren edesti ta izaeraren gora beran.

Bereztasun arloaren zabaleko Legeak, norkerian asmatutako legeakaz parean ezartzen doguzanean, oldozmen edo ta itzaren mugak, aukera argi ta garbiak emoten dauskue, espainiarren siniskera aberri lez, uste okerra dala adierazteko.

Liburuaren XXIV-XXV txataletatik asita:

– **1.134ko orrialdera:** IVñ gizalditik asi ziralako, euskaldun, Katalan, galiziar eta menperatzeko gure ebazan errigizartearen lurak, espainitarren zaku edo zorro bardiñean sartzen, alan izan balitz bezala.

– **1.277 orrialdera:** Apostoluengandiko, katoliko, eta erromatar erlijioa izango dala betirako egizko erlijio bakarra.

– **1.294 orrialdera:** Naita erregea, 1.812an Kadizen aldarrikatu zan konstituzio edo jaurgo barriaren legepean ipini, Erromatar katolikotasun agintari maillan, audienetarikoa zala beren arrezko zuketan⁽¹⁾ adierazten dau.

– **1.312 orrialdera:** zelan 1.810-1.813 urteko bitartetik aurrera asten dira Lateritasun itzagaz berba egiten.

Itz barri orregaz argi ikusten da, eurok be ez ebela jakin batzangotasunezko merkataritz eta katoliko asmo orren jaurkintzari zelan deitu edo esan: Aberri, nazio, laterri, katoliko aberri edo ta abar.

– **1.320 orrialdera:** Arbasoen, aitalen erri, sorterri edo “patria” ta “patria catòlica”ren izenagaz asten dira berba egiten.

Berba orreik gizaren edestian, erri baten len-guraso sorkuntzatic edo arbasoen belauñ aldian etorten diranak dira, eta itz orreik norkeriz mugatuta, edestia euren bakarrik izan balitz bezala aurkezten dabe.

Geiagorik bear ote dabe, edo ta noz asetuko dira, “**maltzurrezko fazizta lapurrak**” edo ta asmatutako “**sasijainko kaizar**” orreik, bereztasunezko aztura bidearen oituran ondo ipinitako izenagaz geratzeko ?.

Ez dira asmamen orreik txarrenak: euren norkerian iñork ez dabezan ulertzen sasi legeak, Jainkoaren berezko Legeakaz sortzen dabezan txinpartakin gure dabez nastu, eta orretarako gudaindar laguntzagaz baliatzen dira, naita odoljariozko zarraski baten izanda be aurrera gure dabelako egin.

Gudal nagusiek erregearen gaiñetik ezarrita, legezko arloari egizko itxura apur bat emon gurean, erregea gura dabe izan daitela gizarteko maillan, nagusienaren itxurak egin dagizan, eta okerrezko utsaldiak lenego ministruai leporatu.

– **1.364 orrialdera:** IXñ Pio Aita Santuak IIn Isabelekin ospatutako eleiz egijune edo itunean, katoliko erlijioagaz nastu egiten da dan guztia, eta ez edozelan,

(1)Zuketan = *tratando de usted.*

Jainkoaren izenean egiten dabelako, argi ikusi dagigun, espainiarrak katolikotasun aberkidetasunagaz daukien itsukeria.

Naste guzti au ikusita arritu egiten gara, Frankok Giputz ta Bizkaitarrai judas edo saltzaillearen izen gaiztoagaz zigortzea ?.

Denbora orreitan espainiarrak: “aberri lez egiztatu egiten dabe katolikotasuna”.

1.-Biktorrek, espainiar izaeraren egiari buruz, oneik euren berezko biozkada azaldukeran, aberri katoliko lez aurkezten dausku.

2.-Espainiarrak, Laterritasunaren adi-muga⁽¹⁾, guztiz jauntzarra⁽²⁾ dala esaten dabela, Bittorrek adierazpenduten dausku.

Laterritasunak iruntsi egiten dabelako eurak daukiezan aberri katolikuaren eskualdiak⁽³⁾.

3.- Biktorrek gaiñera, espainiarrak minduta geratzen dirala esaten dau, Laterritasunak eurei, ezaren edo ukapeneko⁽⁴⁾ ziurtza aurkezten dautseelako daukien katolikotasunaren aberkidetasunezko asmoetan.

Iru azalpen edo adierazpen onei erantzuna emoteko, len jakin bear doguna:

a) Europa, Asia eta Afrika, katolikotasunean batzangotzeko asmakuntza IVn gizalditik abidan ipini ebenetik XIXn gizarteraifño, naita indarkeri asko ibili, azken-gaizto edo ta porrokatuta urten eبالا.

– Berezko lege eta asmatzen ziran menpeko legeakaz sortzen zan naste gogor orreitan batu baiño, zati geiagotan banatzen eبالalako erri ta izkuntzak.

Bizitzaren bereztasunezko ekintzatik sortutako izkuntzezko errigizarteak: erromatarren basakerizko borroka bidetik menperatuta, ainbat latin kume edo ta zentzunbako izkuntz agertu ziralako.

– Jainkoaren Legeetatik alda ezifñean, eta daukiezan asmoak beteteko, beti ibiliko dira, Erroma ta katolikotasunaren norkerizko menpekotasunakaz errietan sortu ziran nasteakaz baliatzeko.

Gure zuzentasunezko ekintzagaz, euren zentzuzko lekuetan ezarri bear doguzanak, Jainkoari begira eta bereztasunezko ekintzan sortuta daukaguzan izaerazko nortasunakin aurrera egin gura badogu.

Gauzak, berezko legeetan baieztu bear direzan zentzu kanpotik, ez diralako onartzen ainbeste okerkerizko lege, edo ta naikerizko arrazoi txepel, maltzurkerizko eran eginda, guzurrezkoak eta lapurrak diralako.

b) XVIIIIn gizalderarte Europa edo ta Ludi au katolikotasunduteko asmakuntzaren batzagosuna porrot eginda gero, erromatar menpeko asmakuntz

(1) Laterrria = Estado. (2) Jauntzar = dèspota, tirano. (3) Eskualdi edo Esku-arteakoak = Bienes, recursos, medios de subsistencia. (4) Ezaren edo ukapen = acción o efecto de negación.

ori aienatu edo ezereztu ez egien, mundu osoko batzagosuna alboratuta, gaur daukaguzan laterritutako lurralde txikerretan joan ziran Europa batzangotzen, gizaren nortasuna ta izatasunaren eskubideari iñoz begitu barik.

Eta 1.789an ori lortzeko, katolikoaren aolkularitzagaz fazizta indarrak batuta, Frantzia iraultzatu eben, beste lurraldetara zabaldu egiezan batzangotasunaren indarrezko alegiñ orreik.

d) Eta orduko errietan epaiketaren lanak egiezan, jaun ta erregearen antolamenduzko egiunepean edo itzarmenduta egon ba ziran be errien nortasunak.

– Sasi katoliko espainiar, frantziar, engelendar eta alemandar faziztak gudu indarrean munduko lurrak kolonizazio ekintzan menperatu ebezan antzera, Europa kolonizaziozko laterri orreitan menperatu eben, errigizarteak sasikatoliko ta merkataritzan batzangotzeko araudipean aurrera eroateko, bereztasuneko erri ta erri orrein nortasunezko eskubideak zapalduta, sasi-asmakizun orren zalegarrikerian nortasunduteko.

Orreik dira gaur egun Europaren Nortasunetik kanpo daukaguzan arauak⁽¹⁾, ezer aldatu barik.

Lenengo azalpenari erantzunda:

“Katoliko” itza nundik nora da berezko erri edo ta aberri baten adierazle. Ala mundu onetan, ankaiz gora ibili geinke?.

Izadi onetan, AITAREN ondorengotasuna, asmatutako edozein itz barriekin mugatu leikena ote da ?.

Berezko erri ta izkuntzakaz lendik daukaguz naste ta banakuntza naiko eginda, orañ izkuntzaren iztegiakaz azteko.

Laterriak, aberriak ote dira ?.

Espainiar faziztak, “**Nacional catolicismo del estado Español**” edo “**estado catolico nacional espaniol**” euren gurutzada santuaren bidetik esaten dabe ao zabalagaz.

Eta esaera ori, aberritasunaren adierazpena ote da ?.

Esaera ori, 1.789ko urte ezkerotzik, 1.810-1.813 urte bitartean espainiarren izenean jaurgo barri edo aurreraoiezko zala esaten eutsien sorturiko konstituzio barritik, eta 1.823an VIIIn Fernandori konstituzio ori indarrez siñatzen beartu ebenetik ona da.

Eta esaera ta asmo orreik adiñezko lengotasunaren ezean aurkezten ba dituez, zer dira eurentzat aberriko senditasunean millaka urteak daukiezan izkuntz ta erriak ?.

Berezkotasunezko bizi ekintzan eraikita, edo ta sorturiko izkuntzagaz nortasundutako errigizarteak, eta asmakuntzan sorturiko aurreraoiezkoak zirala esaten eutsoen jaurgo edo konstituziozko erri edo ta aberri maltzur barri orrein arteko bitarte, Nortasuna eta norkerien artean dauan bitarte lakoa da.

(1) *Arauk = conjunto de leyes, o, sistema de gobierno.*

Bigarren azalpenari erantzunda:

– Espainiarrak, laterritasuna eurentzat jauntzarra dala esaten dabe. Laterritasunak irunsi egiten dabezelako eurak daukiezan aberri katolikuaren eskualdiak.

Mundu fisiko onetan, sagarrak meloiak ote dira ?.

“Laterritasunaren” itza iztegia begituta: Gizaki edo gauza baten ezarpen edo jarkera esangura dau, beren izaera egin leiken edozein aldaketara lotuta dagoelako.

Eta adimuga orrek zer ikuste ete dauka, jaioterri edo ta Aitaren ondorengotik etorten diranakaz ?.

Argi dago, **laterritasunak** ez daukala ezer ikusirik **aberritasunagaz**.

Irugarren azalpenari erantzunda:

– Espainiarrak, minduta geratzen dirala esaten dau Bitorrek. Eurak, katolikotasunezko aberritasunean daukien asmoari, Laterritasunak, ziurtzaren eza aurkezten dautseelako.

– Orduan, umeak edozer gauzagaitik asarratzen diranean egiten jakien antzera, **“piruli”** edo gozokitxo bat emon bear ote jakie ?.

– Laterritasunak Aberriarekin ez badauka ezer ikusirik, espainiarrek zergaitik eskatzen dabe: “sua”, lerrauts edo bolboragaz alkartzea lez bezala dana, euren esangureko mugaketan oso ezberdin diran itz bi orreik esangura baten alkartzea ?.

– Mundu onen goimaillako jakintsuenak, edestian ainbeste norkerizko nasteekin, Baitazko zentzuan ganorabakotu ote dira ?.

– Nik badaukat lagun bat, amamari iletargia eskatzen eutsona.

Toledoko kaizartzza edo Toledoren kaizarkeria.

Espainiarrak antza, daukien “aberritasunezko katolikotasun” ori, naiz ta erromatar katoliko asmakuntzatik etorri, PPko alderdiaren Kospedaltar andreak euren gazteai ta telebistan esaten dauan lez, **eurak badaukiela uri edo toki sakratu bat, aztu bear ez dabena: “Toledoko Kaizartzza” edo “Kaizertzazko Toledo”.**

– **Toledo**, erromatarrengandik izan zan ardurazko Uria, bere inguruko erritxoen artean.

– **Garrantzi aundikoa baiña**, Leobijildok Bisigodo erregetzaren Uri Nagusi lez izendatu ebanetik aurrera, eta 589an I Rekaedok IIIIn Eleiz Batzar Nagusia ospatu ebanean, Toledo erreñu lez izendatuta geratu zanetik.

– **Bere erritik**, edestian aldatu diran jendekuntz guztiak itzi dabez euren etxegintz lanak.

– **Orregaitik da** etxe bikain askogaz beteta dagoen Uria. Eta baleiteke, beste alango Uririk munduan ez egotea.

– **Bisigodoak**, ainbat Eleiz Batzar Nagusi ospatu ebezan Uri orreitan, 932ko urtean IIIIn Abderramamek menperatuarte. Eta 1.085ean VIIn Alfonsok moruengandik askatu eban denboretatik iraun ebana bere nagusitasunean.

– **17 izan ziran Toledon ospatu ziran Eleiz Batzar Nagusiak**, erromatar deboratik 400 eta 527ko urtetan espainiar aberritasunezko eleizarenak bakarrik izanda, eta 589ko urtearen irugarrenetik aurrera, garrantzi aundiagokoak.

– **1.520-1.522 urte bitartean, Toledo izan zan I Karlosen aurka**, erkidegoaren gudak⁽¹⁾ bideratu ebazanak.

– **Eta I Karlosek arrezkeroztik**, Toledo ia bere bizi guztian euki eban espainiar kaizartzaren Uri nagusi lez. Eta bere maldabera, espainiar gorteakoak Madrillera aldatu ziranean asi zan.

– **Orregaitik**, naita arberatutako⁽²⁾ izatasunean egon arren, ez zan arritzekoa izan bear iñorentzat, espainiarrek asmatutako batzango menpe irudi ori, Toledon eukitea gaur be euren kaizargo irudi lez.

Espainiarrak edesti bidez zuzendu barik ekarten dabezan ainbat maltzurrezko guzur lodiai, oraindiño menperatzaille faziztaren artean indar guztia emoten dautsoelako.

Euskaldunak.

Euskaldunak edesti guztitik oraiñarte, zazpi lurraldeetan murriztuta geratu bagara be, iñork ez daukue izaeraren nortasunetik ezer kendu, eta gitxiago eskubidearen jabetzatik, euren eskuetan ez dagolako alango almenik.

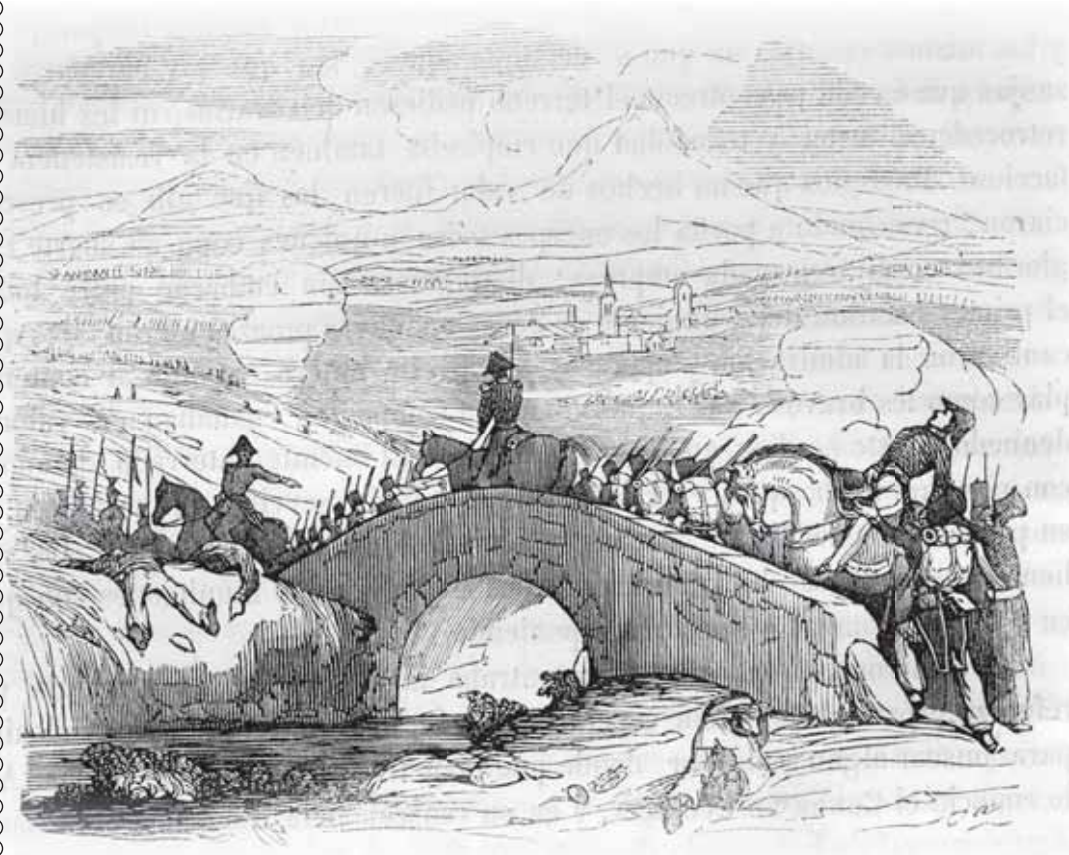
Eta naita frantziar eta espainiarrak euren lurraldeak dirala esan arren, or erdian daukie Euskalerrria, bere eskubideak aldarrikatuz gain, bere jabetasunagaz begirunea eukitea eskatzen dauana. Euskalerrria eskubidearen jabeduna dalako, euren naiaren aurka.

Laster izango dana, giza bizitza amiltegiaren ertz edo ta leze bazterrean kokatu egin ondoren, gure mundu onetako eginkizunak beartuta agertzen dira aldaketa sakonak egitera, ertz edo leze bazter orretatik urruntzeko.

Eta **“bereztasun”** orretara itzultzeagaz, gai-gizaren eskubideetara itzultzea esan gura dauan lez, adi egonda, or berrezkuratzen ba-doguzan ostera gure berezko eskubideak.

(1) *Erkidegoen gudak = gerra de la comuidades, o, de los comuneros.* (2) *Arberatutako = agusanizado.*

2.- Zatia.

Edestiaren aria berrezkuratuta. 1.844-1.860 urte bitartean edestilariak esaten dautsoen IIIn guda karlista.

Eta 1.845eko urte onetan asten da bigarren guda esaten eutsoenari, guda bat baiño ainbat basa guduxkako borrokaldiak izan ziranai.

Kataluñan egin ziran geien, lenengo txandan Kabrera ta Griñotar Ramon, eta bigarren ekitaldian, Tristany Ros de Eroles, Borjes eta Billela buru izan zirela, euki ebezan 70.000 gudariakaz, liberalaren gualozte andiaren aurka.

1.845an Urtarrillaren 1ean espainiar Konstituzio edo jaurgo barria antolatu zan.

1.845eko urtean Vn Karlos Maria Isidro, bere seme Borbon eta Braganzatar Karlos Luis⁽¹⁾ Montemolineko kondearen eskuetan itzi ebazan bere erregetzazko eskubide guztiak, onek VIIn Karlosen izena artuta.

1.845-1.849 urte bitartean, VIIn Karlos Luis onek, IIIn isabel bere lengusiñagaz egon ziran ezkontzeko asmoak 1.846an apurtu ondoren, Kabrera ta Griñotar Ramon karlista gual nagusiagaz matxinatzen da Kataluñan.

1.846ko Iraillan karlistak itxaropentzu, Kataluñan matxinatzen dira matinersen guda⁽²⁾ izendatu ebenagaz.

1.846an Iraillaren 14an VIIn Karlosek, Euskaldunak matxinatu zitezen alegindu zan, baiña ez eban artu erantzunik.

1.846an Urrillaren 10ean IIIn Isabel, bere lengusu Asis eta Borbon ta Borbontar Franzizkogaz ezkontzen da, eta euki ebezan 11 semealabatik, lau bakarrik eldu ziran euren ezkontzeko adiñetara: Isabel, XIIIn Alfonso, Maria de la Paz, eta Eulalia.

1.848ko urtean Bartzelona Mataroko trenbidea zabaldu zan.

1.848ko Bagillan, Kabrera gual nagusia Kataluñan sartzen da eta guda bizkortu eban.

1.848an Uztaillaren 2an Alzaatar J.J.ek, euskaldunak matxinatzeko alegiñetan etorri zanari, mikelete eta guardi zibillek arrapatu eben, eta len karlista ta orain jaurgo edo konstituzioaren alde egon zan Urbiztondo gual nagusiak aginduta, Uztaillaren 3an tiroz il eben.

1.848-1.849 urte oneitan, ainbat alegiñ egin eben euskaldunak gudarako antolatuten, baiña eziñean geratu jakiezan alegiñ orreik, eta Billalonga ta Urbiztondo espainiarren gual nagusiak izan ziran gualoztearen antolaketa bardiñ orreitan ibilita, odol askoko fusilamendu ta itsas osteko erbestaraldiekaz, ezereztu ebezanak matxintasun orreik.

(1) 1.818-an Madrillen jaioa eta 1.861an Urtarrilla-ren 13-an Broussè-n il. VIIn Karlos-en izenagaz esagutu zana. (2) Matiners-en guda = guerra de los madrugadores.

1.849an Jorraillaren 7an Urbiztondok, Euskalerrriari ezarri eutsozan guda legeak amaitutzat emon ebazan. Eta ia batera, Kataluñako matinersen guda amaitu zan.

1.851ko urtean Bilbon, Eustakio ta Delmaster Juanek “Iurac Bat” aldizkari politikua sortu edo irasi eben.

1.852an Otsaillaren 2an Madrillen Atotxako eleizan IIn Isabelek, bere jaio barriko alabea aurkeztu eutson Ama Birjiñari, eta urteeran 63 urteko Merinotar Manuel Martin apaiza bere aurrean belaunikotuta ezker eskuegaz agiri bat erakutsita, eskoiaiaz aitzo batekin zauritu eban IIn Isabel, eta atxilotu ondoren, Otsaillaren 7an ukamendian urkatzeko garrotegaz il eben.

Merino apaiz onek, ez eukan ezer ikusirik Merinotar Jeronimo apaiz basa gerlariagaz.

1.853an Bilbon “El Avisador Bilbaino” izparrangia agertu zan, Bilbaoko etorkizunagaz arduratzeko.

1.853an espainitarren erregetzazko agindu batekin, ostera itzultzen dira Euskalerriko Udaletxetara 1.841eko urtean baiño ariñago euki ebezan legeak.

1.855ean emaitza txarrak emon ebazan Madoztar Paskualen azkeneko “ondasunaren askatasunagaz”⁽¹⁾; laterriaren zorrak ez ebalako garbitu, Udaletxeak ondatu edo lurreratu, eta nekazarien itxaropenezko erriko lurrak andikien eskuetara aldatu ebazalako.

1.855eko urtean aldarrikatu zan burnibide edo trenbideak egiteko legea. Eta urte berean egin ziran antolaketak, trenbide ori, Madrilletik Irunera egiteko.

1.855ean Bagillaren 3an, trenbidea Gazteizera eroateko gogoratu ziran, azkenean baiña Ebroko Mirandara eroanda.

1.855ean Bilbon, “El Boletín del Comercio” ren izparrangia agertu zan.

1.855ean Epaillaren 10ean Triesten il zan Borbontar Karlos Maria Isidro, Molinako kondea, Vn Kalos izenakin ezagutu zana.

1.856ko urtean, “espainiar diru etxea” sortu zan, San Fernando diru etxearen ordez.

1.856an Bilbaon, “El Liberal Vizcaino” izparrangia agertu zan, bere ostean “Diario de Anuncios” agertuta, gaiezko⁽²⁾ ta ekanduzko arloetan arduratuko zana.

1.859ko urtean egin zan Tudela-Bilboko trenbidea.

1.859ko urtean ainbat alegiñ egiten dira atzerritik karlistaren gudal nagusiak matxinatu zitezen, eta 1.860ko urterako epetu zan erabagi au.

1.860ko urtearen asieran Bilbok 20.000 biztanle euki ebazan, eta amarkada ori amaitu orduko 28.000.

1.860an Boluetan, Santa Anaren burdiñolan, 2 eta 3garren labak eraikiten dira.

1.860ko Otsaillan Eliok, naita alperriko lanak egin karlista zarrak ostera mantxinatu zitezen, 1.860ko Epaillan Urangatar Koronela izendatu eban Nafarroako gudal nagusi lez.

1.860ko Jorraillan VIIn Karlosek, porrot aundia euki eban **San Karlos de la Ràpidako** legorreatzean⁽³⁾, eta espetxeratu eben.

(1) Ondasunaren askatasuna = desamortización. (2) Gaiezko = cosas materiales (3) Legorreatzean = desembarcar.

Eta 1.860an Jorraillaren 23an VI In Karlos Montemolineko Konde oneri, espainiar gortekoak, espainiar erregetzagaz euki ebazan eskubide guztiai uko egitea galazo eutsoen.

1.860ko Lorailaren 22an, "Euskalduna" aldizkariko 62n zenbakia agertu zan.

1.860an Uztaillaren 7ko erregearen agindu batek, Euskalerriko Foru Aldundikoak batzartu zitezen, guda-jaurliaren baimena bear ebela esaten eban.

1.861ean Urtarrillaren 13an Austriako Broussèn il zan izurri gaixotasunagaz VI In Karlosen izenagaz ezagutu zan Borbon eta Braganzatar Karlos Luis.

Ekintza onegaz, bere anai Juanek liberal eritzikoa agertuta, euren aldetik espainiar erregetzagaz euki ebazan eskubide guztiak bertan itzi ondoren, karlistaren itxaropen guztiak pikutara joan ziran, karlistaren eskubide guztiak noraezeko bide barik itzita.

Emen amaitu zan, edestilari batzuk esaten daberen karlistaren bigarren guda eginzana.

3. Zatia.

1.861ean Iraillaren 15ean Braganzatar Maria Teresa Beirako errege alabeak, bere seme Juaneri eskatu eutsen: “Bere liberaltasunean karlistarekin ez ebalako jakin gura ezer”, bere billoba VIIIn Karlosen eskuetan itzi egiezala beren erregetzazko eskubideak, Juanek euki ebezan beste semeakaz eztabaida gogorrek sortuta.

Eta emen asi ziran karlistak ostera, bidea aurkitzen.

1.862an Dagonillaren 25ean jaio zan Arana ta Goiritar Koldobika, Sabino Aranaren baiño iru urte zarraoa izan zana, eta abertzaletasunaren arloan Sabinori begiak zabaldu eutsanak.

1.864an Dagonillaren 7an espainiar gorteko Santzez Silbaren bidez, zalantzan ipinten dabez alegin gogorrean gure “Foruen Legeak”.

1.864an Iraillaren 29an Unamunotar Migel jaiotzen da Txakur kalean, gaur 16garren zenbakia altzetan dan lekuan.

1.864an Vn Karlosen emaztea zan Braganzako Maria Teresa Beirako errege alabea arduratuko zan karlistak ostera bideratzen, eta bere illobaso edo billoba Borbon eta Ekialdeko Austriatar Karlos Maria de los Dolores, VIIIn Karlos izenarekin ezagutuko zana izendatu eban ondorengo karlisten agintaritzan.

1.865ean Urtarrillaren 1ean, Nobia Salzedo ta Kastañostar Pedro il zan Bilbaon.

1.865ean Urtarrillaren 25-26eguneko bitartean, Aranatar Santiago ta Goiritar Paskualaren zortzigarrena eta euki eben askeneko semea izan zanak, gabeko 12ak eta 25 minutuetan jaiotzen asi zan.

Eta San Sabinoren jaia ospatzen zan lez Sabino ipini eutsoen lenengo izen lez, baiña 26ko egunaren lenengo minutuetan izan zan lez bizitzara agertu zanean, San Polikarporen eguna izanda, Polikarpo bigarren izen lez. Gaba orretan bere anai Koldobika gaisorik, il zorian egon zan.

Sabino, Abandoko eleiz aldean Ibañez kaleko 10n zenbakian 1.857an bere aitak egiteko agindua emon eban etxean jaio zan, Arana ta Goiritar sendia etxe ortara, 1.863ko urtean bizitzen joanda.

Arana ta Goiritar Sabino jaio zan, gaur “SABIN ETXEA” dauan Ibañez de Bilbaoren kaleko lekuan, aranatarrak euki eben etxe ederrean.

Kontuan artu bear da, Sabinoren aita Arana ta Ansotegitar Santiagok, Ripan, La Salben Allende Salazarrai alokatuteko lurretan, eta Zorrozan euki ebazala iru itxasontziren lantegi eder.

Arana eta Ansotegitar Santiago, Bizkaiko itsas ontziren egille andiena zan, ta beren aita ta anai Andresekin, euren biziko denbora ezberdiñetan Gernikako Batzar nagusiaren ordezkariak be izan ziran, Abandoko alkatetza Gernikako Batzar Nagusiaren ordezkari lez lotuta egon ziralako.

Abandok, Gernikako Batzarraren ogeita amalau ezar lekuakin lotuta euki eban bere Udaleko alkatetza.

Aranata Goiri tar Koldobika eta Sabino semetxikerraren abertzaletasunezko bizi kondaira ulertu daigun, sendiko laugarren alaba Paulina zanaren esanetatik labur artuko dogu:

– “Arana ta Goiri tar Santiago ta Goiri tar Paskuala ren etxe ko abertzaletasuna, oso sakona zan, Euskal Nortasun andiko ta sinismendun zintzoak izan zirelako”.

– “Karlستaren matxintasunerako, asko lagundu eban nire aita Santiago k”.

– “Denbora gitxi barruan, itzi eban itxas-ontzi egiteari”.

– “Uribarri gudal nagusia, bere etxean euki eban ostonduta”.

– “Aita, Ingalaterrara joan zan zu-izkilluak eroatera, eta bere zarpeletik 50.000 ogerleko ordaindu ebazan, karlista gudari gazteak izkilluz prestuteko”.

– “Zelan zabaldu zan gu atzerrira joanda egon giñela, etxetik urten barik egon giñelako, eta urtetan bagenuen, egun ospatsuetan bakarrik urtetan gendula goizean, lenengo Meza Santuetan otoitz egitera”.

– Aita, Abandoko alkatea izan zan, eta Gernikako batzarretan eskubidedun bertatik”.

Sabinorentzat ikusten dan lez, etxean abertzaletasunezko giroan euki eban arnasa obeagoa ezin izan, eta or berentzat erro zintzo ta sakonak, nai kristau ta nai abertzale lez.

Denbora oneitan Kantabroak, euskaldun eta bizkaitarrak senditzen ziran.

1.865ean “Euskalduna” aldizkaria “K” itzarekin agertzen da.

Karlista alderdiaren era berritze edo antola barria.

1.866an Prin eta Prast-tar Juan espainiar gudal nagusia matxinatu zan, eta 66 mailla ezberdiñeko gudari tiroz il ebazan.

1.866an Bilbaon, iraurri, saltzarri edo karebaltza⁽¹⁾ etxegintzan, oikuntza lez ezarri zan.

1.868an Epaillaren 16an Bizkaian amarkadako metrika, neurkintza lez ezartzen da. Eta urte berean espainiarrak, diru arloetan pesetea sortzen dabe “Erdi Ugarte au, espainiar aberriaren batasunezko irudi lez agertu dagien alegiñetan”.

1.868an Uztaillaren 7an, politikako gauzak txarto joan ziran II In Isabelentzat, eta beren aldeko gobernutik eskutitz bat artzen dau, bere sendiagaz Frantziara atzerriratu zedin.

1.868an Uztaillaren 24an Kabreratar Ramon gaisorik egon zalako, VII In Karlosek, onen Ingalaterrako etxean batzartu zan beste karlista gudal nagusiekin, eta Kabrerak bertan, ez eutson bere erregetza ontzat artu, areik eta ondorengo gauzak ondo egiñarte, eta batzar orreitan itzi ebazan beren karlista ardurak, euken gaixotasunagaz ezin ebalako ainbeste ardurazko lan andiagaz aurrera egin.

Batzar au izan zan VII In Karlosek egin ebana lenengo aldiz, karlistaren errege lez.

1.868an Iraillaren 17an, Zaragoza gudal itsas ontzian, Kadizeko urgolkora urreratu ziran Prim, Serrano, eta Topete ta Karballotar Juan Bautista liberalaren gudal nagusiak, eta II In Isabel errege aulkitik kendu gura eban iraultzazko agiri bat idatzi

(1) Iraurri, saltzarri, edo ta karebaltza = cemento. Eta burnidun saltzarri = cemento armado.

eben, eurak 1.810-1.813ko urtetan Kadizeko jaurgo barriaren arauak argitaratu ziranakaz espainiarren jaurkintza zuzentzeko, Iraillaren 19an aldarrikatu ebena.

1.868an Iraillaren 18an Prim ta Prast'ar Juan, Serrano ta Domingeztar Franzizko, eta Topetetar Juan Bautistaren iraulketa bidez, IIn Isabel bere erregetzazko ezar lekutik kendu eta Frantziara erbesteratuazo ondoren, karlistek, parebako aukerea ikusi eben euren eskubideak ostera berrezkuratzeko, eta prestakuntza orrekaz asi ziran arduratzen.

Espainiarren gobernu aldarrikapen auengandik indartu baiño makaldu egin zan, naiz konstituzio barriaren sendotasunean, eta bai aberri edo naziño lez.

Demokraziaren jokuan emon gura eban askatasunezko itxuran, ez ebelako euki iñungo almenik, menpetasunezko katoliko txebera ori ostonduteko.

Espainiar aldekoak aldi oneitan, politikaren eritzizko naste andiagotan asi ziran sartzen, adibidez: aurrerakoiezko jaurgo barriaren kide orreik ezker eskuin alderditan banatzen asi ziralako.

Eta ezker aldekoak errepublikako gobernu baten eritzira aldatzen asita, Saboyatar Amadeoren erregetza sakastatu edo ziligardatu⁽¹⁾ egingo eben, erregetzazko jaurkintzarik ostera ez egian ezarri.

Euskaldunok, itxaropen andiegaz besarkatu genduzan, nai errepublikako eritziak eta bai gizartekeri edo sozialismuaren arrazoiak, bide ortatik gure erriaren askatasuna ikusten gendulako.

Eta erri lez lilluratuta, mogimendu orreik Giza ta Erri-eskubidera bideratu ginduelakoan ez gintzazan konturatu, egikera orreik Europako liberal merkantilismo ta katolikosunaren eritzizko batzangoan egokitzeko mogimenduak zirela, eurak be ez ebelako jakin, ain guzur andi orreik, "Egi" zelan biurtu.

Gitxiago, erkaldar edo errepublikanu ta errigizarte-zale edo sozialistak, erri ta gizaren eskubideko aldekoak zirela esaten ebelako, nortasungabeko espainiarren batzango zaleak izango zirela, gure Euskalerriko gizarteetan, nortasunezko arrazoiaren eritzizko zentzuak, zoritxarreko naspiltasun geiagotan sartuta.

Euskaldunok egi lez baituta daukaguzan askatasun demokratikoak zentzun bidetik, eta beste errikoak espainiarrak bezela oldozmen bardiñean ezarrita dagozelakoan, sarritan gertatu jakuz alango anka sartzeak, euskal zentzuzko gizarte eritzian naaste sakonetan sartzen gaituena, eta larregi kosta egiten jakuzenak zuzentzen.

Gure euskal gogoetan ez gendulako ulertzen eta gitxiago sinistu, Jainkoaren izenean, katoliko, bai sozialista edo ta errepublikano seme demokratikoak, ibiliko zirela alango maltzur, guzur, lapurti ta menperatzailletasunezko jokuan.

Jainkoak bizitz oneri oiñarritutako legediak, bere semealabak bereztasunezko oituraren azi ta ezitako jokabidez bete bear dabez, nortasunezko baitan zentzunezko ulermenaren ezaubide on baten ezarri daitezen.

Oso ezbardiñak dira baiña, Jainkoaren Legeari kanpotik, gizonaren norkerizko gogo legean bakandu ta aukeratuta, baitu gure diran sasiarrazoiak, mundu onetako faziztek, dirua ta agintaritzza sasijainkotzazko maillan ipini ebezanetik, Jainkoak bereztutako legeak, ez dabezelako ikusi nai.

(1) Sakastatu, edo ziligardatu = echar a perder, malograr chapucear, deteriorar, estropear.

Ez dodaz nire gogoan oraindiño aitzuten, abertzale zar batek gure askeneko gudagaitik esaten eustena: “Ez gogoratu Paulo, borroka au sozialistak edo ta errepublikanoak irabazi ba eben, gure erriaren askatasuna ortik agertuko zala”.

Ondoren, gu menperatzeko asmoa euki ebelako, gaur ikusten dan lez.

1.868an Iraillaren 19an Lekeition arrapatu eban IIn Isabeleri, ospagarri⁽¹⁾ izenagaz deitu eutsoen mantxintasun orreri.

1.868an Iraillaren 28an, Kordobatik 11 kilometrura egon zan Alkoleako zubian, liberalak irabazi eutsen gobernuko gudalozteai, eta 29an IIn Isabellek Frantzira atzerriratu bear izan eban.

1.868an Iraillaren 30ean IIn Isabel Frantziko atzerritasunera urten ebenetik, 1.904rarte edo beren eriotzararte iraungo eben atzerritasun orrek.

1.868an Urrillaren 3an, Borbon ta Braganzatar Juan Parisen egon zan egun orreitan, eta jakinda bere seme VIIIn Karlos an egoala be, beragana urbildu zan, jakiteko gogoak euki ebazalako bere semea ainbeste urtetan ikusi barik, zelako itxura euki eban eta errege gai lez, egin ebazan aurrerabideak.

Arrituta geratu zan Borbontar Juan, bere semean ikusi ebazanean alango gorpuzkeraren itxurak, askatasunezko ausardian euken zentzutasunezko burubide ta kemenagaz, eta bertan emon eutsoezan erregetzaren eskubide guztiak, ararte bera liberalaren eritzizkoa izatearren, ainbeste bider ukatu edo ezetu eutsolako.

1.868an Urrillaren 8an espainiarrak bitarteko gobernu bat antolatzen dabe.

1.868an Urrillaren 10ean Kuban Zespedestar Karlos Manuel matxinatu zan espainiaren aurka “YARA” erri izenaren irrintziagaz, 1.878an Otsaillaren 10eraño iraun ebena.

1.868ko Urrillan espainiarren politikako nasteak, eta Kuba matxinatu egin zala ikusi ondoren, karlistaren alderdia bizkortu ta atonduten asten da, bere barnetik alderdi bi sortuta: bata lege zalea, Aparisi, Gijarro ta Nozedaltar Kandidok bideratzen ebena; eta bestea, espainiarren artean geientsuak guda zale sutsu ta barkagaitzezkoak⁽²⁾ ziranak.

Arabian: “El Escudo Catòlico” eta “La Buena Causa”ren aldizkariak sortzen dira.

Nafarroan: “La Voz de España”ren aldizkaria.

Gipuzkoan: “Boina Blanca” aldizkaria. Len Bilboko “Euskalduna” eta Gazteizen “Seminario Vasco Navarro” egon ziran aldizkariakin ezarri ziranak.

1.868an Urrillaren 22an VIIIn Karlosek, Europakoerrege guztiak deitzen dautse esaten, bera prest egoala espainiarren jaurkintza aurrera eroateko, eta askatasun guztiagaz aukeratutako orokorrezko gorteakaz, garrantzi aundiko lege ori betirako ezarrita.

Inguruko denbora onetan espainiar gortekoak guda nagusiakaz batera, Borboiak bota gure ebazan erregetzatik, eurekaz ezin ebalako 1.810-1.812ko urte bitartean Kadizen irasi ebezan batzangotasunaren menpeko legeak ezarri, eta leen

(1) *Ospagarri* = *La “Gliriosa” deitu eutsoena.* (2) *barkagaitzezkoak* = *Imperdonables.*

Montpensiertar Felipe Louis Orleanseko dukea, Potugaleko errege I Fernando, ta Esparterotar Baldomero garaipeneko dukearen atzean ibili ziran espainiar errege izan zedin.

1.869an Epaillaren 22an Ranzes espainiar ministrua Prusiako erregearengana joan zan bere urte beteratzean zorionduteko eta Bismarktar Otto Eduard Leopold kondea ta Prusiako ministru izan zanagaz egonda, onek lenengoz esan eutsen, espainiar errege ezar aulkian Hohenzollerntar Leopoldo printzea ezarri bear ebela.

1.869an Lorailaren 1ean Tafallan, liberal eta karlistaren arteko eztabaida gogor bidez, borrokan asteko prest agertu ziran.

1.869an Bagillaren 1ean karlistak, ariñauko urtean Kabrerazen aolku bidez Londreseko batzarrean erabagita, espainiar orokorrezko araudi batzarrak aukeratzeko auteskundetan egon ziran, gero Bagillaren 6ra aldatu ziranak.

Orokorrezko auteskunde orretan, Euskalerrriaren lau lurraldeko ordezkari geienak, karlistek irabazi eben.

Espainiarren lurraldeetan ez zan gertatu bardiñ, eta II In Isabelekin ministrua izandako Nozedalek Epailleko antolamenduetan zeozer lortu eban gitxiengo taldeakaz, baiña bide ori ez zalako izan VII In Karloseri espainiarren erregetzan ezarriko ebena, gudazaleak ostera asi ziran prestatzen.

1.869an Bagillaren 30ean VII In Karlosek, Kataluña, Balentzia ta Aragoiko karlistai argi ezarri eutsen, beren gogoak menpeko batzangotasunaren aurkakoak zirala, idatzitako agirian azalpendu ebenagaz.

1.869ko urte inguru oneitan, alegiñ asko egin eben espainiarrak, gure euskal jabetzatik suntsitu edo aienatu egin zitezen, berezitasunezko ardurapetik egokitzen jakuzenak.

Eta esan ori egiztatzeko, Urte onetan espainiarren gortekoak, zergak askatasunezko aldaketa osoan ibili zitezen⁽¹⁾ atara ebazan legeak, 1.868an Epaillaren 14an ezarrita euki ebezan oñarrizko legeakaz alkartu ziranean, gure meaztegiak ia betiko geratu jakiezan atzerritarai.

Figerola ta Ballestertar Laureano ministruak, Erdi Ugarte onen meaztezko ondasun aberatsak eskaiñi eutsezanean atzerritar merkantilistari, auek, espainiar gortekoak 1.836,

1.855, eta 1.856ko agindu ebezan legeakaz erriaren lurrak salgai ipini ebanarekin batera, euskal jabetzatik ondasun guztiak kenduz gaiñ, lapurketaren leiazko ariñeketa baten asi ziran, zeñiek ariñago ust, egon ziran burdiñezko meaztegi guztiak ainbeste atzerritar elkarte barri sortarazita.

Edozein motako menperatzaileak daukien diru-zalekeriagaz, egundo ez dira izan gai ezer sortarazteko, eta euren bete ezinean, beti joan dira guda-indarrekin gauza guztiak lapurtzera, gure euskal lurrak saldu ta euki genduzan mea-gunezko aberastasunak lapurtu egin eban lez.

Mundu onen aberastasuna baiña, ez dago bereztutako gai onetan, gaia Jainkoaren aginduz beti egongo dalako egon bear dauan lekuan.

(1) *Zergak askatasunezko aldaketa osoan ibili zitezen = aranceles librecambistas.*

Gure gaitutako arimak dira aberastu bear doguzenak, bizitzeko bear dabezan gauzak, gaiak orokorrezko aukerean eskeintzen dauskun almenarekin, mundu onetan egin bear doguzan gauzak, demokraziaren ekanduzko askatasunean bete daiguzan.

Nor ote da FAZIZTA, mundu onetan ?.

Oarpena:

Emendik aurrera, Antonio Piralak idatzitako liburuetatik: **“Historia contemporànea” segunda parte de la guerra civil española , anales desde 1.843 hasta el fallecimiento de Alfonso XII, eta Labairuk idatzitako “Bizkaiaren Orokorrezko Edestitik” artuko dodaz, geien bear dodazan zeaztasunak.**

Bigarren atalean, 297ko orrialdetik aurrera, eta Auñamendiko enziklopeditik, artuko dodaz Euskalerriko guda au argitzeko bear dodazan osagarritzko zeaztasunak, Euskalerriko karlistadaren edestiko kondaira au, al dodan zentzu aundienean ezartzeko.

Ostera edestiaren aria artuta:

1.869an Uztaillaren 14an, Berlingo diru etxeko buru batek, eskutitz bat idatzi eutson Serrano espainiar ministru ta gudal nagusiari esaten, Hohenzollerntar Leopoldo printzea izan zala egokiena espainiar errege aulkian ezartzeko.

1.869ko urte berean Prim gudal nagusia, Antonia errege alabagaz ezkondu ta egon zan Hohenzollerntar Leopoldo aleman printzearengana joan zan erregetzaren eskeintza egiten, Zorrillak asken baten baiña, dana ezereztu eban, bear zan denbora baiño ariñago ezagutzera emon ebalako errege barria izango zanaren izena.

1.869an Urrillaren 4an In Isabelek Frantziatik, erregetzazko arduratik kanpo egonda, Lersundi gudal nagusiari eskutitz baten bidez eskatzen dautso, bakeztu ta menderatu egiezala itxasoz andiko kolonien matxintasunak.

1.869ko urtearen denborak, oso naas denborak izan ziran, Kolonietako askatasunaren alegiñagaitik.

Bestetik, espainiarren gobernuan sortu ziran eztabaidakaz, batzango edo ta aurrerakoi liberalak, eta errepublikano edo demokrazizko zaleen arteko atondukeran, errepublikano eta liberal, edo ta progresista eta unionistas taldeetan bananduta geratu ziran.

– Karlistaren antolakuntzazko zirikitazun gogorraz, liberal eta errepublikanoen artean zentzuzko gobernu bat atondu ezinik ibili ziran.

– Eta eleizak, liburu ta apain gauzatan euki ebezan aberastasunak, liburutegi ta erakus tokietan gorde gurean, eta abar.

1.869ko urtean errepublikanoen artean sortu zan barritasuna: Errepublikaren alde egon zan taldeen banaketa bidetik, sozialismu edo gizartearen antolakuntzazko talde barria sortzeko, leenengo oinkadak emon ziran.

Europa guztian bardin antzekoa izan zan egoera larri au, ain gogorraz izan ziralako aginduten ebezanak menperatzailleen aldetik.

1.869an Urrillaren 4an Kabreratar Ramonek naita oso gaisorik egon arren, baietza emon eutson VIIIn Karloseri, onek antolatzaizleko gauzaren erabagietan gudaloztearen orokorrezko agintaritzza emon eta bere besteko neurri maillara igongo ebanean.

1.869an Azaroaren 7an Ingalaterrako Wentworth erritxotik Kabreratar Ramonek ostera baiestatzen dautso VIIIn Karloseri, onek arduratu gura eutson agintaritzagaz.

1.869an Azaroaren 29an Iruñian liberalak, karlistaren matxinadako azpi joko bat ezereztuten dabe, eta orokorrezko guda nagusien kapitaiñak Allendezalazartar Josek, bere aldarrikapenean esaten dautse erritarrak: “karlistak, Foruaren gora beran esaten ebezanak, kontu bat baiño ez zala, Foruak ez ziralako egon zemakuntzatuta”⁽¹⁾.

1.869ko urte inguru onetan, VIIIn Karlosten benetako laguntzaille andiena, Bianako Nabarro ta Billosladatar Franzizko euskalzale sutua izan zan.

1.869-1.870 urte onetan IXn Pio Aita Santuak, Batikanoko lenengo Eleiz Batzarra egin eban, siniskai edo ta oituraren gora beran berba egiten ebenean, Aita Santuaren “uts ezintasuna”⁽²⁾ adierazteko.

1.870ean Urtarrillaren 16an Madrillen, asteroko aldizkari bat sortu eben iru euskal lurralde eta Nafartarrai eskaiñita, “El Pais Vasco Nabarro” esan eutsoena.

1.870eko Otsaillan Kabrera karlista guda nagusiak VIIIn Karloseri, euren artean egon ziran eztabadagaitik, guda agintaritzaren uztziera aurkeztu eutson.

1.870ean Jorriallaren 18an, VIIIn Karlosek Kabreraren ezetza artu ebanean, Suizako Bebey errian karlistaren orokorrezko batzarra egin eban eta bera arduratu zan alderdiaren zuzendaritzagaz.

1.870ean Epaillaren 31n Kabreratar Ramon Morellako kondeak Wentworth erritik oso nekatuta, euki eban gaisotasun ta egiten eban atsedebako lanagaitik alde batetik.

– Bestetik, karlista guda nagusien artean ez zalako egon bekaizkeria eta zelataritzza baiño, Madrillen oartu zitezzen euren artean gertatzen zanagaz.

– Eta gudaloztearen antolakuntzarako diru arloetan bear zan iturririk ez zalako agertzen iñundik.

– Kabrerak, bere agintaritzaren uztea aurkeztu eutson VIIIn Karloseri, eta onek, Suizako Bebey erritxoan karlistak batzar nagusian batuta artu eban karlisten agintaritzazko nagusitasuna.

1.870ean Loraillaren 9an, Ebroko Mirandan karlistaren matxintasunezko talde bat sortzen egoala jakin eben liberalek, eta auek Uztaillaren askenean Oskabarte⁽³⁾ ta Aroko erasoarekin atxilotuta geratu ziran karlistak, ez ebezan askatu arik eta Dagonillaren 16an parkamena agertu zan arte.

1.870ean Loraillaren 13an Madoztar Paskualek, eskutitz bat bialdu eutson Esparterotar Baldomero guda nagusi ta garaipenaren dukeari, espainiarren errege izan zedin.

1.870ean Loraillaren 20an, Esparterotar Baldomerok beste eskutitz bategaz erantzunda, beragaz ez zitezela gogoratu geiago, adiñ asko eukinez gain oso gaisorik egoalako.

(1) *Zemaitu, larderiatu, meatxatu, ukabillea jaso = amenazar. Zemakuntzatuta = amenazados.*

(2) *Uts ezintasuna = infalibilidad del papa. (3) Oskabarte = Nombre primitivo de Santo Domingo de la Calzada en euskera.*

– Eta beste eskutitz bategaz aolku au emonda, Aostako I Amedeotar Saboyako dukea eta Italiako printzea artu egiela, espainiar erregetzaren aulkirako.

1.870ean Bagillaren 25ean II In Isabelek, bere seme XII In Alfonsoren eskuetan izten dauz espainiarren erregetzazko eskubide guztiak.

1.870ean Uztaillaren 13an Bilbaon, “Bizkaiko Goi Ikastetxe Katolikoa” sortarazten da.

1.870ean Iraillaren 1ean espaiiar gobernuak gudaren egokiasuna aldarrikatzen dau.

1.870ean Iraillaren 5ean Rada ta Diaztar Eustakio karlista nagusiak, Erdi Ugarte onen karlista guztiei matxinatzeko agindua emon eutsen.

1.870ean Iraillaren 4an Aldundiko ertzaiñak adierazten dabe, antziñ zaletasunezkoak edo tradizionalistak eta liberalaren artean, gero ta amurratuagoak izan zirela euren arteko erasoak indar gitxirekin bakezteko.

1.870eko Irailla ta Urrillan, espainiar jaurkintzazkoak Prim buru zala, Hohenzollerntar Leopoldo alemana, “Hispano Prusiano” egiunearen billa ibili ziran bidez aukeratu gura eben espainiarren errege lez.

– Eta denbora orretan, Ingalaterran ikasten egoala 16 urte euki eban Genobako dukea, Esparterotar Baldomero, eta Saboyatar Amadeo Aostako dukearen artean, ibili ziran aukeratzen nor izango espainiarren errege.

1.870ean Urrillaren 10ean, on artu eban I Saboyako Amadeok espainiarren errege izatea.

1.870ean Urrillaren 19an, 16 urtegez Ingalaterran ikasten egon zan Jenobako dukearen billa be ibili ziran, baiña ezerezean geratu ziran egin ebezan egipide guztiak.

1.870ean Urrillaren 31n eldu zan espainiarren gotera, I Amadeok zelan on artu eban espainiarren errege izatearen barria.

1.870ean Azaroaren 3an Prim eta Prastar Juan espainiarren gobernuko lenengo ministruak jaurlariko arduradunai jakin arazi eutsoen, bera zelan eukela erregea espainiar erregetzaren aulkirako.

1.870ean Azaroaren 16an autespenak egon ziran espainiar gortean errege aukeratzeko, eta I Amadeok 191 autarki artu ebazan, Montpensierrek 27, Esparterok 8, Borbontar Alfonsok 2, ta 60 arduradun autatuta Errepublikako elkartearen jaurkintza bategaitik.

Eta 1.870ean Azaroaren 16an Esparterok espainiar errege izateari emon eutson ezetzatik, Saboyako Amadeo aukeratu eben espainiarren errege lez, eta espainiarrak II In Isabel eta karlistai aurkezten eutsezan konponketari ezetza emon ondoren, karlistak aurka egiteko prestatzen asi ziran.

1.870ean Azaroaren 19an espainiarren gortekoak, I Saboyatar Amadeo, Aostako dukea aukeratu eben errege lez.

Emen argi ikusten dogu, orduko Europaren liberalak euki eben burubidea⁽¹⁾, Europako lurralde guztietan leterritasunaren menperatasunezko batzango orreik ezartzea zala, Europako liberal arteko laguntzan, diru ta gudarako bear ziran indarrak, erabagi orren serbitzura euki ebazalako.

(1) *Burubidea = decisiòn, resoluciòn.*

Europa osoko laterritasunetan, batzangotasunaren norkerizko zoraldi bardiña izanda, espainiar liberalaren laterritasunezko asmoak eraginda, erdi ugarte onen batzangotasunezko jaurgoaren⁽¹⁾ jaurkintza⁽²⁾ zelango ikuskizunagaz aurkezten eban begitu bear dogu, sartu ziran kakanasteetan ikusteko:

– “Norberkerizko geikeriagaz atzerriko erriak kolonizetan eta bide batez ostuteko asmoan joan ziran lurretatik asita, lur aiek zaintzeko bear eben gudarako tresneri eta gudari gazteakaz, ostutako urre guztiak baiño geiago balio izan eben, azken baten atzerriko erritar orreik, zorigaitz edo ondore txarrakin menpean eukiteko”.

– “Legezko erregiña atzerriratuta eukinez gain, ondoriozko guda karlistarekin, eta

gudal nagusiak ezarri gura eben batzangotasunezko jaurgo barri orren erasoakaz, Europatik erregea aurkitzen asi ziran, peninsula au liberal aberri katoliko orretan jaurkitzeko”.

– “Euskalerrri eta Kataluñaren lurraldeak euren ametsezko kaizargo barruan euki gure, euskaldunak eta katalanak kontuan artu barik”.

– “Espainiarren jaurkintza batzuen gogoetan erki gobernu⁽³⁾ baten biurtu gurean Euskalerrri, Kaaluña eta Galiziaren nortasunezko eskubideak ostonduteko.

– “1.839an Iraillaren 25ean, espainiarren gudal nagusiak Bergaran azpikerizko besarkada zikiñagaz Euskal Nortasunezko Izatasunari egin eutsoen lez.

– “Eta aundiena, euren erritarrari, mundu onetan esan leikezan guzur aundienakaz bakezko itxuraz gaiñ, gudu indarka liberalaren “Nacional katolicismo”ko eritzietan ezarri gura”.

Gaur be irauten dauana, katoliko ta merkantilerriaren batzangotasunean mundu au bideratzeko ameskeriak or daukiezelako bizi bizirik.

Orregaitik, guzur utsaren adierazpeneko aldarriketetan, eta gudalozte indarragaz, eragozpidetuta daukiez peninsula onen lurraldean bizi diran, euskaldun, katalan, eta galiziarrak, euren Nortasunezko izatasunean daukiezan eskubideko arrazoiak zapalduta.

Zer geiago jakin edo ta ikusi gura dogu, gaur 172 urte geroago Europa ta Mundu osoan aiek batu zaleen antolamenduzko erabagi txarrak artu ziran bidetik katiututa agertzen garanean, antolakuntza orreik goitik bera “diru zaleentzat eginda egonez gaiñ, sasi-katoliko jainkotasunaren serbitzura” eginda dagozelako.

Antolakuntza orreik ikusita, ez gara arritu bear gaur diru arloetan zer sortzen danagaitik, kopuru guztia esku gitxitan geratzen bada be, norkerizko asmakuntza orreik euren sasi-erako legeen arrazoikaz, lan bikaiñean erantzunda beteta agertzen diralako.

(1) Jaurgoaren = modo de gobierno. (2) Jaurkintza = gobierno, acción de gobernar. (3) Erki gobernua = sistema de gobierno político que aspira a dividir el estado en cantones o regiones con cierta independencia.

Bereztasundutako mundu FISIKO onetan, EGIÑAK, EGILLEA DAUKIELAKO LEN, sortzen dira gauza oneik.

Sekula ez da sortuko maltzurrezko guzurrik, aurretiko oiñarriak egizkoak izaten ba dira, “EGIAK, EGIA BAKARRIK EKARRI LEIKELAKO”.

ZER EGIN ?. Berezko Errigizartearen Eskubideak, ardura andiagoagaz elkarteko lanean ordezkatu, Jainkoak gu Gai-Ludi onetara bereztuta bialtzen gaituneko, zor dautzagun egia dalako.

1.870ean Abenduaren 3an Prim gudal nagusi ta espainiar gobernuko leen ministruak emon ebazan lenengo pausoak Saboyako Amadeo dukea espainiar erregetzan ezartzeko.

1.870ean Abenduaren 4an Italiako gortekoak, on artu eben I Amadeo espainiar errege aulkian ezartzea.

1.870ean Abenduaren 27an Martinez Pedragosa, eta Angulotar Jose Paulek beste batzuen laguntzarekin, Prim eta Prastar Juan gudal nagusiaren aurka egin eben tentuzko aztakeriagaz, Prim oso txarto zaurituta, lupuak jota itzi eben, eta 30ean gabeko 9etan il zan, I Amadeo erregea Kartajenako itxas portura eldu zan egunean.

Espainiarren jaurkintza urte oneitan, zoroetxe bat baiño besterik ez zan izan.

1.870ean Abenduaren 30ean eldu zan Kartajenara Saboyatar I Amadeo Aostako dukea, eta egun berean gaueko 9etan il zan Prim eta Prast-tar Juan espainiar gudal nagusia.

1.871n Urrillaren 2an eldu zan Madrillera Saboyatar I Amadeo, espainiar erregetzazko zuzendaritza artzeko.

Eta espainiarren politikazko eztabaida oneitan, Saboyatar I Amadeo aukeratuta euren erregea izan zedin, IIIn Isabel eta beren loba Borbon ta Ekialdeko Austriatar Karlos Maria de los Dolores, VIIIn Karlos izenagaz ezagutuko zana aurkari agertu ziran, eta jaramonik ez eutsielako egiten, VIIIn Karlosek guda indarrezko jazarraldian urten eban, bere Borbon leiñuaren erregezko eskubideak barriz ezarri gurean.

1.870, 1.871ko urte oneitan, karlistak matxinatzeko alegiñetan ibili ziran beti, baiña antolamenduzko gorputzan beti agertzen ziran zezeren utsaldi baten.

1.871ko urte onetan, Arana ta Ansotegitar Santiago, Arana ta Goiritar Sabinoren aidak, beren itsas ontziko lantegia zaintzen ebazan yagole etxetxoan, Uribarritar Franzizko karlistaren gudal nagusia euki eban ostonduta, guda azten zanean bere gudal taldeakaz arduratzeko.

Sabino, Errepublikako eskoletan asi zan bere lenengo ikasketarekin.

1.871ko urtean karlistak euren gobernurako egin ebezan auteskundetan:

Nobia de Salzedotar Alejo, Aranatar Santiago, Oruetar Juan E., Garrotar Jose, Basozabaltar Juan, Ingunzatar Tomas, eta Praderatar Gregorio Aranatar Santiagoren garazkideagaz⁽¹⁾ batera, guda izkillu edo guda tresnaren eta erri-babesaren batzar nagusiko kideak izendatu ebezan.

Eta jazar edo etsaitasun orreitan 1.872an asten da karlistaren bigarren guda.

(1) Garazkideagaz = *accionista, cointeresado*.

VII In Karlos errege-nai onen bizi kondaira.

Vn Karlosen birseme, Madrilleko duke eta Dikastilloko kondea VII In Karlos au: 1.848an Epaillaren 30ean, len Austria antziñeko Lenbatx, gaur Yugoslabiako Liubliana Uri zorientzuan jaio zan.

Beren gurasoak: Borbon ta Braganzatar Juan, eta Ekialdeko Austriatar Beatrizen semea izan zan.

1.859an: Italiako gualtegi baten lerrokatu zan kañodun taldeko kapitain ordezko edo teniente maillagaz.

1.864an, Bere aita Juanek: naita espainiarren erregetzari uzkundera egin arren, bere amama Beirako erregearen alabea izan zanak, 1.864an agiri bat argitaratu eban bere billobaren alde, “Carta a los españoles”, Juan bere aitak 1.868rarte ez ebena onartu.

1.867an Otsaillaren 4an: Biena inguruko Frohsdrffeko Urian, Borbon ta Parmatar Margarita Parmako dukearen alabeagaz ezkondu zan.

1.868an Iraillaren 7an Grazt Urian, bere lenengo alaba “Blanca de Castilla” jaio jakon.

1.868an Urrillaren 3an bere aitak III In Juanek liberal eritzikoa izan zalako ta karlistaren leiñuzko eskubideak ukatzen ebazalako, askenean VII In Karlosen eskuetan itzi ebazan, espainiarren errege izateko euki ebezan eskubide guztiak.

1.869an Bagillaren 3an, 1.868an espainiarren gizarteko gudatik⁽¹⁾ berentzat onura atara gurean, karlistaren aldeko agiri bat aldarrikatu edo zabaldu eban, denbora onetan berak Madrilleko dukearen izena artuta.

1.870ean Jorrailaren 18an, VI In Karlos bere osabaren karlista eskubidea eskuratuta, karlistaren gobernuko zuzendaritza artu eban.

1.870ean Bagillaren 27an Suizako Bebey urian, bere bigarren seme III In Jaime jaio zan, bere aitak euki ebazan eskubidearen ondorengo izanda.

1.871n Uztailaren 28an Jinebran, bere irugarren alaba Elbira jaio zan.

1.872an Lorailaren 2an, Auñamendiak igaro ta Larruneko Egoaldean “Txapatar Karlos” en baserrian lo eginda, Beratik sartu zan garaitsuki Nafarroara, sasigudan ibili ziran 1.500 gudari txarto izkillotutako taldearen zuzendaritza berak eroateko.

1.874an Epaillaren 21ean Frantziako Pau Urian, bere laugarren alaba Beatriz jaio zan.

1.876an Otsailaren 27an, gudako ekintzan alfonsinoak menperatuta, ostera igaro bear izan ebazan Auñamendiak, Frantziko lurraldeetara iges egiteko.

1.876an Bagillaren 29an Frantziako Pau Urian, bere bostgarren alaba Alizia jaio zan.

1.880an, espainiarrak euren zentzuzko jaurogoa lortu ebenean alde batetik, ta bestetik Kanobasen politikagaz apur apurka, bere politikaren oiñarrizko zentzuan azpiratuten edo menderatuta geratzen asi zalako, VII In Karlos frantzitik be alde egin bear izan eban.

1.893an Urtarrillaren 21ean, Biareggion il jakon bere emazte Margarita.

(1) *Espainiarren gizarteko guda oneri, la “GLORIOSA” esan eutsoen.*

1.894an Jorailaren 28an Pragan, Rohaneko Urian bigarrenez, Mª Bertagaz ezkondu zan.

1.900ko urtean, ostera alegintzen da Badalonan beste iraultzaren ekintza batez.

1.909an Uztaillaren 18an, Italiako Barese urian il zan VIIIn Karlos, 61 urte euki ebala.

Beren erregetzazko naikundeak, bere seme Borbon eta Parmatar IIIIn Jaime Txalbeteko dukeak eskuratuta.

Saboyatar I Amadeo, Aostako dukearen bizi kondaira laburra.

1.845ean Loraillaren 30ean Turinen jaio zan, Aostako duke Saboyatar I Amadeo printze au.

Italiako IIIn Bitor Manuel eta bere emazte Austriako Raniero artxidukearen alaba, Maria Adelaida Franzizkaren semea izan zan.

1.867ko urtean, 20 urte euki eban del Pozo de la Zisternatar Maria Bictoria printzeagaz ezkondu zan.

1.870ean Abenduaren 4an espainiar gortekoak aukeratu eben errege lez.

1.872an Uztaillaren 18an gabaz bere emazteagaz doiala, bera ilteko eraso gogor bat euki eben Madrilleko Arenal kalean.

1.873an Otsaillaren 14an espainiarren gobernuan asko euki ebazan aurka, eta bertan itzi eban espainiar errege izateari.

1.890ean il zan Saboyatar I Amadeo.

4. Zatia.

1.872ko matxintasuna.

1.872an Jorraillaren 2an egin ziran auteskundetari, espainiar jaurlaritzaren gobernuako ministruak euren norkeriaren maltzur naikeriagaz liberalaren alde geiegi ibili ebena, euskaldunak ostera artegatu ziran, eta ixil jokoaren sasigudak antolatzen asi ziran.

Ez zan arritzekoa euskaldunen asarrea, auteskunde orreitan ministruaren maltzurrezko eragintasunagaitik, ainbat ilda egon ziran gizonak bozka edo autarkia emon ebalako.

Espainiar gorte orreri, “Lazaroen” gorteko izena ipini eutsoen.

Euskaldunak ariñautik jakin eben ministru orreik, norkerizko maltzurkeriaren jokoagaz zer gura eben, 79 ordezkariatik 10 edo 12 bakarrik joan ziralako.

Karlistak, ille orretan amaitu ebezan matxintasunaren prestakuntzak.

1.872an Jorraillaren 8an VIIIn Karlosen idazkari Arjonatar Emiliok, oldoztu edo asmatu ebazan matxinadaren arauzko aginduak emon ebazan:

a) Jerona, Figeras, Seoko Urjel, eta Iruñako gudaltegietan orokorrezko matxintasuna.

b) Denbora bardin orreitan, Bilbao erasotu.

d) Euskalerriko lau lurralde eta Kataluñako lau lurraldearen orokorrezko matxintasuna.

e) Donosti inguratuko erasoan ezarri.

Eta Euskalerraren lurraldeko agintaritzan Nafarroa be kontuan artuta, Diaz de Radatar Eustakio, guda nagusitasunezko ardurari ipini.

1.872ko urtean Arana ta Goiritar Sabino 7 urte euki ebala, Errepublikako etxean egon ziran Abandoko Udalaren mutil nesken eskolezko batean asi ebazan bere ikasketak.

1.872an Jorraillaren 15ean VIIIn Karlosek Jinebratik, Nafarroa, Aragoi, eta Kataluñaren mugako agintaritzan egon zan Diaz de Rada guda nagusiarri agindu au emon eutson, Jorraillaren 21eko egunean, espainiar lurralde guztian matxinatu zitezela aldarrikapen onegaz: “Abajo el Extranjero”, “Viva España” eta “Dios, Patria y Rey” karlistaren ikurragaz.

1.872an Jorraillaren 21ean espainiar liberalak be gudaren aldarrikapena sortu eben.

1.872an Jorraillaren 21ean Arana ta Ansotegitar Santiago, Arana ta Goiriari Sabinoren aita izan zanak, aurregunean sendia agurtuta eta iges egiten atzerrira joan bear izan bazan lez, lenengo Sukarrieta eta gero Mundakara joan zan ostonduten, lurralde ori jakinda, Goiriari Josu lagun apaiza euskal abertzalea eta berak aginduten eban taldearen gaitik kontrolatuta egoala.

1.872an Jorraillaren 21erako gertatu zan matxintasuna baiño ariñoago, VIIIn Karlosek Europako kantzillergokoari mezu au bialtzea: “berak ezin ebala norkerizko guzur, maltzur, eta legegabekeri geiago onartu, auteskundeetan egiz aukeratuak ziranak, gorteko aulkietan ezarri zitezzen”.

1.872an Jorraillaren 21eko egun orreitan Radatar Eustakio karlistaren guda nagusia Beratik sartu zan Nafarroara.

Ollotar Nikolas matxinada onetan indartsuena izango zanak, Etxaurin eunbat gazte batu ebazan, VIIIn Karlos errege lez aldarrikatuta.

Karasatar Fulgenziok, Nafarroako Iguzkitzaren ibarrean eta Jurramendi mendiaren ondoan dagoeneko Morentin errian, bardiñ egiten dau 1.000 gazteekin.

Nafarroako matxinada osotzeko ibili ziranen artean, Zunzarren, Perula ta Miranda izan ziran.

Bizkaian: Abadiño, Arratia, Markina, Gernika, Bilbao, Enkarterria, Mungia, Berriatua, eta Ondarroan, askeneko erri au Udaleko alkatearen aginduan egon zana, matxinatuta egon ziran erriko gazteakaz eta gero jende geiagorekin indar orreik andiagotuta, Bizkaia izan zan lau euskal lurraldetatik, Euskal Foru edo “Lege Zaarraren” sinismenakin bere baitan ardura aundienean agertu zana.

Begitu bestela, zelango alegiñakin ibili ziran dirua euki eben Bizkaitarrak, Sabino Aranaren aita Aranatar Santiago bezala, bere itsas ontziak VIIIn Karlosen agindutara ipiniz gain, bere zarpeletik 50.000 ogerleko ordaindu izkilluak erosteko, eta gaiñera tresneri orreik arduratu ekarten, karlistaren gazteak izkilluz tresnatzeko.

Araban: Kareagatar Ezekiel, Kalle, eta Martinez de Belasko, Aldundiko miñoiak eta bidekariakin batera, euki eben tresneri guztiakaz aldatu ziran karlisten aldera.

Gipuzkoako Ataunen: Rekondo matxinatuen buru zanak, 800 gizon inguru bategaz osotu eban gudu talde bat, Dorronsorotar Migel politikari karlista eta Santa kurtz’tar Manuel apaiza artean zirala.

Ordizian: Ayastuyren agintaritzan eta Zaldibia ta Lazkaoko apaizakaz lagun zala, 400 gizonetzko talde bat atondu zan.

Azpeitian: Amilibiaren taldea, Izarraitz menditik asi zan sasigudan 500 gizonekin.

Eta Saboiatar Amadeo, espainiar errege barria izan zana, bakean egon ba ziran peninsula onen lurraldeak Kataluñoakoak izan ezik, karlistek espainiar lurraldeentzako atondu eban egitarauari ez eutsolako iñork jaramon eginik izan zan.

Karlistak egin eben egitarauzko burupidetik, ez ziralako matxinatu agindu ziran Aragon, Balentzia, Guadalajara, Kuenka eta Andaluziaren gudaletgiak, txinparta makal batzukaz izan ezik.

Baiña alderantziz Fernandez ta Almagrotar Meltxorrek esan eban lez, Foru Legezko errien erritarrak emon ebela garrantzizko erantzun aundi ta ederrena karlistaren alde, euren askatasunezko Foru Legeak ardura andiz berrezkuratu gura ebezalako.

1.872an Jorraillaren 22an Basosabalek, gudaren lenengo borroka euki eban Urkiolan bere 30 guardia zibillaren taldeagaz liberalaren aurka, astintasun ederra artuta.

1.872an Jorraillaren 22an Bilbaon: Laguntzaillearen guda talde bat antolatzen da, lenengo edo 1.832, 1.839ren artean egin zan zazpi urteko gudaren gizonakin.

1.872an Jorraillaren 23 ta 24ko egunetan, karlista gazteen lenengo garaipenean, Gueñeseko Kuebillasen taldeak, 23 erriko-mutillak⁽¹⁾ menperatu ebazan.

Nafarroan Lizarra ta Tafallako erri aldetik joanda, Abarzuzako erritxoan batuta egon ziran 2.500 gudariak, Amadeo erregearen gudaletzeko, Arizalararte atzeratuazo eutsoen.

Askenean, VIIn Karlosek garaipenak lortzeko euki eban artegatasunean, beragaz batera gudariak izkilluakaz tresnatzeko amaiezko ezean aurkezten zan lez, baldintza orreik izango ziran lardazkatu edo lorrindu egingo ebezanak, karlistak Nafarroako lurraldeetan lortzen ebazan garaipen txiki orreik, bai eta ondoren Euskalerra osoan.

1.872an Jorraillaren 27an, Diaz de Radatar Eustakio karlistaren guda nagusiak kontuan eukiten ebalako VIIn Karlosen egoera, eskutitz bat idatzi eutson Auñamendiak ez egiazan igarotu peninsulan sartzeko.

1.872an Loraillaren 1erako Urribarritar Franzizko karlistaren guda nagusiak, denbora gitxian, 400 guda mutilleko 7 talde sort arazi ebazan, Gernikan egon ziranak, Gudarako Aldundia irasteko.

1.872an Loraillaren 1ean, Diaz de Rada berak, Mendebaleko Auñamendietatik beren gudaletzekaz begira ibiltzen da ikusten, ia VIIn Karlosek Auñamendiak igaro leikezan.

1.872an Loraillaren 1ean VIIn Karlosek baiña: Auñamendiak igaro ta Larruneko Ego aldean “Txapatar Karlos” en baserrian lo egin eban.

1.872an Loraillaren 2an, Beratik sartu zan VIIn Karlos garaitsuki Nafarroara, sasigudan ibili ziran 1.500 gudari txarto izkillotutako taldearen zuzendaritza bere agindupean artzeko, eta agiri bat zabaldu eban euskal eta espainiar jendeari esaten, bera euren artean egoala borroka ori irabazteko.

Eta 1.872an Loraillaren 2an asten dira espainiar liberal gudaletzek, Lesaka, Artikutza, eta Labaieneko mendietatik, karlistaren aurka erasotzen.

1.872an Loraillaren 4an Morionesen liberal guda indarrak, ustekabean arrapatu ebazan karlisten gudariak guztiz nekatuta, izkillu ta araubide barik, Orokieta eta bere inguruetan edozein modutara ibili ziranak. VIIn Karlos bera be, larritasun aundiagaz iges egin bear izanda Ultzamatik Kinto Realera igarotzeko, eta Loraillaren 5ean Frantziko lurraldean sartzeko.

Borroka onetan, 700 gudari karlistatik gora atxilotu, 38 il eta 49 itsas osterata atzerri ondoren, espainiar liberalaren Gortekoak Moriones gudaletzeko nagusiari jeneralaren ordezkari eta Orokieta markes izenagaz dotore jantzi eban.

Nafarroako matxinadaren lenengo porrota, eta bereala Arabakoa gertatu zanean, Karasa ta Perula liberal gudaletzeko nagusiak Aranako San Bizenteraiño sartu ziran.

Eta zentzun orretan porrokatu edo azken gaizto orretan amaitu zan Nafarroan lenengo matxintasuna. Ortik denbora gitxi barru, Arabako lurraldean Perusa ta Karasa karlista gudaletzeko nagusiak Aranako San Bizenteraiño sartu ziran.

Eta izendun aundiak izan zirako, Dorronsorotar Migel, Santa Kurtz apaiza, Lizarragatar Antonio, eta Dorregarainen bizi kondairak aurkeztuko dautsuedaz.

(1) Erriko-mutillak = guardia civil.

Dorronsorotar Migelen bizi kondaira laburra:

Ataunen 1.812ko urtean jaio zan Gipuzkoako euskal politikari karlista entzutetsu au, eta Oñatin bete ebazan bere zuzenbiderako ikasketak.

1.854-56-62-64-ko urteetan izan zan Gipuzkoako Aldundiaren ordezkaria.

1.873ko urtean Oiartzunen, itzaldi aipagarria emon eutsen gipuztarrai.

1.862ko urtean “San Martin de la Ascension con Martin Loinaz” en liburua argitaratu eban.

1.896ko urtean, Amunabarro Beasaingo semearen liburua.

Eta berea da, “Lo que fueron los reyes de España y lo que ha sido y es el liberalismo para con los fueros de Gipuzkoa” izeneko idazlana.

Santa Kurtz apaizaren bizi kondaira:

1.842an Epailaren 23an jaio zan Santa Kurtz eta Loiditar Manuel Inazio apaiza, Gipuzkoako Leizaran ibaiaren ondoan dauan Elduayen errikkako sendi apal baten.

Oso gazte zala umezurtz geratuta, bere osaba Sasiain eta Santa Kurtztar Patxi lekaideak artu eban bere ardurapean, lenengo latin eta Gizatasunaren ikasketak berak emonda.

Gazteizeko apaizgaitegian sartu zan gero, eta ikasketaren azteraldietan azter-agiri aundienak ataraten ebazan ikasgai guztietan.

1.866an apaiztu zan, eta urte bi geroago, Tolosaren urbil dagoan Ernialdeko parrokian ipini eben zuzendari.

Denbora orreik, bigarrego karlistadaren antolakuntzazko denborak ziran, eta berak ez eban ostondu karlisten aldekoa zala, karlista gudariak izkillutzeko, berak izkilluaren mugausteko lanetan ibilita⁽¹⁾.

1.870eko neguan edo udazkenean, bera Ernialden goizetik Meza Santua emoten egoala agertu jakozan espainiarren gudariak atxilotzen, eta Meza Santua amaitu ebanean, gudari orreik maitakortasun edo begiramen⁽²⁾ aundienean artu ondoren, eurekaz joan baiño len gosari txiki bat artzea eskatu eutsen, eta gudariak kanpoko atean ezarrita itxaroten egon ziran bitartean, berak gosaldue barik, bere abade jantziak erantzi, baserritarrenak jantzi, eta eleizgelako leiotik iges egin eban .

1.872ko urtean, berak 30 urte euki ebala asi zan basa gerlariko lanetan.

– Lenengo, Gipuzkoako karlista gudarien kapellau. Eta alango borroka baten, karlista guda indar orreik porrot eginda Segura erritik alde eginda, iges egiten egon ziranean mendi barrenetik, Santa Kurtz apaizak, liberalen gudu indarrak zirikatzen ibili zan Segurako erria ostera berrezkuratzeko.

– Karlisten gudal nagusiak, zentzugabekeri bat lez artzen ebazan Santa Kurtz apaizak egiten ebanak.

– Ekaiñan baiña, bera saminduta egoan espainiarrak bere arreba il ebelako⁽³⁾ eta Azkoitiko odol aitorle edo martirien tokian 24 karlista gudari gazte ta bioztsuakin topo eginda, ta eurak bideratzeko eskatu eutsoenean, asi zan talde orren buru zala, basa gudan.

(1) Mugausteko lanetan = trabajo de contrabandista. (2) Maitakortasun, begiramen = amabilidad, deferencia. (3) Beren borroka zaletasuna, liberalak beren arreba tiros il ebelako saminduta izan zala ? Ez da egia ori, ariñautik arduratuta egon zalako.

– Ille bi beranduago, beren belarrira eldu zan, Arrasateko bidetik gudal jarraigo luze bat, izkillu, eurentzako tiroiñak, eta aldean eroateko larruzko tiroin ontziz beterik joan zala.

– Sarearte edo zelata bat antolatuta, gudal jarraigo aberats ori, oso osoan arrapatu eben, eta bereala ostondu ziran mendietatik Aramaxora lepoan eroanda, laguntzen joan ziran liberal gudariak agertu baiño len.

– Izkilluak aztertzen ibili ziranean baiña, izkillu batek tiro eginda gazte bateri eskuan zauritu eutson, eta Santa Kurtz berak zauritua baserri ezagun batera eroanda osagille batek sendatu egian, ostera itzultzen egoala liberal gudari batzuekazo topo eginda atxilotu eben.

– Aramayonako Udalaren espetxean sartu eben ainbat salaketakaz leporatuta, urrengo goizean tiroz iltzeko asmoz, baiña egotzi edo motxalak ainbat bider botateko alegiñean txarto egoala itxura aundiak emonda, gabaz botaka egin eban batean balkoiaren sapailotik beren lepoko estalkia lotuta, urrengo botaka egin ebenean eskegita egoan lepo estalkitik beratu ta igez egin eban, eta bertoko errekan guztiz sartuta agoa eta sudurra ezin ezik arnasa artzeko, bere billa joan ziran guariak ez eben aurkitu.

– Denborak aurrera doazela, lenengo ekitaldearen porrotari begituta, karlistak ostera gura eben galdu ebezanak berrezkuratu, eta Zornotza edo Amorebietako elkargo edo egiunegaz amaitu zan.

1.872an Loraillaren 24an siñatu zan egiune au, VIIIn Karlos eta karlistaren gudal nagusiakaz Santa Kurtz apaiza artean egoala, eta auek ez ebelako sinatu gura antolatu zan elkargoa, Aldundiko ordezkariak bakarrik sinatu eben.

1.872an Abenduaren 1ean Santa Kurtz apaiza batu zan bere basaguda taldeagaz, eta bere kontura asi zan liberalak zirikitzen Gipuzkoako lurraldean.

– Santa Kurtzen irudi ingurua, ospe ta surmur aundiko entzuerara asi zan artzen, bere taldeagaz liberalaren aurka, iñork igerri barik, ostondu, agertu, iges eta sasigudan lortu ta egiten ebazanak, danentzat gauargi, zomorro edo ta kilimarroen gauzak izaten ziralako.

– Eta berak ikusten ebenean bere taldeko mutillak atsedean bat bear ebela, uste osoko errietara eroaten ebazan, jan eta geldialdi orregaz mutillaren buruak argitu ta indartu eitezen.

– Bere soiñeko jantziak, txamarra ta barneko motx⁽¹⁾ baltzak, berna erdiko urdinabar praka illunak, zangozorro edo galtzerdi motz abarketakin, saman zapia eta buruan txapela baltzagaz ibiltzen zan.

– Sekula tiro bat ez ebalu jaurti esaten dabe, naita berak 500 edo 600 guda mutillaren aginduan ibili.

– Beren izkillu bakarrak, makilla bat, ibiltzeko asko laguntzen eutsona, apaizaren otoi egiteko liburua, eta berak agintzen ebazan mutillak beragaitik euki eben sinismena ta arritasun itsuak ziran.

– Berak antolatutako gudaren erestalde guztia, txistua ta tanboliña izan ziran, errietan sartzen ziranean eta mendietatik ibiltzen ziranean, berak atsegintasunean euki eban Oriamendiko abestiaren doiñuagaz alai ibilteko.

(1) Barneko motx = chaleco.

– Berak, basagerlari lez ibili zan bederatzi illabete inguruetan, oge baten sekula ez eban lorik egin, bere gorputza beti longaiña edo jantzigaiñekoagaz bilduta, zelaian lo egiten eban, eta askotan jarleku baten ezarrira arri astun bat eskuetan eukiten ebal, loak artzen ebenean eta arria eskuetatik zelaira jausi, itzartu egian.

– Bere zuzentasuna lar gogorra zan, ez eban edaten ardorik, ez eta kebelarrik erre, taldean ezin zan ernegurik egin, ez berba txarrik esan, eta errietara joaten ziranean, bere gazteak ezin eben neskatillakaz jantzan eta gitxiago txantxetan ibili.

1.873ko Lorailaren lenengo egunetan, karlistaren gudalozteak atonduta egon ziran borrokan asteko.

– Eraul, Udabe, Beramendi, eta beste mendi inguruetakoko lenengo borrokak karlistaren aldekoak izanda, 1.873ko Uztailaren erdirako, bideak zabalik egon ziran VIIIn Karlosek Dantzarineatik Nafarroan sartu zedin.

– Santa Kurtz apaizak guda onen bere gora berako lenengo ekiñaldiagaz, liberal etsaien artean bildur apur bat sartuta, karlistaren arteko adore, kemena eta biotzaren berotasunak biztuta ekiteko alegiñ andiak egin ebazan.

– Bere bare aldi ta ekiñaldiko ausartasunak, euki eban bildurreza bezela, arrigarrizkoak izan ziran.

– Zeaztasuneko salatari sare zabala ta bizkorra antolatuta euki eban, bere argibideakaz gudaloztearen izkutuko mugialdian eraso gogorrek egiteko, eta liberalaren txeberetatik iges egiteko.

– Santa Kurtz apaiza, bere borondate guztiagaz borrokatzen ibili zan, karlistaren aldeko borrokabide orretatik, Euskal Foru ta Erljioaren babes alde ebillela ziñesten ebalako, eta bere gudariak beti esan eben: “eurei sekula ez eutsela itzi VIIIn Karlos izena goralduten, “Erljioa eta Fueroaren” aipamenetik kanpo.

– 1.873an Urtarrillaren 14an Gipuzkoako liberal Aldundiaren orokorrezko arduraduna izan zan Agirretar Maximo Manuelek, Santa Kurtz apaiza ezin ebalako arrapatu, Tolosan agindu baten bidez, 10.000 pesta agindu edo eskeiñi ebazan ilda edo ta bizirik arrapatuta beragana eroaten ebanai, Azpeitiatik bide batez, Iturriotzar Lojendioren batalloi taldeko 40 mikelate Bidaniara, eta beste erdia Aiara bialduta, Santa Kurtz apaiza arrapatzeko.

– 1.873an Urtarrillaren 19an, Santa Kurtz apaizaren ekintzari esker sartu zan Frantzik Gipuzkoara Lizarragatar Antonio Gipuzkoako guda nagusia, eta onek azken gaizto baten urtetan ebalako euki ebazan borroka geienetietatik, karlistaren aldeko gudari eta erritar guztiak esaten eben Santa Kurtz guda agintari nagusia izan bear zala, ta Lizarraga apaiz.

– 1.873ko Epaillan Lizarragatar Antoniok, Santa Kurtzek egiten ebazan guztiagaitik ondamu, eziñ ikusi, iñartsi edo ta bekaitz, matxino lez salatu eban, eta tiros ilteko agindua emon eban topetan zan lekuan.

Lizarraga guda nagusiak, agindu orregaz karlista gudariak artegatu ebazan ezin beste, bide batez liberalak bizkortuta, eta egoera orretan aurrera begira, aukerazko biderik ezin eban egokiro zuzendu.

– 1.873an Epaillaren 12an Ezkurun bordan, karlista guda nagusiak batzartu ziran, biak adizkidetzeko elkar izketetan asita, ondoren Santa Kurtz apaiza Lizarragaren agindupean ipinita.

Lizarragak baiña, ez eban ezereztu Santa Kurtzen aurka ariñago agindu eben zigorra, eta 1.873an Loraillaren 11n euki eben lengo arazo bardiñetara itzuli ziran biak.

– 1.873an Bagillaren 3an Santa Kurtzek, Endarlazako bidean egon zan mikeletearen gualtegia artzen dau eta bide batez egon zan zubia ezereztu.

Mikeleten gualtegi orrek, Iruneko karlistaren agindupean egon zan, eta euki eban aginduzko lana, karlistaren gaulana edo zamaritzazko⁽¹⁾ ekintzak ezereztutea zan, bide batez Nafarroakin artu emoneko bidea zabalik eukiteko.

– 1.873an Bagillaren 7an Santa Kurtz bere erlijiozko ustean espainiar lurralde osotik, bide galduko emakumeak kanporatu egin bear zirala agindu gogor bat aldarrikatu eban.

– Erdi Ugarte edo peninsula onen lurralde osoan, bai eta Ingalaterra ta Frantzian be euki eban oiartzun andia Santa Kurtzek Endarlazako gualtegian egin ebanagaz, eta Lizarraga gual nagusia bekaitz⁽²⁾ salatari agertu zan, apaizak egiten ebazan eriotzeko epaiekaz, VIIIn Karloseri esanda.

– VIIIn Karlosek ez eban artzen ezertako zigorrik Santa Kurtzen aurka, eta Lizarragak bere agintaritzazko ardura uztea aurkeztu eutson Karloseri, onek onartu ez eutsona.

– Lizarragak, Santa Kurtzeri egiten eutsozan zalataren aurka, Xabalok, Santa Kurtzek euki eban ertzai baltzaren kide ta bere uste osoko laguntzaille izan zanak esaten eban: “Zelatariaik iltzen genduzela ? Bearkoa !! Bestela danok garbituko ginduzan ?”.

“Ezin gendun atsedenek artu, gualozte ta mikeleteak denbora guztian atzetik euki genduzelako, zelata orren emaitzak liberal gual nagusieri emoteko, eta bearrezkoa biurtu jakun zentzaldi⁽³⁾ orreik artzea”.

1.873an Uztaillaren 9an, Baldespinoko Markesa Orbetar Juan Nepomuzeno, Ermuko semea ta karlistaren gual nagusia joan zan bere gudari taldeagaz Santa Kurtz apaizaren billa, bere guda indarraren agintaritzta eta eukezan guda tresneriak emon eiotsezan.

Eta Santa Kurtzek, etsaien bekaizkeriko eragipenak oiartzunezko indar andia artu eban lez, bere gualoztearen agintaritzta, ta euki ebazan kañoen tresneria emon bear izan ebazan, eta bera Frantzira atzerriratu, VIIIn Karlosek egin eutson zemankuntzagaz⁽⁴⁾.

– A ta guzti, beren aurkako zalakuntzaz gain, jente askok gizandi lez eta maitasun andian euki eban Santa Kurtz abadea, eta beste gauzen artean, beren taldean ibilitako gizonak karlista agintariak tiros ilten ebazalako, ostera aldatzen da Ego-Euskalerrira.

– Santa Kurtz muga aldatuta, izkutuki, Lizarraga gual nagusiaren agintaritzan egon ziran Gipuzko taldearen karlista gudariak matxinatzen alegintzen da, eta lortu be lenengo gudari taldea bere agindupean geratzea, bai eta 2^a, 3^a, eta 5n gudari taldekoak.

– Guda indar onekaz saiatzen da Lizarragaren aurka joateko.

– Lizarraga aurrean euki ebanean baiña, onek bere gudariak euskeraz berba batzuk esanda geldirik geratu ziran, eta Lizarragak aukera orren egoerean, bere leialtasuneko gudariak bialdu ebazan Santa Kurtzek euki ebazan agintariak arrapatzeko, eta bere

(1) Zamari, patari, mugausle = contrabandista. Gau-lan, mug-auste, zimardika = contrabando. (2) Bekaitz = envidioso. (3) Zentzaldi = escarmiento. (4) Zemakuntza = amenaza.

aurrean egon ziranai banan banan lerrotuta joateko agindu ta euki ebezan guda izkilluak orma ondoan itxiazo eutsezan.

– Santa Kurtz apaiza ori ikusi ondoren arrituta, lenengo taldearen gudariak eta beste gogoko taldeak artuta Zeztoara joan zan, mendi bidez ostera itzultzean mugako mendiak igarotzeko.

– 1.873ko Abenduan amaitu ebazan Santa Kurtz apaizak basako gudak azkeneko atzerritasunezko bidea artuta.

– 1.874ko Iraillan, Frantziaren Iparraldean Lilleko erritxoan Josulagunaren lekaretxean zokoratu zan, eta andik egin ebazan egipide guztiak bere apaiz bizitzan ostera jarraitzeko.

– 1.875ean Bagillaren 9an emon eban ostera bere lenengo Meza Santua guda ostean.

– 1.876ko Urtarrillan Londresera joan zan eta karmeldarren lekaretxean bizi zan.

– Bertan egonda, VIIIn Karlos agertu jakon bigarren guda karlista galdu ondoren eta espainiar erregetzan XIIIn Alfonso izan zala errege, eta berak emoneko Meza Santuan Karlos eta eroan ebazan gudal nagusiak Jauna artu ondoren, biok barriketan egon zirala Karlosek esan eutson: “Badakit nire onenatariko morroi bat izan zarela”. Eta Santa Kurtzen erantzuna: “Ba orain, ez dauka zuzenbiderik”.

– Jamaikara joan zan Josulagunaren babespean eta bertan egin ebazan 15 urte.

– 1.891ren urteko askenetan, Kolonbiako Pasto Urian, Josulagunak euki eben mixio errira joan zan, eta erri txiki bat irasi eben gure Iñaki Deunaren izenagaz Pasto Uriaren 6, 7 leko⁽¹⁾ edo 39 kilometru ingurura egon zan lurretan.

– Pastoko umiari eskola emoten ebanerako, oso ospatsu zan ezitako loro berritxu antzeko txori bat euki eban, umeak berbetan asten ziranean, mokoakin buruan pikokatu egiten ebazanak izildu zitezten.

– Eta errira joaten zanean, turuta bategaz oartzen ebazan erritarrak, Meza Santua eta errosario edo agurtza otoiztera joaten zanean.

– Turuta orren ekintza espainiar errege XIIIIn Alfonsoren belarrietara be eldu zan, eta turuta bat bialdu eutson, Santa Kurtz il da gero eldu zana.

– Eta Santa Kurtzek bere azkeneko basa gudaldia, Matatar Jose Felix galbidetsu matxinzaleak bere taldeagaz Tukeserreseko errira eraso egiten joan zanean egin eban.

Tukeserres erriko agintariak ez eben ezer euki matxinatu orrei aurka egiteko, eta Santa Kurtzek ango nagusiar, bide ondoan egon ziran zuaitzak bota eta bidean zabaldu egiezala agindu eutsonean, Matatar matxinzale gogor orrek, txebera txar bat zalakoan bertan itzi eban erri orren erasotzeari.

Amerikako mixiñoetan Aita Loidi lez ezagutzen eben danak, bere amaren abizenagaz aurkezten zalako, eta iñork ez eben jakin ia bere eriotzerarte, buru-ukazale⁽²⁾, umil ta apaiz ixil ura izango zanik, leku guztietan aipatzen eben euskal basa gerlari andia.

Urte askotan ibili zan eskatzen Josulagunaren lekaidetzan sartzeko, eta lortu eban bera il baño lau urte ariñago.

(1) Leko = legua. = equivalente a 5.572'7 m. (2) Buru-ukazale = abnegado.

Bera, irasitako San Inazio errian egon zanean, larritasun andian gaisotu zan, eta erritar batzuk anda edo bideko oe baten ipini eben Pastoko Urira eroateko, baiña mendiko leku txarrenetik joan ziranean azken arnasa emon eban, 1.926an Dagonillaren 10ean 84 urte eukazanean.

Lizarraga ta Eskiroztar Antonioren bizi kondaira.

1.817an Urtarrillaren 22an Iruñan jaio zan.

1.833an Abenduaren 27an, karlistaren gudaloztean lerrokatzen da oiñezko gudari lez.

1.834ko lenengo illetan, karlistak Amezkoako ibarrean liberal gudariai izkilluak kendu eutsezanean, Orbaizetako erria artu ta beste borroka batzuetan be egonda, bigarren lerro buru lez izendatu eben.

1.834an Bagillaren 18an, Gunillako karlistaren garaipenean be egon zan, bertan zauritu ta lenengo lerro buru⁽¹⁾ lez izendatu eban.

1.834an Uztaillaren 31an Artezan, zauritu eben eta bigarren sarjentu lez izendatu eban.

1.835ean Urtarrillaren 13an lenengo sarjentu karlista lez izendatu ondoren, Maetzuko ingurutasunean, Arkijas eta Larragako zubien borroketan, Zigako inguratzean, Etxarri Aranazen inguratzeko garaipenean, Arroniz, Billafranka, Bilbao inguratu ebenean, eta beste borroka batzuetan ibili zan.

1.835ean Iraillaren 2an teniente ordezeko izendatzen dabe.

1.836ko urtea, Garzia karlista gudal nagusiaren gudaloztean borrokatu eban, erasoko ekintza guztietan egonda.

1.837an Loraillaren 24an, Ueskako ekitaldean egin ebanagaitik teniente maillakoa izendatzen dabe, eta urtea amaitzeko geratzen ziran illeak Barbastro eta Gisonako borroketan egonda, ta askeneko erri onetan larri zauritu bazan be, Abenduan Torrezilla artzeko ibili ziranen artean be egon zan.

1.838ko urtean, Abarisketan⁽²⁾, Allo, Dikastillo, Biurrun, Arroniz, eta Belaskoaineko borrokatan ibili zan.

1.839ko urtean, Ramales eta Guardamino, Arratia, eta Arabako Billarrealen borroketan egon zan, Bergarako egiunean teniente lez egonda.

1.840-1.842ko urteetan, Aragoi ta Kataluñako bekoaldean, abere tresnerien arduradun lez ibili zan.

1.843an, Tarragonako elkarteak egin eben matxintasunagaz alkartu zan, eta Bagillan, ango lurraldea lapurrengandik garbitzeko agindu eutsoen.

1.843an Iraillaren 17an, batuzaleen aurka ibili zanean, isekatu⁽³⁾ ebezan sare artekoa antolatu eutsenai.

1.843an Urrillaren 6an, Eskoda liberal taldeari irabazi eutson, orren ekiñagaitik zingola⁽⁴⁾ ezarri ta kapitan maillakoa izendatu eben.

1.844an Jorraillaren 7an, Madrillera aldatuta, Gobernuak teniente maillan baieztu eban.

1.847, 1.848ko urtetan Maestrazgo ta Kataluñan ibili zan montemolinistaren aurka, eta onen ekintzagaitik, lenengo maillako San Fernandoren gurutzegaz zingolatu eben.

(1) Lenengo Lerro buru = *cabo primero en la milicia*. (2) Abarisketa = *carrascal*. (3) Isekatu = *burlarse*. (4) Zingolatu = *condecorar*.

1.853ko urtean, San Ermenejildoren gurutzerako urte bateko diru kopurua ordaindu eutsoen, II In Isabelek alaba bat euki ebalako, eta zarrenetariko lerrotik kontuan artuta kapitaiñezko maillara igon eban.

1.854ko Jorraillan, gudari ordaingoz Sebillara aldatu zan, eta bertan komandate agintari maillara igon eban, Urrillan Asturiasen, oiñezko gudarien agintaritzan ipinita.

1.855ean Malagan gudari ordain egon zan.

1.856an, Granadan sortu eban Antekeraseko eiztarien talde barrira bialdu eban.

1.857ko Abenduan, Zeutara bialdu eban, eta bertan egoala San Ermenejildoren urte biko soldata ordaindu eutsoen, XII In Alfonso errege izango zana jaio zalako.

1.861ean, espainiar gortekoak komandate agintarizko maillan baieztu eban.

1.862ko Loraillatik Iraillararte, Arapileseko eiztarien taldean egon zan agintari lez.

1.866an Madrillen egonda, Prim gudal nagusia arrapetako, Tajo ibaiaren ekintzatan be egon zan Etxaguen agindutara.

1.866an Bagillaren 22an, Madrillen sortu zan matxintasuna bakezten bialdu eban, eta koronel ordezeko maillara igon eban.

Bertan ordezeko lez geratuta, Urrillan Murtziara bialdu eban, eta andik ostera Madrillera bialdu eban Arapiles guda taldea zuzentzeko.

1.867an Kataluñara bialdu eban, Lerida ta Tarragonan matxinatu ziranai erasotzeko, emen ostera be, zingolatuta bigarren maillako gurutzeagaz.

1.868an Iraillaren 29ko aldarriketagaitik, koronel maillara igon eban, eta Urrillaren 23an espainiar gorteko agindurekin, Iruñara aldatu eban ordezeko lez.

1.868an, bera baiño gudal agintari nagusien alkarrizketa bat entzun ebalako, bada ezbako 24 orduren atxilotasuna euki eban gudaltegiaren zain gelan.

Emendik aurrera bere izatasun ta sinismenak karlistaren aldekoak zirala uste ebalako, Madrilleko alkartasuneko batzarrera aurreratu zan, eta Karlosek Logroñoiko lurraldearen agintari nagusi lez izendatu eban, Uri nagusi ori matxinatzeko aginduagaz.

Ez eban lortu matxintasun ori, eta Euskalerrira etorri zan bere idazkari Perez ta Najeratar Juan eta Rokes laguntzailleakaz.

Karasaren taldean sartuta, Abalos eta Urbasaren mendikateetako ekintzatan egon zan, eta Bagillaren amaieran basa gudarien talde orreik ezereztuta Frantzira aldatu zan.

1.873an Urtarrillaren 1ean Irun eta Frantziko Euskalerritik aldatu zan, erdi ugarte edo peninsula onen Iparraldeko Euskalerrira, Imaz eta Perez Najeratar Juanen laguntzagaz, ille orren 6an Dorregaraik karlistaren gudal nagusiak agindu eutson lez, trenbidearen aurkako aldarrikapena zabalduz.

1.873-74ko urteetan, Gipuzkoako gudal agintari nagusia izan zan.

1.874ko urtean Aragoi eta Kataluñako gudal agintari nagusia izanda, Martinez Kanposek Seo de Urgeleri gogorrezko ingurutasuna egin eutsonean, liberalak garaipena lortu eban, eta Lizarraga bera atxilotuta geratu zan.

1.875an karlistak guda galduta, Karloseri lagundu eutson erbesteratzera.

1.877ko urtean, Erroman il zan gure Lizarraga ta Eskiroztar Antonio.

Dorregarai eta Domingeratar Antonioren bizi kondaira laburra:

1.823an Uztaillaren 11ko urtean Zeutan jaio zan Dorregarai ta Domingeratar Antonio.

1.835eko urtean, Vn Karlosen gudozoteetan lerrokatu zan oiñezko gudari lez eta Gebara ta Arlabaneko borrokaren ostean teniente ordezkoa egin eben.

1.839ko urtean Bergaran egin zan saldukeri ostean, espainiar gudozoteetan lerrokatu zan euken tenientearen ordezkko maillagaz.

1.840an espainiar gudozoteak Kastellote ta Morella menperatu ebezanean egon zan, baita Kataluñan, Bergako gazteluak ta lenengo ondorengoaren borrokak amaitzeko egin ziran ekintza guztietan.

1.843ko urtean, Seoane espainiar gudo nagusiaren gudozotean egon zan Torrejon de Ardoz bakezta ebenean, eta Abenduko illean teniente maillakoa egin eben.

1.845ean, egiztu eben teniente mailla orretan.

1.849, 1.853ko urtetan Madril eta Donostian egon zan gudo agintari lez.

1.854an espainiar gudo nagusiak zabaldu eben aldarrikapenagaz alkartu zan, eta O'Donnell agindutara Bikalbaroko erasoan lenengo eta Sebilla ta Madrilletik ibilita, lenengo kapitan, eta gero komandante gudo agintari egin eben, Madrillen geratuta bere ordezkko serbitzuan.

1.856an Uztaillako matxintasunean egin ebanagaitik, lenengo maillako San Fernando zingola emon eutsoen, Murziako gudozoteetara aldatuta.

1.858an Uztaillaren 1ean, Dorregarai, Euskalerriko lurraldean VIn Karlos Montemolin kondearen aurka, guda amaituarte ibili zalako, espainiar gudo nagusiak kapitaiñezko maillara igon eben, eta Murtzian egoala, itxasontzietan igonda Melillara eroan eben ango lurraldeak bakezten.

1.858an Dagonillaren 25ean, bere taldeko 34 gudari eta atxilotuta egon ziran beste 20 gudariekin urten eben moruen zelaletara, eta lortu be, moruen karabo⁽¹⁾ bat eta gordetegi baten eukezan lergailluak arrapatzea.

1.858an Iraillaren 5ean Zeballostar Franzizkoren agindutara, moruen zelai bertara urten da, lortu eben euken kañoi bat kentzea.

1.859an Urtarrillaren 13an Malagara aldatu eben oster, Bagillan Alkantara eiztariren taldera aldatuta, eta beragaz Afrikako gudan egonda, infernuko mendi bitarte eta angherako sarbide estuko ekintzatan be egon zan, iru marrauzko eraso⁽²⁾ gogorrak eginda moruek igesean ipinteko.

– Bertan, lepo giblean zaurituta, ekintza orren gaitik ordezkko komandate lez arduratu eben.

– Kastillejoseko borrokan, ta inguruetan egin ziran beste ekitaldietan be egon zan, eta bere gudu taldea itxi barik, atxilotutako gudarien taldeko agintaritzta eskatu eban.

(1) Karabo = moruak itasontzi txiker bateri esaten dautsoe, baita eizako txakur bateri, eta autillo deitzen jakon arrapakoi edo lapur txoriari. (2) Marrauzko iru eraso gogorrak eginda = tres cargas durisimas a la bayoneta.

– Ille bi barru, Lasaussaye gudal nagusiaren agindutara, zelaiko laguntzaille lez egon zan.

– Eta 1.860an Epailaren 10, 11ko egunetan egin ebenagaitik koronel ordezko mailla emon eutsoen.

– Wad-Raseko borrokatan egonda egin ebazanagaitik jeneral ordezko izendatu eben, eta ostean, Madrillen egon zan gudal agintarien ordez.

1.862ko urtean, Santiagoren soñeko ordenaren saria emon eutsoen, eta orren ostean bigarrenez zelaiko laguntzaille izanetik, bere taldera joanda.

1.866ko urtean, Asturiaseko taldera aldatu eben, eta urte orren Jorraillean, atzerriko gudalozteetara, koronel ordezko gudal maillakin.

1.868ko urtean, denbora guzti au Lersundiren agindutara egonda, Frantzira aldatu zan, eta bertan VIIIn Karlosegaz egonda, onek bere zelaiko laguntzaille lez izendatu eban, eta Radika edo Diaz de Radarekin Eskodako borrokan uts galata egin ondoren, Frantzira aldatu zan.

1.971n Urtarrillaren 2an ostonduta egon zan lekuan VIIIn Karlosek deituta, Balentziako erreñuaren gudal agintari nagusia egin eben eta Uri ortara joanda, egon ziran arrizkuko arazoari aurre egin ostean, ainbat denboran ostonduta egon bear izan eban.

Espainiar karlista gudal nagusia izan zan, 1.836-1.839, 1.872-1.876 karlisten gudatan.

1.874an Karlistaren gudal nagusia izan zan, eta Muru mendi edo Abarzuzako borrokan, danon gaiñetik nabarmendu zan. Borroka orretan il zan espainiar Kontxa gudal nagusia.

1.876an guda amaitu zanean VIIIn Karloseri lagundu eutson Ingalaterrara, eta orren ostean beragandik iñork ez daki ezer.

1.882ko urtean Zalduban⁽¹⁾ il zan, Dorregarai ta Domingertar Antonio.

Gudako aria ostera artuta.

1.872an Loraillaren 7ko egun onetan Uribarritar Franzizkok, Zeberion euki eban bere gudalategia ezarrita, eta liberal gudaloztearen talde bateri aurre eginda, ia Bilboko ateetaraño eroan ebezan erasoka, ortik Mañarirantza joan da.

1.872an Loraillaren 7an karlistek, Orokietan artu eben astiñ alditik iru egun barru, bizkaitar karlistek liberalak bota ebezan Arrigorriagatik, Bilboko Uria babesten joatea beartuazota, Arratia ta Bilboko karlista taldearen eraso bidez.

Eraso orren ostean karlistek, Billaron ipinten dabe gudalategi nagusia, eta ikusita Gipuzkoako luraldeetan ez zala piztuten guda, gudalategi ori Gipuzkoara eroatea asmatzen dabe.

Arabako lurraldean, De Belaskotar Martinez karlistaren gudal nagusiak, Nazarrera bideratzen dauz bere mutillak gero Bizkaira joateko, lurralde orreitan jokatzeko zalako gudaren geroko bizia.

Eta alan izan zan, Serrano liberal gudal nagusia, erdi ugarte edo euren ustean espainiar Iparraldeko euskal lurrarekin arduratzen zanak, Durangoko ibarrean sartu zalako.

(1) Zalduba = Zaragoza'a'k, paleolitikotik ekarten eban euskarazko izena.

1.872an Loraillaren 14an Serrano espainiar gudal nagusiari, Uribarritar Franzizko gudal nagusi karlistak urten eutson Mañariko atxarteetan, karlista eurek astindu ederra artuta.

Asko galdu eben Bizkaitar karlistak borroka orretan, ildako askoren artean Ayastuy ta Altubetar Manuel be egon ziralako.

1.872an Loraillaren 16an, 14n eguneko borroka orren ostean karlistak Mondragoira joan ziran eta egun onetan Oñate erasotu eben.

Emen Uribarritar Franzizko Bizkaiko Jauntzaren gudal nagusi agintaria, Aranatar Santiago, Sabinoren aitak, bere itxaso ontziren lantegiko zaintzalearen etxean ostonduta euki eban eta egun batzuk geroago, borroka orretan artu ebazan zauri larriakaz il zan.

Borroka bi oneitan, karlista gazteak asierako prestakuntza gitxi euki ebelako, eta gure anai artearen berezko etsai ekintzagaz gipuzkoako “txapelgorri”ak espainiar gudariak laguntzen eutsielako, alde andiak egon ziran bata ta besteen indarren joku artean.

1.872ean Loraillaren 20an, Orokietako porrotaren gora beran, karlistak errudun bat aurkezten ibili ziran eta begirada guztiak Diaz de Radatar Eustakioentzat izan ziran.

Radatar onek, bere arduraren egipidezko ekintzan egin ebazan gauza guztiaren agiriak agertuz gain, beste karlista gudal nagusiai aurpegira bota eutsen, eurak erdi kilikolo ibili zirala borrokan, oraindiño euretatik iñork ez ebelako egiztu Karloseri emoneko zin itza.

1.872an Loraillaren 20an txikiagotasun ori ikusita karlistak, Orozkoren Zaloako apaiz etxean batzartzen dira euki eben egoera larriagaitik berba egiteko, eta euren eziña ikusita ondoren, Dorreko duke Serrano espainiar gudal nagusiagaz berba egitea erabagi eben, euren menpetasunezko eskeintza egiteko, barkamenaren ordez.

1.872an Loraillaren 24an, Bizkaian matxinatutako karlistak Jorraillaren askenetan, guda izkillu ta gudarako euken tresneri gitxigaz Gernikan batuta, Urkiza, Orue ta Arginzoniz Aldundiaren arduradunak, Amorebieta edo Zornontzako Belaustegiren etxera bialdu ebazan, espainiar gudal nagusiekaz batzartzeko.

Eta bertan sinatu zan Amorebietako egijune ori, espainiar aldetik, Serranotar Franzizko Dorreko dukea, eta karlistaren aldetik, Arginzoniztar Antonio, Urkizutar Fausto, eta Orue ta Artiñanoko Aristidestar Juan B.

Itun orren bidetik karlista guztieri parkamena emoten eutsoen, eta gure ebanarentzat, gudal agintarien baimena, espainiar gudaloztetan lerrokatzeko euki eben guda maillakin.

Bizkaiko Aldundiari be baimena emonda, Foruak agintzen eban legera batzartu zitezten, guda bidetik baiña egin ziran zorrak ordaintzeko bakarrik.

Olan amaitu bazan Loraillaren 21eko egunean asitako matxintasun au, VIIIn Karlosetik asita, Baldespinako Markesa, Kareagatar Ezekiel, Kubillas gudal nagusia, Santa Kurtz apaiza eta beste gudal nagusi batzuk, aurka egon ziran.

Eta euskal lurraldeko asken karlista guztien taldeak Dagonillako illean amaituta egon ba ziran, karlista guda, Kataluñaiko lurraldeetan iraun eban bizi bizirik.

Alde bietatik baiña, iñork ez eban zalantzarik euki, egijune ori borrokaren eten bat baiño besterik ez zala izan, eta lenengo borroka baiño gogorragoa izango zala urrengoan egingo zana.

1.872an Bagillaren Iean Zumarragako Billarrealen, erdi ugarte edo peninsula onen Iparraldeko gudalozteak Etxaguetar Rafaelen⁽¹⁾ agindutara geratu ziran.

1.872an Bagillaren 3an, Serrano espainiar gudal agintari nagusiak Zornotzako itzarmen orren erabagia, naita jarraian egin zan orduan, Lorailaren 24an Madrileria bialdu, ez zan eldu ministruen etxera, eta gobernukoak bakarrik jakin eben ongiune ori itzarmendu zala, Serrano bera ministeritzara eldu zanean.

Madrillera egun berean eldu zana baiña, 26an birridatzi zan ongiune orren agiri bat. Serranoren etsai baten eskuetara eldu zana zan.

Liberalaren artean asarre andiak egon ziran, eurak gure eben menpetasuna ez ebelako ezartzen, eta erdi Ugarte edo peninsula onetarako gura ebezan menpekotasunezko batzangoak lortzeko, lenengoko gudaren antzera, beste guda gogor bat ikusten eben aurrerantza begituten ebenean.

Karlistaren agintariak, ostera asi ziran antolatzen euki ebezan tresneri ta indarrak gudal nagusietatik asita, Diaz de Radatar Eustakio kendu eta Dorregarai lau euskal lurraldeko gudal buru nagusia izendatuta.

Dorregaraik, Ollo izendatu eban Nafarroako gudal nagusi lez, Gipuzkoarako Lizarraga, Bizkaiarako Martinez de Belasko, eta Arabarako Llorentetar Eustakio, Baldespina markesa aintzindariaren⁽²⁾ agintari nagusiaren agindupean ipini ebanak.

Zornotzako egiune onek, sei illabeteko bakea ekarri eban Erdi Ugarte onen Iparraldeko gudalozteetan, eta urrezko denbora karlistai, gaztearen gertaera ta gudarako tresneriak ondo prestutzeko, edozein erataro borrokan urten barik lenengo tentaldian egin eben lez.

Gaiñera I Amadeoren gobernuan sortzen ziran arazo eragozpenetatik, ostera ekarten dituz Frantzian atzerrituta egon ziran gudal nagusi ta agintari liberalak, gudako zelaietan borrokatzeko.

Eta era orreitan asi ziran osotuten karlistaren aurkako gudalozteak Bizkaia, Gipuzkoa eta Nafarroan.

Or amaitu zan, edestilariak bigarren borroka izango zenik ez dabena onartzen, eta emendik aurrera ostera asten dira karlistak antolatzen, espainiarren ondoriozko eztaibada ori askeneko borrokan erabakitzeko.

Aldi onetako edestilari geienak, espainiar aberri edo nazioa esaten dautse laterritutako erdi ugarte oneri, gaztelerazko lurraldea izan balitz bezela, bera baiño zarragoak diran beste izkuntz ta erriak kontuan artu barik.

Jakin leike baiña ze aberriaren gandik berbetan gabiltz ?.

Laterriarena ? katolikotasunarena ?.

Espainiar zaleak, nundik nora daukie baimena baiña, Laterritasuna, egoera mugatzen dauan itzak, eta katolikotasuna, alderdikideratzeko dan itza, itz bi oiek, mundu onetan itzak euren esanguran mugatzeko daukan zentzutik aldentzeko ?.

Ez da arritzekoa ba, Frankok bere menpearen eritzizko zaletasunean eta eleiztar azkoren laguntzagaz, peninsula onen lurraldea “Nacional Catolicismo laterritasun” lez mugatzea, zalantzarik ez egian egon euren sasijaintasunagaz, Jainkoak gaiezko mundu oneri oiñarritutako Legearen aurka.

(1)Etxague ta Berminghantar Rafael = 1.815-1.887, Donostin jaitakoa eta Madrillen il. (2)Aintzindariak = estado mayor.

Ondorio labur bat.

Zati onen amaieran esan dogunagaitik, argi ikusten doguna, kolonigille edo erri irasle menperatzaille barri oneik, ez zirala joan bake billa, berezko erriakaz batera, gizarteak bizitzeko bear ebezan mozkin ta tresneri guztien kontrola euren eskuetan gure ebalako.

Noren ametsak beteteko ?.

Norkeriarenak zalantza barik.

Bata, IVn gizaldian Nizeako eleiz batzarrean I Konstatino erromatar kaizerra eta I San Silbestre Aita Santuak mundu guztiarentzat katolikotasunaren batzangotasuna ezarrita, alderdikerrizko katolikotasun erlijio orretan, Zeruko Jainko eta gai onen gizon emakume bitartean, Aita Santu beren uts ezintasunagaz ta kaizarraren agintaritzarekin baliozko solaskide bakar lez ipinita bizi gindezen.

Bestea, munduko gizarte guztia kontrolpean eukiteko, gizakiak euren berezko zor eskubidearen ardurak ordezkatzeko sortu bear dan diru edo urrearen jabetasuna artuta.

Eta biak alkartuta artu eben indar guztia Erdi Mende osoan, gaurko denborak be kontu andian artuta.

Jainkoaren Legeak mundu onetan baiña, gaitasun eta gizakien eskubideetan oiñarri lez sustraituz egonda, ezin da beste gauzarik egin nortasun ordezkuan jokatu baiño, mundu guztia ezin dalako batzango baten batu Jainkoaren arrazoizko legetik kanpo, eskubidearen ordezkio jokuan Beren Legetik kanpo ibili ezkerro, edesti guztian ikusten dogu: **“oiñaze, negarra, borroka, eta nekagiro gorrietan sartzen gaituela”** zer dan ez jakiteko.

Daukaguzan laterrietan batzangotu gura gaituen agertu eben norkerizko nazioaren itz barri “Nacional Catolicismo” orregaz, eta iraun egiten dogu etenbako borroka baten, nortasunaren eskubideak ezin diralako ezkondu gure norkeriaren asmoakaz.

Ez da txarrena ori, katolikotasunak galdu daualako ekarri eban latinezko izkuntzatik asita, euki eben siñezmen guztia, berezko erriakaz egiten dauan guztia Jainkoaren Legetik kanpo egiten dabelako, eta eginkera orregaz, zikindu baiño besterik ez dabelako egiten, Jesusek, Jainkoaren giza eskubide eta bereztasunezko lege buruz emon euskuzan aolkuak.

Bestetik, diruak ezin daualako jabetasunik euki, bereztasunezko giza-eskubideakaz batera joan bear ziran ordezko diruaren “ekanduzko ardurak”, Jaungoiko ta norkerizko sasikatoliko asmo orretan siniskera guztia galdu daben saleroslearen eskuetan geratu da, ordezkatzeko bear dogun diru guztia, lau merkantilista orreien eskuetan bakarrik geratuta.

Orregaitik, argi ikusten doguz oraiñ, diruagaz egiten dabezan izkutuzko aruntz onutzko esku joku orreik, munduko gizarteak guztiz artegatuta, faziztaren sasikatolikotasunezko asmo orreitan batzangotzea, onartu dagiguzan.

Gaur argi ikusten dogu, asmakizun orreik ezin dirala eroan aurrerantza, baiña begitu zer egin eben karlistadako gudak amaituta, lenengo guda nagusiakin, Frankoren anai arteko gudakin eta munduko bigarren guda nagusiakin.

Iñork ez eben siñestuko aiñ urrun joango zirenik, baiña or dagoz emaitzak.

Zeruko Jainkoarengan siñestuko ote dabe ?. Bai ???.

5. Zatia.

Gudako aria ostera berrezkuratuta.

Amorebieta edo Zornotzako egiune edo ta elkargo orrek, arnas apur bat artzeko epea emon eutsen karlistai, ikusi doguzan borrokatan euki eben asiera txarragaitik, bereala asi ziralako atonduten.

Eta karlista gudariak izkilluz tresnatzeko:

- Nafarroan, Peraltatar Serapio arduratuko zan.
- Gipuzkoan, Zurbanotar Esteban.
- Bizkaian, Aranatar Santiago.
- Eta Araban, Rotaetxetar Pablo.

1.872an Uztaillaren 16an VIIIn Karlosek agerian ezarri eban Frantziko mugatik bere erregeko eskubidearen alde, karlista guztiai esanda, bera batzangotasunaren aurkakoa zala eta eurei galdetu barik ez ebalako egingo ezere aldarrikapenik, 1869an Bagillaren 30ean egin eban antzera.

Espainiar karlista batzuen artean, Zeballostar Ermenejildorekin⁽¹⁾ bezela, ez zana on artu, edestia bere gogamen alde adierazpenduta idatzi eban antzera: “VIIIn Karlosek zelan apurtuko eben beren aurreko erregeak Vn Karlos, IIIn Felipe, eta Vn Felipek batzangoaren alde egin ebena?”.

Nik dakitenagaitik, iru errege orreik eta artean egon ziranak, Euskalerrria ta Kataluña euren alde batzangotzeko asmotatik ez eben lortu ezer espainiar eritzizko asmoetan menperatzeko, errege orreik eurekaz bildur, edo era orreitan eurak gur ebenerako gauzak ederto joan jakiezalako, beti jokatu eben alde-biak euki zituzten nortasunezko jabetasunak ondo zainduta.

Euskalerrriarena, ardura andiz gaiñera, naita Vn Felipek Kataluñari 1.700-1.704ko ondorengo gudan Austriako Karlosen alde jokatu ebalako, guda indarrez Foruak kendu arren.

1.872an Uztaillaren 16ko egun onetan VIIIn Karlosek, Kataluñako gudarien borondate onak indartu gurean, katalanaren Foruai ziñez itz emon eutsen, eta bere anai Alfonsok Kataluñako guda agintari nagusiak, elburu onen: “*!!Catalanes !! Por Dios, por la Patria y por el Rey*”, bere askeneko berbak, *¡Viva la religión ! ¡Viva España; ¡Vivan los fueros de Cataluña! Eta ¡Viva Carlos VII !* buruz egin eben aldarrikapenagaz.

1.872an Uztaillaren 18an gabeko amaikak ziranean, I Amadeo espainiarren erregea bere emazteagaz doiela, eurak ilteko eraso gogor bat euki eben Madrilleko Arenal kalean.

1.872an Dagonillaren 18an VIIIn Karlosek guda asi gura eban, eta gudariak oraindiño prestakuntza gitxi euki ebalako, guda nagusiaren batzarrak prestakuntza orreik lortu arte itxarokorrezko eritziz agertzen ziran ezker, Urrillaren 2an

(1) Zeballostar Ermenejildo = 1.814an Uztaillaren 13an Sebillan jaio zan, bere aita koronel ordezkoa izan zan.

Euskalerriko guda nagusiaren batzarreko agintaritzak kendu eta Dorregaraitar Antonio guda nagusiaren ardurapean ezarri eban orokorreko agintaritzak.

1.872an Azaroaren 5ean, euskal lurralde osoaren liberalaren kapitan guda nagusia Riberatar Primok, espainiar guda lozteetan, gudarien arau gabea⁽¹⁾, jazargo⁽²⁾, biurrakeria edo ta menik⁽³⁾ ezaren lasakeria ta gordinkeriak⁽⁴⁾ ainbesteko neurri aundira eldu ziralako, bere agintaritzaren uztea aurkeztu eutsen espainiar gortekokoari, eta oneik arazo orreri bidera urteteko, lenengo borrokan egin eben antzera, guda nagusiak sarri aldatuagaz konpondu eben, Etxague, Moriones, Pabia, Nobillas, Santxex Breguarekin eta abar.

1.872an Abenduaren 1ean Santa Kurtz apaiza batu zan bere basaguda taldeagaz, eta bere kontura asi zan liberalak zirikitzen Gipuzkoako lurraldean.

– Bizkaian Baldespinako Markesa, Lizarran Argonz ta Olloto matxinatzen dira, eta Perula karlista guda nagusia Sesman liberalaren gogozko mutillai izkilluak kenduta, Baltierra, Kaparrosa, eta Billafrankan sartzen da.

1.872an Abenduaren 18rako aukeratu zan eguna matxintasun barri au osterazteko, eta oraingoan Dorregaraitar Antoniok, ez eban asi guda karlista au, Jorraillan ezereen antolaketa barik, Diaz de Radatar Eustakiok asi eben antzera, oraingoan ondo prestutako gazteekin urten ebalako borrokara.

Eta osterazte agertu ziran basaguda talde karlistak: Mundaka ta Bermeo artean Goiriena Josulagun lekaideak bideratuta, Nafarroan Olloto, Radika, ta Argonz, Trebiñon Sobrontar Kandidok, Gipuzkoan Santa Kurtz apaiza eta abar. Santa Kurtz apaiza eta Soroeta⁽⁵⁾ 24 urteko mutil gazteak lerrokatuten ibili zan euren basagudaren gerlaritzak sendotzeko.

1.872an Abenduaren 26an Bizkaiko Foru Aldundiak “Bakea ta Foru”aren idazpurua aldarrikatzen dau Bizkaitarrentzat.

1.873ko Urtarrillan Bilboko Foru Aldundiak, mutil gazteak karlisten zirikatuegandik askatuta geratu zitezten, Uri barruan geldi egoteko agindu bat aldarrikatzen dau, eurak bear ebazanetarako pezeta bat Bizkaiko Jauntzaren diru kutxatik ordainduta.

1.873ko urte onen asieran Arana ta Ansotegitar Santiago osterazte itzuli zan Bilbora, baiña osterazte joan zan Baionara, karlistak osterazte matxinatu ziralako eta gudari gazteak izkilluz eta gudarako tresneriekin jantzi egin bear ziralako.

1.873an Urtarrillaren 7an VIIen Karlosek, atzerrian egon ziran karlista guda nagusi guztiari, peninsulan sartzeko agindua emon eutsen, karlistaren guda lozteak antolatzeke, gero Dorregarai guda nagusitik asita, danari eskutitz bat bialduta.

1.873an Urtarrillaren 7an, Morionesek liberalaren guda agintari nagusiak euren guda lozteetan sortzen ziran maltzurrezko jokoak ez ebazan onartzen, espainiar gortekoak guzur orreik egiak ziralakoan artzen ebazalako, eta bere guda nagusi Etxagueta Rafael kenduta guda loztearen agintaritzatik, berak artu eban guda zuzendaritzaren nagusitasuna.

1.873an Urtarrillaren 13an VIIen Karlosek Dorregarairi idatzi eutsen eskutitzan esaten eban: “geiegizko lan gogorra izango zala gudarien antolakuntzazko lanak

(1) Arau-gabea = indisciplina. (2) Jazargo, jazarkeria = oposición, rebelión, indisciplina. (3) Biurrakeria edo ta menik-eza = insumisión, indocilidad, desobediencia. (4) Lasakeriak eta gordinkeriak = libertinaje, deshonestidad, obscenidad, lujuria. (5) Soroeta mutil gazte au = Aretxulegiko mendietan il zan 24 urte eukezala.

aurrera eroatea, gudal nagusien artean, bekaizkeri, zelata, zalantza, salakuntza, eta murmurikari asko egon zalako, eurok biok jakiten eban lez”.

Eta Karlosek, Lizarraga, Belasko, eta Dorronsorogaz lan egieia eskatzen eutson Dorregarairi, Olo, Argontz, Perula, Diaz eta Radatar Klaudiogaz alkartzeko, oneik euken benetako sinismenean ezarri zitezen.

Gauza onen bitartez izan ziran gudalozte bietan sortzen ziran egoera larriak, alde bietan bardin sortuta, aurrean euken guda, oso gogorra etorrela usten ebalako.

Eta 1.873ko urte onen asieran asi ziran Euskalerriko lau lurraldetan karlisten gudal agintari nagusiak, eukezan talde txiakaz sasi gudan lez, gudariak gudu antolakuntzazko ezarpenean egokitzeke, eukingo ebezan borroka nausieri begira.

Geiago, Lizarraga oraindiño atzerrian antolako lanetan egon zan bitartean, Santa Kurtz apaiza ainbat gud-amarru ta trebetasunezko sasi gudatan ibili zan Gipuzkoa ta Nafarroako liberal gudariak zoratuz.

Asken baten liberal gortetik Santa Kurtzen buruagaitik diruzko saria ipinita, Aretxulegi ta Aiako atxarteetatik Soroeta gazteagaz alkartuta, Oiartzun, Errenteri, Usurbil, Lizarrako mendietatik, Lasarteko ibarrean eta Astigarragatik egiten ebezanagaitik.

1.873an Urtarrillaren 19an Lizarraga karlista gudal nagusia Bergaran aurkezten da, Moriones eta Primo Riberak liberalen gudal nagusiek euki ebezan indarrak, berak eukazanakaz neurtzeko.

1.873an Otsaillaren 11n, Saboiatar I Amadeo erregeak, lege batzarreko eta senatore batzar aurrean, ondo idatzitako agiri baten bidez uztea erabagitzen dau espainiarren jaurkintzazko erregetza, eta lege etxe bi oneik lenengo errepublikako gobernu ta sortu edo irasi eban, egin eban autaldian 256 autarkiak 32ren aurka irabazi egin ebalako.

Pi eta Margalek bideratzen eban gobernu au, eta konstituzioa aldatuta ezker aldera bideratu ziran, peninsula edo euren eritziz espainiar lurralde au, elkar-zaletasunezko 15 erri-alde euren udaletzeko lurraldeetan banatzeko itxaropenagaz, autonomi edo askatasun gitxigaz oraindiño, 1.789ko urtearen ezkeroztik espainiarren betiko gorteak eta gaurko Zapaterok euskaldun eta katalanarentzat gura dabena, izaerazko nortasunak ezerezeko kontuan euki barik, munduko Uritarrak izan bagiñan lez⁽¹⁾.

1.873an Otsaillaren 11n liberalai, geiago naas-maastu egin jakiezan gauzak, espainiar gortekoak errepublika aldarrikatu ebenean, baiezteko 258 bozka edo autarkiekin 32ren aurka errepublika ori aldarrikatuta be, motel jaio zalako.

Gudal nagusi batzuk, XIIIn Alfonso gura eban errege lez aldarrikatzea, baiña bakean itzi eban, arik eta bera jakiturian obeto atondu arte.

Ondorengo oarkizun txiki bat.

Baten batek orain, esango daust zelango ekandu motan egon ziran sinismenduta, orduko liberal politikari aiek, Erdi Ugarte edo peninsula onetan ezarri gure ba eban gaur daukagun menperatzaillearen konstituziozko laterri barri ura?.

Argi dago espainiar gudal politikari aienetan, gaur daukaguzenaren artean lez, ez dauksiela balio Jainkoagandik mundu oneri ipinitako legerik, ez ezer,

(1) *Munduaren Uritar lez = ciudadanos del mundo.*

eurak esaten daben lez “Por el destino en lo Universal” euren naiezko “Nacional Catolico” lapur sakratu ori izan ezik.

Eta begitu noraiño izango dan lapurtza orreri dautsoen gurgintza⁽¹⁾, Jainkoaren Lege gaiñetik, gudarako daukien tresneri-ingar guztiakaz prest dagozela erabilteko berezko giza/semearen aurka, euren katolikotasunezko sasi-jainkoaren izenean.

1.873an Otsaillaren 14an Liberalak, eupada edo erronka⁽²⁾ lez artu eben Santa Kurtzen erasoak, eta Tolozaren Gipuzkoako Aldunditik, bere Agirre ordezkari nagusiak 10.000 pezta agindu ebezana Santa Kurtz arrapatu egiten ebanentzat.

Eta Santa Kurtzek ez ebalako egiten Lizarraga eta beste karlistaren guda nagusien esanetan, oneik agintzen eutsena baiño besterik, karlistak 20.000 pezta agindu eben Aldundiko arduradun nagusi Agirre ordezkariaren buruagaitik.

1.873an Otsaillaren 14an Amadeok, espainiarren gobernuan egiten ebazanagaitik, beren aurka ainbat euki ebazalako, bertan itzi eutson espainiar errege izateari.

Amadeoren utzitasun onen arrazoia, ez da urriñetik ibili bear aurkitzeko, bere ondoan ezartzen ziran liberal demokratikoen artean egon ziralako etsai amorratu aundienak.

Bestela zelan ezkondu, Amadeo berak euki eben Europaren “erdi-demokraziaren sendimeneko izpi argia”, bera errege lez aukeratu ebenak euki eben “menperatzaille osoko sendimenduarekin?”.

Nere ustez, gertakizun orreik ez dabe bear adierazpenik, eritzi bi oiek orio ta ura lez, ez daukielako aukerarik nastekatu edo konpontzeko, egia ta guzurra nastekatu ezin diran lez.

1.873an Otsaillaren 19an liberalak, euren guda nagusia kendu ta Manuel Pabia ipini ondoren, onek “Bakea eta Foruak” eskaiñi eutsoezan euskaldunai, karlistak euren laguntzagaz ingar asko asi ziralako artzen.

Oarpen txiker bat egin bear dogu emen, egoera au ulertu degun:

VII In Karlos, espainiarren erregetzagaitik borrokatzen eban, “ez Foruen” gaitik.

Guk, borrokatzen genuen “Foruen Askatasunagaitik”, baiña atzerako erantzun edo ta igorritako argi (3) bat lez, Karloseri lagunduta.

Gure erriko elburuen sinismenean, banakatuta egon giñan, espainiar guda lozteak euren indarraren aurka bakarrik joateko.

Orregaitik egin zan Euskalerrian eta Kataluñan borroka guztia, espainiarren guda bakarrik izanda, bide batez biak euren kontrolpean eukinda, menperatu gura ebazalako.

Gure orduko askatasunaren garaipena, edo ta Foru jabetzaren itxaropena, VII In Karloseri lagunduta euki gendun.

Europatik baiña, sasi-arrazoizko almen guztiak, Euskalerrri ta Kataluñaren aurka egon ziran, lurralde nagusi onen “merkantilista, katoliko, liberal

(1) Gurgintza = culto, adoración. (2) Eupada edo erronka lez = como una provocación. (3) Atzerako erantzun edo igorritako argi bat lez = respuesta refleja, o a través de.

menperatzailleak” mundu osoa batzangotu ezinik, Europa era orretan menperatzea erabagi ebelako.

Berezkotasuna kontuan artu barik, gaur daukaguzan aberri barriko laterrietan egokitzeko erabagitu eben, Jainkoaren Lege ta gizaren eskubide guztien gaiñetik.

IVn gizaldian asmatu eben urrezko txekor ori, danok gura nai ez deguna gurtu daigun.

Mundu onetan baiña, Jainkoaren Legetik kanpo, almenezko bide guztiak euren mugak daukiez, eta egoera larri orreitan agertzen gara gaur, gure eragilletasunezko bizitz au, lapurrezko bizi baten biurtuta daukagulako.

1.873an Otsaillaren 19an karlistaren basa gerlariak apaizagaitik bideratu ta kontrolpean euki ondoren eta euskal jauntxoaren antolamenduagaz bultzatuta, Otsaillaren 20an Santestebeneko erritik, 20-30 urte bitarteko gazteen bilketa aginduta, karlistaren guda taldeak, indarrezko itxura apurbat azten dira artzen, eta Eliok lau euskal lurraldeetan bardiñ egiteko agindu eban.

1.873an Epaillaren 27ko debora onetan, Euskalerrian ez zan egon aurkako borroka gogorrik, Kataluña aldean egon ziralako borroka latzetan, egun oneitan Barzelonaren lurraldean Bergarako errian egin zan antzera.

1.873ko Jorraillaren asieran, Elio ta Dorregarai karlistaren guda nagusiak, Bizkaitik ibili ziran mutil gazteak, euren guda taldeetarako lerrokatzen.

Eta Loraillan Elio guda karlista nagusiak Euskalerriko beste lurraldeetara lerrokatze ori zabaldua, sasi gudako taldeak ugaritu ta guda loztearen prestakuntz ona artzeko, bakarrik borrokatzen dira etsaien indarrak pareko edo gitxigoak ziranean, bien bitartez liberalaren indarrak zirikatzeo bakarrik ibilita.

1.873an Loraillaren 5ean Dorregarai, Baldespinako markesa, Lizarraga, Olo, eta Radika⁽¹⁾ karlistaren guda nagusiak, Nafarroako Eraul errian egon ziran, eta Nafarroako 1º, 2º, eta 3º taldeak Azpeitiko taldeagaz euki ebezan 2000 gudariek, Santxez Breguaren liberal guda loztea menperatu eben.

Eta kendu eutsien kañoia, aldatzen ziran erri guztietatik juan ziran erakusten, andrak kañoi ori, garbitu eta labaindu ondoren, dirdaitsu⁽²⁾ apaintzen ebena.

1.873an Bagillaren 8an Lizarragatar Antonio karlista guda nagusiak, gudariak Santa Kurtzen aurka ipinteko, eskutitz bat zabaltzen dau apaizaren aurka keiñatzaile, eta 9an beste eskutitz bat VIIIn Karloseri esaten, berak artu dauazan erabagiak txarto artuta dagozela uste baeben, euken agintaritzza bere eskuetan izten ebala, VIIIn Karlosek, ez ebena onartu.

1.873an Bagillaren 13an Lizarragak, Dorronsoro karlista guda nagusiari be, beste eskutitz bat bialtzen dautso, Santa Kurtzen asierako bizi kondairagaz, Gipuzkoan sortzen ziran eztabaidak errukari zala esaten, eta salaketa orreitan bera ezarri zan, gero Santa Kurtzen aurka eriotzaren zigorra aginduteko.

Bitarte orretan, Breguak liberalaren guda nagusiak, Bizkaiko erri askotik alde eginda bere guda lozteak batzen ibili zan.

1.873an Lorail-Bagillaren illak eta Uztaillaren lenengo egunak oso mubikorak izan ziran liberalaren guda lozteetan, Noubilas eta Radolfs Ramonek, Iparralde onen

(1) Radika = Diaz de Radatar Klaudio guda nagusiaren izen-gaiztoa. (2) Garbitu eta labainduz ondoren, dirdaitsu apaintzen ebena = que después de alisar y limpiar lo ponian brillante.

orokorreko guda nagusiaren laguntza euki ebelako, baiña a ta guzti karlistak, zoratu ebazan liberalak emendik eta andik euren atzetik zirikituten ibilita.

1.873an Bagillaren 6an Gaiñera, Kataluñako liberal gudariak euki eben naigabeagaz espainiar gortekoak ez ebalako dirurik bialtzen gudozterearen ordainketarako, auek guztiz matxinatuta, guda nagusiak il egingo ebezala keiñada edo ta zemankuntzakin ibili ziran guda nagusiaren agindutik kanpo, eleizetatik mez-ontziak lapurtzen, andrak indarrez beartzen, eta Aldundietatik Kataluñako askatasuna eskatzen espainiarrengandik bereiztu edo ta banatzeko.

1.873an Uztaillaren 9an VIIIn Karlosek aginduta, Baldespinako markesa Orbetar Juan Nepomuzeno, karlisten guda nagusia joan zan Santa Kurtz apaizarengana, gudu indar eta gudarako euki ebazan tresneri guztiak, Aritxulegiko gaztelua ta bere agindupean egon ziran beste gauza batzuekaz batera emon eiotsezan, eta agiri baten siñatu eben zelan emoten eutsoezan gauza guzti orreik, Santa Kurtz apaiza Frantzira atzerriratuta.

Karlistaren arteko gertaera oneik: Antonio Piralaren “Historia contemporànea” liburuko bigarren atalean 1.843tik XIIIn Alfonren eriotzararte, 1.011, 12, 13, 14garren orrialdetan aurkituko dozuez.

1.873an Uztaillaren 16an Eraulen, Dorregarai karlista guda nagusiak, liberalaren gudoztere irabazten dautse, eta ekintza onegaitik VIIIn Karlosek, Erauleko markesa izendatu eben Dorregarai.

1.873an Uztaillaren 16an VIIIn Karlos sartzen da Nafarroara Dantxarineatik, bertan Baldespinako markesa eta Lizarraga guda nagusiak itxaroten eukezala.

Eta garaipeneko ibilleran, Zugarramurdi, Baztan, Arizkun, Labayen, Leiza, Lekunberri eta Irurzunetik, karlistak Iruña ondoko Ibero erria berrezkuratu ebanean bertan egonda, gero Amezkoasetik Araba ta Trebiño aldera igarota, Urduñatik Bizkaian sartu zan, eta Gernikara Dagonillaren 2an eldu zanean, bertan gure Foruai ziñez itz emon eutsezan.

Denbora onetan, Gipuzkoan egon ziran basa-gerlari guztiak, apaizagaitik bideratuta egon ziran, eta Andoaineko apaizak liberalari aurka egin ondoren, 40 gudari Tolosara eroanda atxilotu ebezan.

Uda onetan, Euskalerriko erri geienak jausten dira karlistaren kontrolpean, ostera sortuta 1.835ean Zumalakarregigaz sortu zana:

- Bilbao eta Portugalete izan ezik Bizkaiko erri geienak.
- Gipuzko guztia Tolosa, Donostia eta Irun izan ezik.
- Nafarroa guztia, Iruña, Estella eta ibaiondoko zati bat izan ezik.
- Eta Araba guztia, Gazteiz eta Biazterri⁽¹⁾ karlisten kontrolpean euki ezik, Euskalerrri osoa egon zan karlistaren agindupean.

(1) Biazterri = La Guardia erria Arabako Errioxan.

– Madrilletik etorten ziran su-gurdiak ez ziran Ebroko Mirandatik aurrera joan 1.876ko urterarte.

1.873-1-876 urte auetan karlistak, euren aldera irabazten ebazan erriak, laster ipinten ebazan gure Foru Aldundiko batzarpean euskal politikako banakaritzan, euren erregezko gobernu antzeko bategaz.

Jaurkintza, nimiño errege⁽¹⁾ antola baten antzera, erregeari ta ministruaren batzari egokitzen jakon, eta Foru Aldundiakaz batera jaurkituta, Euskalerrian auek izan ziran benetako ordezkariak.

Goi Maillako Errege Batzar izenean Euskalerriko epaikaeritza, Elio ta Ezpeleta guda nagusiak zuzenduta.

1.873ko Uztaillaren azken onetan Endetxagatar Kastor koronel ordezkoak, Enkarterri ta Menako ibarrekoak matxinatu ebazan, bera gudaizte orren agintari ipinita, eta gudari talde nagusi bat lerrokatzea lortu eban.

1.873an Dagonillaren 2an, VIIIn Karlosek Zornotzatik Gernikara joanda, gure Foruari, ziñez itz emon eutsan.

1.873ko Dagonillan, karlistak Eibarko erriagaz egiten dira, eta izkillu ta izkilluaren tiroi ta tresneri askogaz egin ziran.

1.873ko Dagonillan, Arana ta Goiritar Sabinok 8 urte eukezala, bere ama Paskuala, arreba Paulina, Sabino baiño sei urte zarragoa zana, eta Koldobika eta Sabinorekin batera, Ego Euskalerritik iges egin bear izan eben Lapurdira, bere aita Santiago euki eban diruagaz, karlista gudari mutillak izkilluz tresnatzeko ibilita, iges egin bear ebalako.

1.873ko urtean, 1.879an amaitu zan “El Correo Vascongado”ren aldizkaria argitaratzen da, eta Delmas eta Truebak argitaratuko dabe “La Correspondencia Vascongada”.

1.873an Dagonillaren 6an 1.870ean autatu zan Aldundia ezarri zan barriro.

1.873an Dagonillaren 9an, karlisten “El Cuartel Real” Aldizkaria agertu zan, gudaren barriak emoteko:

– Moralestar Salbador eta bere anai Pablaren laguntzagaz, Tolosa, Durango, Oñati edo ta Lizarran aste biko epean argitaratzeko eskaiñita, Zaragozako lurraldean Darokatik Aldundiko arduraduna izan zanaren, Gomeztar Balentinen zuzendaritzapean.

1.873an Dagonillaren 12an, Andetxagatar Kastorrek, Bilbo irugarrenez inguratu gure dau, eta 1.836an sortu zana ez dagien gertatu, Portugalete inguratuz asten dau Bilboko eraso aldia.

1.873an Dagonillaren 13an Dugiols liberalaren guda nagusiak, Loma guda nagusiaren aginduz, bere gogozko mutillakaz eta errian liberalen alde itz emonda egon ziran erritarrekin urtetan dau Oñatitik, andik aurrera VIIIn Karlosen gortea izango zan Durango, Tolosa, eta Lizarrarekin batera.

1.873an Dagonillaren 15ean, Lizarraga karlistaren guda nagusiak bere gudariekaz Bergarako errian, 1.839an Dagonillaren 31n Esparterok eta Marotok siñatu eben itun edo egiuneko agiririak ango oroikarrian egongo ziralakoan, ezereztu eban au, eta agiriak ez ebalako aurkitu, beste paper batzuekaz, itxurazko ordezkotza egin eban, agiri areik erre ebezalakoan.

(1) *Nimiño erregetza = monarquia en miniatura.*

1.873an Dagonillaren 20an karlistek, Bilbaori iturriko ura ebagiten dautsoe.

1.873an Dagonillaren 22an II In Isabelek, bere seme Alfonso eta Isabel alabaren aurrean, Del Kastillotar Kanobas izendatu eban eukezan legezko almen guztiekaz bere seme Alfonsoren alderdiko agintari bakarra, Kanobasek bere baldintzak ipinita gero, on artu ebana.

1.873an Dagonillaren 23an espainiarrak XII In Alfonso erregetzat aukeratu eben.

1.873an Dagonillaren 24an, 20an Bilbo inguratzen asita, ingurutasun ori estutu orduko, atze aldea babestu bear izan eben karlistak, eta orretarako Lizarra, Biazterri, ta Tolosa artu bear izan eben, lenengo borroka gogor baten ostean Lizarra artuta.

1.873an Dagonillaren 25ean Liberalek, Lizarra gure dabe ostera berrezkuratu karlista gudariekin Dikastillon borrokatuta, baiña galtzaille urten eben eta Lizarra Karlistaren eskuetan geratu zan, VII In Karlos borroka orren ikusle izan zala.

– Bien bitartean Biasterin, Zurbanotar Migelek, sasigudaren aurkako beste sasi gperlari talde bat sortarazteko alegiñean egonda, erria be sendotzen asi ziran, karlistaren erasoai aurre egiteko.

1.873ko Dagonillaren erditik aurrera, 3garrenez inguratzen dabe karlistak Bilbo, Uri barruan guztiz, 40 kañoiakaz egon ziran 4.000 erritar ta gudarien aurka.

Eta Bilbaoko inguratze ori aurrera eroateko, Belasko karlista gudal nagusiak antolatuta, prestu ebazan karlistaren guda indarrak:

Kontuan artuta, talde bakotxaren gudariak, 800enetik gora izan zirela.

- 1.- Ipiñatar Juan koronel ordezeko aginduan, Arratiko taldea.
 - 2.- Etxebarritar Martinen aginduan, Arratiko taldea.
 - 3.- Altarribatar Ramonen aginduan, Durangoko talde bat.
 - 4.- Gorordotar Sarasolaren agindutara, Markinako taldea.
 - 5.- Seko ta Fontetxatar Joseren agindutara, Billboko taldea.
 - 6.- Gorordotar Sebastianen agindutara, Mungiako taldea.
 - 7.- Iriartetar Leonen agindutara, Gernikako taldea.
 - 8.- Bernaolatar Kasianoren agindutara, Urduñako taldea.
 - 9, 10enak.- Adetxagatar Kastorren koronel ordezeko agindutara, Enkarterriko taldeak.
 - 11.- Bruyeltar Antonio koronel ordezeko agindutara, Gaztelar Zid-en eiztaiak,
 - 12.- Santxez Naranjotar Telesforen agindutara, Gaztelar Arlanzoneko eiztariak.
 - 13.- Noriegatar Felixen agindutara, VII In Karlosen emaztearen Margarita izeneko zaldun taldea.
 - 14.- Garzia Gutierrezar Julian kapitaiñaren agindutara, mendietarako kañoiezko sail edo lerrokada bat.
 - 15.- Jauregitar Gerbasio komandantearen agindutara, tresneri, diru, jantzi ta janariaren banakuntzak egiteko talde bat.
- 1.873an Iraillaren 2an Bizkaiko karlistaren Aldundiak laguntza andia bear izan eben, karlistaren gualozteak diruz, jan-edari, izkilluaren tiroiñak eta gudarako bear ebezan tresneriekaz ornitzeko.

1.873an Iraillaren 6an gauza orreikaz arduratzeko, batzorde bat aukeratu zan Orueta'tar Markosen agindupean, Basterra'tar pedro, Legarreta'tar Bittor, Egidazu'tar Zezareo, Bernaola'tar Agustin, Martinez'tar Jose, De la Kina'tar Bernardiño, Laskoaga'tar Manuel, eta Sagarduy'tar Antoniok osatzen ebena, gero Zamalloa, Unzaga ta Llonagaz andiagotu ebena.

Eta beste karlista batzar bat be egin zan, gudalozteak bear ebezan gudu tresneriakaz ornitzeko, Zabala, Zugazaga, Aranatar Santiago, Lameu, Epalza, Sollano ta Aldekoa gaitik osotuta geratu zana.

1.873an Iraillaren 6an espainiar gobernuan Kastelartar Emilio aukeratu eben 133 autarkirekin, Pi ta Margalltar Franzizkok 67 emon eutsoen aurka.

Kastelar au euskaldunai begira, goitik berako konstituzionalista izan zan, naita berak errepublikanoa zala esan, eta orduan naita ez sasikatoliko merkantilismoak aginduten ebazan arau legearen adostasunean egon, bera Askatasunezko Demokrata eta elkar zaletasunaren⁽¹⁾ aldekoa zala aldarrikatuz.

Nork aitua ?.

Menperatzaille sutsu bat dan espainiar Konstituzioaren aldekoa izanda, naita Puerto Rikon joputasunezko⁽²⁾ legearen kendutea agindu gogorra emon arren, Errepublikako ta Askatasunezko Demokraziaren zale-itsua dala bera ?.

Zelango gogo edo oldozmena euki eban euskaldun eta Katalanaren eskubidearekin?.

Ortik ikusi geinke argi, zelango askatasunaren bizitz itxaropentsu euken erdi ugarte edo peninsula onetan bizi diran erri ezberdiñak, katoliko ta merkantillezko menperatzail oneik eukezan maltzuzeko gogamenaren aurka.

1.873an Iraillaren 9an Bergaran, karlistek itzaldi batzuk emon ebezan, Bizkaitik Piñera, Antuñano, eta Saratzu joan da, Gipuzkoaren aldetik, Dorronsoro, Berzosa, Unzeta'tar Manuel, eta Biñuela, eta Arabatik, Barona, Mendieta ta La Guardia.

Nafarroako batzarraren arduradunak esan eben, eurak ezin ebela joan itzaldi orreitarra eta beste itzaldi batzuk antolatu egiezala eskatuta, Azaroaren 15ean Bergaran egin ziran.

Ekitaldi onen ostetik Azpeitia, Plazenzia, Eibar, Elgoibar, Berako burni-ola, Araozko Bergatar Romualdoren lerrauts lantegia ta Bizkaiko gudu lantegiak bizkortu ziran, Beljikara joanda utsunak erosita karlista gudalozteak guda tresneriekin ornitzeko.

Karlistaren jaurkintzazko lanetan, lau lurraldeko Aldundiak eroan eben ardura nagusia, euren artean baiña Gipuzkoakoa bereztu bear dogu, bere aurrean egon zan Dorronsorotar Migel kementsua aipagarrienerarikoa izan zalako.

Andrazkoak be ez ziran atzean geratzen, alargunak ziran Arrindatar Sebastiana ta Uzelaytar Petrak, 6.000 longain⁽³⁾ gudal jantziak bear ebezanakaz eta guzti, emon ebezan euren zarpeletik ordainduta karlista gudarientzat.

1.873an Iraillaren 13an espainiar gobernua, Santxez Bregua Iparraldeko liberal gudal nagusiak ezin ebalako ezer egin karlistaren aurka, Moriones ipinten dabe euren gudalozte agintari, eta onek gudariai errepublikaren arimako izpitritu barriagaz biztuta, Gazteizetik Iruñarantza joaten da bere 12.000 gudariekin Urrillaren batean Larraganen sartuta.

(1) Elkar-zaletasunaren = federalista, o a favor de un cantonalismo con un poco de libertad autonómica, que es lo que hoy tienen implantado. (2) Joputasuna = esclavitud. (3) Longain, berokia = abrigo con capota, o capote.

1.873an Iraillaren 13an espainiar gobernukoak, Bregua guda nagusia kentzen dabe gudaloztearen agintaritzatik eta Moriones ta Murillotar Domingo Orokietako markesa ipinten dabe Erdi Ugarte onen Iparraldeko gudaloztearen agintari.

1.873an Iraillaren 21ean Morionesek Gazteizetik agiri bat zabaldu eban Euskalerrirako, euren agintari zaintzailleen agindupean egon ez ziran udalerrri eta lurralde nagusietako apaiz eta alkateak beartzen euren legezko agindu onegaz:

– “jakiten ebenean liberal gudalozteak euren tokietara doazela, bakotzaren erriko atean baiño 300metru aurrerago kokatuta egon bear zirala prest, gudaloztearen agintari aurrean aurkeztu egiezan, euren gudalozteetarako emon bear ebezan mutil gaztearen kopuruak ia ordainduta eukiten ba eben agiriakaz.

1.873an Iraillaen 30ean Durangotik agindutako agiriak erakusten dauan lez eta urtearen amaierako, Kataluñako karlisten guda indarrak ia lurralde guztia euren eskuetan, baiña ez eben jakin egoera orretatik ezeren onurarik artzen, guda nagusiak euren arteko etsakeriakaz geiegi arduratuta egon ziralako.

1.873an Urrillaren 6an Morionesek, Mañeruko Santa Barbara mendietan aurkezten ziran Ollo, Rada, Mendiri, eta Argonz karlista guda nagusiarekin, egin eban borrokan, bardiñ antzera urten eben, naita liberalak il askoz geiago euki.

1.873an Urrillaren 6an liberalak Migel Zurbanogaz aurkako basa gerlarrien talde bat atonduten egon zan bitartean Biazterri karlistatik babesteko.

– Liberalaren guda nagusiak Lizarra berrezkuratu gure dabe, eta Mañerun Mendiry karlista guda nagusien agindupean egon ziran guda indarrakin borrokan asita, liberalak ondo astinduta urten eben.

1.873ko Urrillan Arana Goiritar sendia, Baionan kokatu zan, eta Luis ta Sabino Rua de Espagnen dauan San Luis Gonzagaren iraspeneko ikastetxean, gaur Le Guitxot izenagaz ezagutzen dana, emon eben izena 1.873-1.874 eta 1.874-1.875 urteko ikasketak Donibane Loitzunen beteteko eta azkeneko azterketak Ondarribin egiteko.

1873an Urrillaren 6an liberalak Lizarra artu gurean galtzaille urten da, Azaroaren 7, 8, eta 9ko egunetan, Lizarra berrezkuratzen joan ziran ostera, Morionesek guda nagusiak eroan ebazan 11.000 gudariekin, eta Jurramendi⁽¹⁾ 9.000 karlista gudarien aurka borrokatuta, Morionesek egunduko astiñaldia artuta, alde egin bear izan eben.

– Ille orretan Biazterri karlistek berrezkuratuta, eta beragaz Arabako erri geienak geratu ziranez karlistaren kontrolpean, Biazterri ipini eben gudaitegi lez, Errioxaldetik egin ziran ekitaldiren asiera egian.

1.873an Abenduaren 2an Moriones liberalaren guda nagusiek Belabietako borrokan, karlistak Tolosari inguratzeko euren prestaera apurtzen dau.

1.873an Abenduaren lenengo egun onetan, Santa Kurtz apaizak egin ebazan Lizarraren aurka, Santa Kurtzen bizi kondairan esaten dodazanak, gudari karlistentzat ain mende gabetzeko edo biozkatzeko⁽²⁾ gauzak ziranak.

1.873an Abenduaren 9an, Moriones ta Lomaren gudalozteak bat eginda, Belabietako mendiaren inguruari erasotzeko eta Tolosan sartzeko prestuten egon zirala, Lizarraga karlistaren guda nagusiak, bere guda nagusiakaz Tolosaren babesa asi zan prestuten Moriones eta Lomaren gudalozteari aurre egiteko Belabietako inguru orreitan.

(1) Jurramendi = Montejurra. (2) Mende gabetzeko edo biozkatzeko = indisciplinarse, desanimarse.

1.873an Abenduaren 10ean, Santa Kurtz apaizak, Frantzira joateko (?) bidean egoala Anzuolatik, eskutitz bat bialdu eutsen Dorronsoro gudal nagusi karlistari, beren aberkidasuna aurkezten, eta Lizarragaren aurka zergaitik egin eban egin ebana adierazteko, egun bat eskatuta berarekin alkar izketa bat eukiteko, arazo orrei urten bide bat emoteko itxaropenagaz.

Dorronsorok erantzunda, zelan “agintari lez, aizatu edo bere atzean jarraian ibiliko zala bera arrapatu arte”, bide batez aolkua emonda Frantzira atzerriratu edin.

1.873an Abenduaren 21 eta 22ko egunetan, Moriones eta Loma liberal nagusiak ezereztu ebezan Tolosa ta Gipuzkoako alde ori menperatzeko euki ebezan antolakuntzak eta Santanderrera joan ziran gudalozteak obeto prestatuten.

Karlistak sasoi osoan ostera, indar berritu edo sendotuta, ta Gipuzkoako inguru orreik babesteko antolamenduak eginda, Azpeitian emankortasun osoan ipini ebezan, lerrotu barri gudari gazteak ikasi egien, kañoi, izkillu ta gudu tresnaren lantegiak, gero Bilbo erasotzen joateko.

Ondoengo oarpen labur bat.

Argi ikusten da emen be, espainiar gudalozteak ez ebela iñungo premiñarik euki, Erdi Ugarte au, Europako liberalak agindu eben legedian eta 1.812an espainiar gudal nagusiak sortu eben Kadizeko konstituzioaren legepean ezarri gindezan asko kostata be.

Jakin ebelako, denboraren luzetara eurak izango zirala garaille, karlistak ez ebelako dirurik, ez gazterik, ez eta tresnerik be euki, borroka luze baten jokatzeko.

Sasi asmakizunarentzat aurrerazko urbil ta urrunera begituz, eta maltzurtasunez jokatuta bear zan indarrezko almen guztia euren eskuetan eukinda, Menperatzaille elburu orreik izan ziralako arduratzen ebezanak bakarrik, Europa eta munduko gizarteak euren norkerizko asmakerian bizi gindezan.

1.873ko Dagonillatik Bilbao inguratuta egon arren, Bilbotarrai bear ebezan janari ta borrokatzeko tresneri guztiak, Portugaleteko bidetik ekarten eutsiezan.

1.873an Abenduaren 29an baiña, peninsula onen Iparraldean ezin ezik, beste lurralde guztian gudaren eten antzeko bat sortu zan, eta karlistak euren indar guztiekin Bilbo eskuratzen saiatu ziran, Bilbotarrek 40 kañoi eta gudari ta erritarren artean 4.000 gizon emakume babesteko eukezala.

Orretarako karlistak, Ibaizabalean Olabeagatik, Las Arenas eta Portugaleraiño, liberal gudarien itsas untziren joan etorriko ibilkerak geratzeko, kateak zabaldua zarratu eben, eta edateko ura ebagita, Bilbo guztiz inguratuta geratu zan.

1.873an Abenduaren 30ean Dorregarai karlista gudal nagusiek, Portugalete asten da inguratzen, bide batez Baldespinako markesak, Zubi Barriren mendiko goi aldia, Santo Domingo, Artxanda, Ollaran, Zorroza, Arnotegi ta Basurtoko mendi barrenetik gudariak zabaldua.

1.874ko urtean agertutako aldizkariak:

- “Bizkaiko lurraldearen agintezko aldizkaria”.
- “El Eco Bilbaino”, Kosme Etxebarrietak eta Laskurainek argitaratakoa.
- “Irurac-bat”, de la Muela ta Udondo´tar Rikardo bere zuzendari zala.
- Delmas eta Truebak irasitako “La Correspondencia Vascongada”.
- “La Guerra” Etxebarrietatar Kosmek eta Laskurainek argitara ataratakoak, askeneko aldizkari onek “Noticiero Bilbaino”n aldatuko zana.
- “El Eco de los Voluntarios” Laherran´ek argitaratakua. Bilboko eiztari gudarien aldizkaria izan zana. -Eta 1.869an ertsitu ta berriz agertu zan “Euskalduna” aldizkaria.

Emen argi agertzen da ze garrantzidunak izan zan Bilboko Uri ta beren inguruko erriak.

1.874an Urtarrillaren 3an Pabiak espainiar gudal nagusia matxinatu, eta I errepublika ezereztuta, bitarteko eskubitar jaurkintz barri bat sortu eban, Serranoren agindupean ipini ebana.

1.874an Urtarrillaren 8an baieztu zana.

1.874an Urtarrillaren 21ean Portugalete jausten da Andetxaga karlista zarraren eskuetan, 2.000 kañoien lerkaien eztanda igaro edo eutsi ondoren.

1.874an Urtarrillaren 22an Amos ta Kijada´tar Muñiz liberalen gudal nagusia, Dorregarai karlistaren gudal nagusiai etsaimendu zan, eta karlistak alde bietatik lerrotuz izkilluak aurkeztuta, liberal gudariak lerrotuta aldatu ziran karlista gudarien erditik errege erakundearen abestiko doñuakin.

Eta Andetxaga geratu zan Portugaleten, Enkarterri ta Nafarroako gudari taldeakaz.

VIIIn Karlosek Andetxagari ekintza onegaitik Dorregarai gudal nagusiaren ordezkoa, Andetxagari zelaiko mariskala, Patero ta Rada general ordezkoak, eta Kalderoni koronel izendatu ebazan.

Gogora ekarteko oar txiki bat.

Eta emen beste geraldidi bat egin bear da, itaun au gogora ekarteko:

“Gure Euskal gizarteetan, zergaitik batzuen (asko ezango neike nik) sendipenetan ezarri zan karlistaren izatasuna, karlistak espainiarrak izan ba ziran?”.

Euskaldunak gure Foruagaitik borrokatu giñan Vn, eta VIIIn Karloseri laguntza eskeiñita, danon aurrean gure Foru-Legeak, adeitsu edo lotsorkotasunezkoak izan zitezen.

Argi ikusten da, euskalgizarte arteko geienak ez ebela euki arazoaren barri edo argibiderik, denbora aietan errigizartean bearraldi edo ta bizitzeko premiñ andiak egon ziran Euskal arazoetan arrazoiz ulermentzeko, eta izatezko arrazoiak zuzendu barik, okertu egin jakuzan.

Errigizartearentzat, gudabidez sortzen diran naztezko zurmur edo lokatz-tutako oiartzunak, indar geiago eukien arrazoiarenak baiño, arrotzak menperatzaillaren lanak egiterakoan daukien “VENI, VIDI, VINCI” indarkeri guztiagaz beti lez erasotzen ebelako.

Eta Menperatzaillak, maltzur-nazte orreik sortu egiten dabezelako, ezjakiñaren arloetan arrapatuta dagozenetatik, beti jausiko dira batzuk lokatz orretan.

Bai eta ainbat diru-zaleen artean, naste orreikemoten dauazan maltzurrezko aukera bidetik, norkerira biurtzen diranean, sinismenaren Ekanduzko arloak ustu egiten diralako, gaur gertatzen jakun lez.

Euskaldunak sekula ez gara izan karlistak, gure oiturazko Nortasunaren zentzua, ori baiño askoz ariñago egokitu zalako.

1.874an Otsaillaren 1ean karlistak, Portugalete inguratu eben, eta kañoiaren leerkaiekin erasotzen dabe.

1.874an Otsaillaren 1ean, liberal gudalozteak Morionesen agindutara Sonsierrako San Bizentetik urtenda, Urizar mendiak eta Biasterriren inguruko erriak menperatu gure dabez, eta Llorente ta Otxagabia karlista gudal nagusiak premiazko estura larrian egokituta, Morioneseri iru erritar mezulari bialdu eutsoezan, eurak etsaimentzeko itun baldintzakaz, Morionezek onartu ebezanak, eta Primo de Ribera gudal nagusia ta Blanko koronela Biasterriko Urian sartuta, karlistak atxilotu ebezan.

1.874an Otsaillaren 2an Llorente ta Otxagabia karlista gudal nagusiek Morionesekin egin eben elkargoko itungai bidetik, onek gudariak izkilluak itziazo ta gero, bakotxa bere etxeetara bialdu ebazan.

Erabagi onek artu ziralako, liberal gobernuan zalantzazko eztabaida andiak egon ziran, erabagi bigunak artu ziralako karlistekin.

Liberalentzat baiña, denbora aiek ez ziran onak izan alango erabagizko zigor gogorrak artzeko karlistaren aurka, Pabiaren matxinatasun ostetik Madrilleko gobernuan, euren arteko zalantza andiak euki ebazalako konpondu ezinik ibilita, errepublika edo elkar zaleko jaurkintza baten ezartzeko gora beran.

Eta danez gain, Euskalerra, Kataluña ta Galiziagaz, erri iltzaillarenak egiten egonda, Kadizeko konstituzio ori menperatzaile eta guzurrezkoa izanda ez ebelako jakin, zelango arautegian ezarri bear ebezan Erdi Ugarte onen lurraldeak.

1.874an Otsaillaren 12an, karlistaren Foru Aldundiak aginduta Oñatiko ikastetxe nagusia zabaldua leneratu egiten da.

1.874an Otsaillaren 19an, karlistaren basa gerlariak apaizagaitik eragin ta bideratuta euki ondoren, Bizkaia osoa euki eben euren jabetasunpean Bilboko Uria izan ezik.

1.874an Otsaillaen 20an Bilboko Alkate zanak Uragontar Felipek, karlistaren lerkai erasoari aurre egiteko agiri baten, araudi batzuk aldarrikatzen dauz, Bilbotarrak gertu egon zitezen.

1.874an Otsaillaren 21eko goizaldian, ainbat andra eta ume urten eben Bilbotik Atxuriko kaletik, lerkaien erasoko inpernutik alde egiteko.

1.874an Otsaillaren 21ean karlistek Bilbo bonbakatzen asten dira, Pitxon, Kintana, Artagan, Mendiko Etxe, Ollargan, eta Santa Monikan euki ebazan kañoiekaz.

– Somorrostroko bidea, Rada, Andetxaga, Olo ta Eliok babestuta.

1.874an Otsaillaren 22an Portugalete etsaimenduta⁽¹⁾, eta Desierto ta Lutxanako babes lekuak karlistek eskuratuta, Bilbo bakartu⁽²⁾ egiten dabe, eta Gernika, Durango, Markina, ta Mungiako taldeakaz inguratu eben.

1.874an Otsaillaren 22tik aurrera, karlistak Bilbaoko Uriari geratu bako bonba erasoan asten dira.

1.874an Otsaillaren 24an Moriones espainiar gudal nagusia Somorrostrotik agertzen da beren errepublikano gudalozteakaz, eta karlistak prestatzen asten dira aurre egiteko.

1.874an Otsaillaren 25ean, Olo, Rada, Endetxagatar Kastor, eta Elio gudal nagusi karlistak, Bizkaian batuta eukezan gogozko mutillak, Aragon, Nafarroa, eta Gipuzkoako, gudu taldeakaz zabalduz, antondu ziran Morioneseri aurre egiteko, eta ikaragarritzko aztiñ ederrak emon eutsezan karlistek errepublikako gudalozteari, urrengo egunean zelaiko gudan ikusi ebenagatik.

Morionesek, Lamindano, Enkarterrietan eta Menako ibarretan artu ebazan jipoi bidez, itxasoz Santanderrera joaten da.

Borroka au, Somorrostron egin zan lenengo borroka izan zan.

1.874an Otsaillaren 26an Morionesek ezin ebalako karlisten aurka, eta Madrilleko gobernuan arritasuna sortu ebalako, onek espainiar gortekoari gudari geiago eskatu eutsezan eta gudal agintari nagusi bat, gudaloztearen aginduagaz arduratu edin, auek Serranotar Franzizko dorreko dukea bialduta.

1.874an Otsaillaren 28an karlistek, Bilbaon jasankor⁽³⁾ ibili ziranai etsaimendu zitezen agindu eutsen, eta Kastillo errepublikako gudal nagusiak, Urian agintari nagusia izan zanak ezetza emon ondoren, erasoko bonbaketak aurrera egin eben.

1.874an Otsaillaren 28an VIIIn Karlosek Zeballos karlista gudal nagusiari idatzi eutson eskutitzan esaten eban: **gogozko gudari ta Gipuzko lurralde osoan Santa Kurtz apaizari Frantzitik sartzen zanean laguntzen eutsoenai, saltzaille edo judaslakoak artzeko esaten eutson, eta kontu andian euki egiezala tiroz ilteko artzen ebazanean.**

Zeballosek, Zabalatar Ladislao bialdu eban Santa Kurtz apaizarengana erabagi oneikaz oartu zedin.

Santa Kurtz abadeak, ostera Zabalatar Ladislao gudal nagusia erantzunagaz Zeballosengana bialduta: “berak ez ebala ezer egingo ziurtza emon eutson” eta VIIIn Karlosen parkamena berriro eskatzen ebala esaten eutson.

Zeballostar Ermenejildok baiña, Santa Kurtz apaizarekin ez ebalako ezeren usterik euki, oso zelatuta euki eban Ziburreko Madame Duport egon zan etxean.

(1) Etsaimendu = rendirse. (2) Bakartu = aislar. (3) Jasankor = paciente, sufrido, resistente.

1.874an Epaillaren 3 eta 4n egunetan Bilbao eta Begoñaren aurkako bonba erasoak geiagotu egiten dira eta bilbotarrek 1.836an euki eben eraso bardiñean aurkeztuta, erantzun bardiña emon eben.

1.874an Epaillaren 5ean, karlisten kañoi taldeak lerrauts edo bolborarik gabe aurkezten ziran, eta Bilbo barruan egon ziran karlistekin eukiten ebezan sarriko ukiketa bat eginda jakin eben, liberalak zelan etxe baten ostonduta euki ebezan 304 ontzi lerrauts beterik, eta gabaz talde bat karlista, Bilbon sartuta, bolboraren ontzi guztiekaz egin zirala.

1.874an Epaillaren 5ean karlistek borroka gogor baten bidez Tolosa, liberal eskuetatik berrezkuratuta, VIIen Karlos sartu zan Urian garaitzaille, karlistek Gipuzko lurralde osoa eskuratuta Donosti ta Irun izan ezik.

1.874an Epaillaren 12an Serrano ta Domingeztar Franzizko Torreko dukea, espainiar errepublikako lendakaria zana eta Moriones ta Murillotar Domingo Orokietako Markesari ikusten jakie somorrostrotik agertzen, 30.000 gudariekin.

1.874an Epaillaren 17an espainiar Serrano lendakaria, Sopuertan asten da kañoi bidez karlistei erasotzen.

1.874an Epaillaren 18 eta 19ko egunetan karlistek, Begoña ta Bilbo gogor erasotzen dabe kañoiakaz, ia etsaimendu edo menpekotu egiten ba ziran, baiña alperrik izan zan.

Ordurako karlistek, Begoñako Ama Birjiña, Santos Juaneseko Justo eta Pastorren baselizan egon zan lekutik, Zornotzako karmeldarren lekaidetxera eroan eben babesteko, berton guda amaitu eta Begoñako Santutegia konponduarte egoteko itxaropenagaz.

1.874an Epaillaren 19an, gudaizte liberalak 20 itsasontziekin, Portugalete ta Algortatik eroaten ebezan gudariak porturatu gura ebazan, baiña itsasoaren denboraldi txarra eta karlisten bonba eraso bidez aldendu bear izan eben andik.

1.874an Epaillaren 22an Santa Kurtz apaiza, Ziburren bizi zan Madame Duporten etxetik urten ebanean karlistek atxilotu eben, eta Baionara eroan eben espetxeratzeko.

1.874an Epaillaren 24an Serrano Torreko dukeak Somorrostroko San Juan kalean ipini eban bere gudaitegia, eta eukezan 48 taldeekin bertatik asten da antolatzen karlistari egin bear eutsen eraso.

1.874an Epaillaren 25eko goizean, Serranoren kañoiak asi ziran lerkaiekin erasotzen karlisten babes lekuak.

1.874an Epaillaren 27an asten dira aurkako borrokak, eta karlistaren aldetik 2.000 il, liberalaren aldetik 4.000 il eta Primo de Ribera ta Lomas liberalaren guda nagusiak zauritu ondoren, liberalak atzeratu izan bear ebezan euren gudariak, bezperan euki ebazan babes lekuetara.

1.874an Epaillaren 28an, goizetik erasotzen asten dira liberalek kañoi guztiekin, gero gudariekin, eta naita ariñagoko egunean lez ain gogor ta ainbeste guda indar gogorrakin borrokaturata be, ez eben euki ezeren almenik karlistak menperatzeko, eta 29ko egunean borrokaren eten bateko antz baten geratu ebezan erasoak, ilda eta zauritutako gudariak ikaragarritzko ixiltasun baten, borroka zelaitik kentzeko.

Karlistek, Somorrostroko odol jariozko borroka onetan geratu ebezan espainiar gudalozteak bigarrenez, eta ez ziralako egon olangoko beste borroka bat egiteko prest, Elio, Dorregarai, Mendiritar Torkuato, Ollo, Orbetar Juan Baldespinako Markesa, Lizarraga, Andetxaga, Martinez de Belasko, Larramendi, Benabides gudal nagusiak, eta Rada, Oliber, Berriz, Zaratiegi, Yoldi, Zalduendo, Alvarez, Lerga eta Aizpurua koronel ordezkioak, VIIIn Karlosten agindupean batzartu ziran.

Andetxaga, Elio ta Berriz gudal nagusiak esaten ebena ontzat artu eben an egon ziran geienak, eta lenengo gudan Zumalakarregigaz sortu zan antzera, Ollo ta beste gudal nagusi gitxi baiño izan ezik ez ebena gure, Bilboko ingurutasuna aurrera eroatea erabagi eben.

Eta datorren borroka onetan, 1.835ean Zumalakarregigaz gertatuzan antzeko bat gertatu zan ikusiko dogun lez, oso kaltegarria izan zana karlistentzat.

1.874an Epaillaren 29ko egun orren arratsaldean liberalak oster asten dira bonbaketan eta liberalak ikusita, Safuentes erri aurretik, Elio, Dorregarai, Ollo, Radika, Eskudero eta beste karlista gudal nagusi batzuk, euren gudu lekua ikusten egon zirala, kañoiezko leergaillu bat bota eutsen, eta Ollo, Radika, Torrezilla, ta Eskudero larri zauritu ebazan.

VIIIn Karlosek gertakizun ori ikusi ondoren, Ollo San Salvador del Ballera eroan eben, baiña berton il zan, eta egun bi barru Diaz de Radatar Klaudio (Radika) ta Eskudero ? be, 31n il ziran.

1.874an Epaillaren 31n karlisten Baldespinako markesa Bizkaiko gudal nagusiak, keñada edo meatxuzko aldarrikapen luze bat egin eutsen Bilbotarrei, euren aldera aldatu zitezen, baiña aldarrikapen luze bat lez geratu zan.

1.874an Epaillaren 31n “Cuartel Real” karlista aldizkariak beren esanakin liberalak zirikitzen dauz, eta liberal aldetik gogoratzen asten dira, ia karlistakaz askeneko egiune edo itzarmenean ez ba eben parkamen larregi ibili.

1.874ko Jorraillaren 3an Serrano liberalak, ariñautik euren gortekoai laguntza eskatuta, auek gudari ta tresneri naikoa bialdu eutzen 3n gudalozte gorputz bat egiteko, Gutierrez de la Kontxatar Manuelen agindutara, eta Iparraldeko liberal gudaloztearen gudal nagusia izateko.

1.874an Jorraillaren 1ean karlistek, eraso txiki bat baiño ez eutsoen egin Bilbori kañoien leergailluekaz.

– Egiten dabena baiña, Baldespinako Markesaren aldarrikapen bat Epaillaren 31ko idazt egunagaz bialtzea da, “Cuartel Real” aldizkari karlistatik Bilbaon ezagutu egien, zeintzuk ziran euren garaipenak eta asmo politikuak.

– Karlistek ekintza orregaz itxaropentsu egon ziran ia bilbotarrak euren alde kokatzen ba ziran, baiña Bilbokoak eskutitz gogor bategaz erantzun eutsen, eta urrengo egunetan ugaritu ziran bien aldetik eskutitz bitarteko erasoak.

1.874an Jorraillaren 6an, Kontxa liberalaren gudal nagusiak baietza emon eutsen espainiar gobernukoari, zelan peninsula onen iparraldeko gudaloztearen agintaritzan ezarriko zala.

Baiña danak ez eben gura Kontxa gudal nagusia agintari nagusi lez, eta eztabaida gogorrek egon ziran espainitarren gobernuan, liberalaren agintaritz ia ezereztu arte,

euren artean naita balio andibako gizonak izanda be, esku luze ta euren eragipeneko gizonak ipini gurean ibili ziralako.

1.874an Jorrailaren 6an, lasaitasunezko egun batzuen ostean karlistek, ostera erasotzen dabe Bilbo kañoizko lerkailuekaz, eta karlisten belarrietara barri batzuk eltzen dira esaten, liberalak Alemaniatic 14 kañoi “Krupp” ekarrita eukiezala berarizko⁽¹⁾ Aleman gudariakaz bideratuta borrokan asteko.

1.874an Jorrailaren 12an karlisten, Elio, Dorregarai, Mendiri, Larramendi eta beste guda nagusi batzuk San Salvador del Ballen batzartzen dira VIIIn Karlosen agindupean, eta egon ziran guda tokian irauteko erabagi eben, liberal gudalozteak erasoten asi arte.

1.874ko Zati onen oarpena.

Emen argiago ikusita, borroka onetan ez zirala izan espainiar liberalak bakarrik, Europako liberalaren artean egon zalako guda konstituziozko erabagi ori, eta ez eutsoen ardura andirik emoten, guda ori luze edo laburra izan edin, eurak euken indar, diru eta gauza guztien kontrolagaz, jakin ebelako garaipendun urtego ebela.

Europaren katoliko liberaltasunaren ardurak, menpeko araudiaren ezarpenak izan ziran, eurak asmatzen eben sasijainkotasunezko andikerian bizi gindezan.

Eta katolikotasunezko menperatzail arauditasun ori da gaur osoan daukaguna, argi erakusten dabelako, mundu onen gizatasunari gaurko lez lapurkerizko ekintzak egiten dautsezanean, maltzurrezko arauditasun orren sare-arteko txeberan danok arrapatuta gagozelako.

Eta oartu gindezan zelako antolakuntzazko ezarpenean gagozan gaur egokituta menpetasunezko eritzi orreri esker, kontuan artu bear dogu, katoliko liberal orreik 1.879ko urtearen ezkeroztik, sekula ez dabela, naita Jaungoikuarena izanda be, gizaren gai-bereztasunezko antolakuntza lotsazko kontuan euki.

– Errigizarteko antolakuntzaren “Aberri, Sendi, Sendiaren Aitorle, Aita-Ama, seme-alabak, Erri” eta abar, errenkuraz⁽²⁾, zeetasunezko leiaz zaindu bear diran itz sakratu orreik, euren naikerian ibilten dabezelako.

– Begitu bestela P.P.koak, Rouko Varela espainiar eleizako lendakari ta epaiketan lagun dabela, zer dabiz egiten.

– Atzo, Epailaren 11n Madrillen egin eben lez, A.V.T.koak euren taldeko biurtuta, Madrilleko tximist gurdiaren istripuan sortu ziranak, gaur zortzi urte geroago zeaztasun guztiagaz epaituta egon arren, ostera E.T.A.ri leporatu gurean, aur-galtzeko legearekin eta beste legeak, Frankoren denboretara atzeratuazoteko dabizen alegiñetan eta abar.

– Ostera gure dabe menperatasunezko katoliko fede zaindietara itzuli gindezen, eurak diruzko edo “urrezko zekor sasijainkoari gurtuteko”.

Espainiar orrentzat, JAUNGOIKORIK ba ote da ?

Europako gizarteak erne egon bearko dabe, espainiarrak benetan, beste gauza bat direlako.

(1) Berarizko = especial, singular. (2) Errenkuraz = escrupulosamente, perturbadamente.

1.874an Jorraillaren 21ean karlistak Euskalerriko lau lurraldeetan, autu edo 18tik 35 urterainoko gaztearen bilketa egin eben, gualozteak gaztekin indartzeko.

1.874an Jorraillaren 25ean Euskalerraren Ego aldeko 4 merindadeak VIIIn Karloseri eskatu eutsen Azpeititik, gudak bear ebazan diruak ariñago batu ta banatzeko, eurak artuko ebezala ardura orreik, gero Urrillaren 15etik asiko zana.

1.874an Jorraillaren 27an Kontxa liberal gudu nagusiak, eraso gogor bat egiten dautse karlistari, baiña oneik eutsi eutsen ekinaldi orreri.

1.874an Jorraillaren 28ko eguerdian Kontxa liberalaren guda nagusiak, Talledo⁽¹⁾ erriaren aurka zabaltzen dauz bere lerkaiezko bonbaketak 30 kañoiekaz.

– Gero 15.000 gudarietak erasotzeko, eta karlistak atzerantza egin bearrezko ekinen aurkeztuta, Muñekaz galdu eben Andetxagatar Kastor karlisten guda nagusia bertan ilda, eta Dorregarai karlista guda nagusiak beste guda agintari nagusiak batzartuta, Durangora joatea erabagitzen dabe.

– Aranatar Santiago izan zan ondamedi onen aitortzaille.

– Eta Aranatar Santiago ikusita, zelan gudariak izkilluak lurrera botata negar baten “Judakeria egin eutsoela” aldarrikatzen ebela, Santiago oso larri gaixotu zan.

1.874an Jorraillaren 28, 29 ta 30eko egunetan karlistak, ostera erasotzen dabe Bilbo lerkaiekaz.

Bilbo, gozegaz larrituta, salerosketa baltzan ildako katu bat 30-40 erleko eta arratoiak peza batean saltzen ziran.

1.874an Jorraillaren 30ean, Sopuertako ezker aldea, Kontxa liberalaren guda nagusien eskuetan geratzen da.

Emendik aurrera, karlista guda nagusi batzuen osotasunezko ustea etsipentzen⁽²⁾ asten da.

1.874an Loraillaren 1ean bilboko erasotzea gogortzen da, baiña Kontxa liberalaren gualozteak inguratzeke erasoan agertuta, Elio karlista guda nagusia orrezkero ez eban euki gogorik eraso toki areik geiago babesten irauin, eta karlista guda nagusiak batzartuta VIIIn Karlosen eritzi gaitetik edo ta bera ez zalako bertan egon, atzeratzeko erabakia artu eben.

Eta benetako atzerakada emon bear dabe Asuaraiño, San Salvador ibarretik, Retuerto, Zornotza, ta Burtzeñatik aldatuta Durangon indar guztiak alkartzeko.

Eta or, botaten dira askeneko lerkai bi Bilbaoren aurka, urrego Loraillaren 2ko egunean liberalaren gualozteak Serrano guda nagusiaren agindutara Bilbon sartuta.

125 egun izan ziran Bilbo inguratuta egon zala, 5.369 kañoiezko leerkai, 1.307 tiroin, 107 granada, eta metrallazko leerkai bien erasoari eutsi ondoren.

Bilbo babesteko 1.873an Abenduaren 29an barruan egon ziran liberal indarrak: 27 guda nagusi, 260 guda buru, 4.826 gudari ta erritar eta 204 buru zaldi ta mandoen artean osotzen eben.

Bilbaoko zeaztasun guzti aukitu gura ezker: Etxebarriatar Marianok idatzi eban “Bilbao ante el bloqueo” 1.873-1.874ko bonbaketaren liburuan aukituko dozue.

(1) Talledo = menditxo baten dagon meatokiko erritxoa, Kastroren ondoan Otañesen urbil. (2) Etsipentzen asten da = desmoralizarse.

1.874an Loraillaren 2an, Bilbotarrak kañoiezko 21 lerkai bota ebezan aixetara euren askatasuna ospatzeko, eta egun berean goizeko 11etan sartu ziran Kontxa liberal nagusien gudozko indarrak Bilbora, eta arratsaldeko 2bietan Portugaletetik sartuta, arratsaldeko 4retatik aurrera itzelezko omenaldia egin eutsoen Etxague, Martinez Kanpos eta Reyesen gudozteari.

1.874an Loraillaren 2an, Bilboko askatasunak ez eban gura esan guda amaitu zala, karlistak erabidez atzeratu ziralako baiño Galdakano ta Durango bitartera, euki eben 70.000 gudari baiño geiago eta tresneri guztiarekin.

1.874an Loraillaren 3an, Zornotzan batu ziran Bilbotik atzeraka ibili ziran karlisten gudozko guztiz etsipenduta eta gogo barik.

1.874an Loraillaren 13an VIIIn Karlosek Elio gudo nagusia kendu gura eban bere agintaritzatik, baiña Mendiri gudo nagusiari deituta eta onen aolkuagaz, Dorregarai ipini eban Gudozko guztiaren agintaritzan, eta Elio gudo nagusia, gudo ministroa izendatu.

1.874an Loraillaren 14an karlisten atzerakada iraun egiten eban, eta Mendiri gudo nagusia 26an Lizarran txokoratzen da talde nagusi bigaz, Nafar 7 talde, Arabatar talde 2, eta Giputz talde 2gaz osotzen zana.

1.874an Loraillaren 15ean Kontxa liberal nagusia Gasteizerantza joan zan eta Mendiri karlisten gudo nagusia Billarrealerantza aldatu zan.

Ainbat oarpeneko gauzak esan eutsoezan Kontxa liberal nagusiari espainiar gorteko agintariak, Durangon karlistaren gudozko guztiz egon ziran ez ebezalako erasotu. Baiña Kontxak ondo baiño obeto jakin eban, karlistak ondo antolatuta egon ziralako Durangoko inguruetan.

1.874an Loraillaren 28an VIIIn Karlosen anaia Borbon ta Austriatar Alfonso katalanen gudo nagusi izendatuta Solsonatik, Tristan ta Asistar Franzizko gudo nagusiari idazten dautse eskutitz bat oartuazoten, Kataluniako gudozko guztiz antondu egiezala euren espain izatasunean, katalanak euren Foru-Lege bidez, Kataluniako Aberriaren Askatasuna lortu gure ebela eta kontu andian euki egiezala gauza orreik.

Eta atonduketa orreik dirala ta, Borrell sendagille, Andreu koronela, eta koronel ordeko gazte bat bota ebezan karlisten gudozko guztiz, auek Frantzian atzerriratuta.

1.874ko urtearen Bagillako illean, lendik be gogorak izan ba ziran be, Kataluniako erritarrentzat oso gogorak biurtu ziran egoerak karlista ta liberalaren gudozko guztiz dirala ta.

Alde bietatik diru, janari ta euren gudozko guztiz gaztearen eskaera bidez, gazte orreik bizitza gero ta estuagoa biurtu zan, diru ta janariaren ezean, gudozko guztiz araubidearen orekak zaintzeko, zigor aundiekaz galazo egiten ebezalako.

Baita bestaldetik, karlista ta liberalaren arteko odoljariozko borrokak, oso latzak izaten ziralako.

1.874ko Bagillan, Kontxa liberalaren gudo nagusien eritiz, Bilboko guda amaituta geratu zala ta Lizarrarantza joan zan, bere gudozko guztiz Ebro lur bideko Miranda ta Tudela bitartean ezarrita, bertatik karlistak Lizarra euken Uri sakratu lez, berak eukezan 50.000 gudari eta 80 kañoiekaz kentzeko itzaropenean.

1.874an Bagillaren 25, 26, eta 27egunetan egin eben Kontxa guda nagusiak borroka odoltsu ori 50.000 gudari ta 80 kañoiekin, karlistaren 25 gudari talde (1) eta 3 kañoien aurka, Abarzuzaren aurrean dago Muru mendian.

– Eta Bagillaren 27an Gutierrez de la Kontxatar Manuel liberalaren guda nagusiak geratzen ziran karlisten indarrak zeituk ziran jakin gurean ondoratuta, lar urreratu zalako, oneik izkilluen zupin aldi⁽²⁾ bategaz il eban, eta liberal indarrak atzeraka alde egin eben andik.

– Espainiar errepublikako 22 gudari tiroka il ebezan karlistek, Abarzuzako erritxoa erre egin ebalako ordaiñez, itzelezko eztabaida sortu ebana, ez bakarrik liberalen gudaletzetan, bai karlisten gudaletzetan bardin, Europako erri guztietan esaten zalako: ez zala eskubiderik egon, karlistek Abarzuzan egin ebezan fusilamenduak egiteko⁽³⁾.

– Liberalak, Nafarroako ekintza onetan uts andia egin eben, eta karlistaren askeneko garaipena, Irun eta Iruñako inguratzeak ez ebalako euki garaipenik.

1.874ko Uztaillaren azkenetan, Belazkotar Fernandok karlistaren guda nagusiak aginduten eban arratiko taldea 400 gaztelar gudariakin, Akosta espainiar guda nagusiaren gudaletze aundiari astindu ederra emon ondoren, auek ibaizabalaren erreka eskuiñ aldetik euki ebazan gudari taldearen ingurura aldatu bear izan ebezan bere indarrak.

1.874an Uztaillaren 31n, Bergarako aztetxeari⁽⁴⁾, “Real Seminario Vasco-Navarro de Vergara” izendatu eben, Manterolatar Bizente izanda beren lenengo zuzenaria.

1.874an Dagonillaren 14an Bitorestar Benito karlista sarjentuak, beste 10 gudariekin, Ebroren Mirandako geltokian, su-burdiñeko ibil-gaillu bategaz egin ziran, eta urrutiko idazkiñatik⁽⁵⁾ bialtzeko mezuaren aria ibil gailluari lotuta, Zenizerora joan ziran 39 kilometruetan urrut idaz gaillu orren serbitzua ezereztuta, inguru areitan egon ziran 14.000 liberal gudarien aurrean.

Kataluniako ekitaldietan:

1.874ko urtean karlistek eta liberalek Dagonill eta Iraillaren illetan egin ebezan borrokak Puigzerdan Uriagaz geratzeko eta liberalek garaipendu ondoren, Lopeztar Domingez liberalaren guda nagusiak, dedu-domiñ⁽⁶⁾ andi bat egitea agindu eban, alde batetik Uriaren armarría, eta beste aldetik: “A los defensores de Puigcerdà la Patria reconocida. Agosto y Septiembre de 1.874”. Eta Uria babesteko agintaritzan egon zan Moleratar Andres guda jaurlaria xingolatu eban lenengo.

Kataluniako karlistek emendik aurrera, naita borroka aundi, latzak, ta ugariak irabazi arren, maldaberan asi ziran, bertokoak ez ebelako gudaletzearen bil-ezarpen edo pizkortzerik, espainiar liberalak Europako liberal konstituzionalistaren bidetik, euki eben beste.

A ta guzti, karlistak ustetsu edo itxaropentsu agertzen ziran ainbesteko garaipen bidetik, eta geiago euren belarrietara Bilbo jausi zala zabaldu zanean, Ekandu maillan asko beratuta, eurak egiten ebazan festatan erakusten eban lez.

(1) Guda talde bat = 800 gudarikoa izaten zan. (2) Izkilluen zupin aldi bategaz = una andanada de fusilería. (3) Piralat'ar Antonio'ren 3garen liburuan 284-287 orri aldetan datorena. (4) Aztetxea = ikastetxea. (5) Urrutiko idazkiña = telégrafo. (6) Dedu = honrra, decoro, pundonor, respeto. Dedu-Domiña = medalla, condecoración, insignia.

Eta nai eta euren itxuran ustetsu agertu gura baeben be, euren barneko egizko baitak beste susmo bat aurkezten eutsen, azkeneko kondairetan agertuko dana.

1.874an Dagonillaren 2an ostera joan ziran karlistek Teruel arrapatzera, baiña liberalek oartuta, aldendu ebazan karlistak.

1.874an Iraillaren 11n VIIIn Karlosek Kuenkako Uria arrapatu eben eguna ospatzeko, orogarrizko domiña bat agindu eban egitea.

1.874an Iraillaren 12an, Markotar Manuelek karlisten gudal nagusiak, Bagilla eta Uztaillaren illetan zelako gauzak gertatu ziran Tudela ta Kuenka'ko Uriak artzen joan ziranean esan eutsozan VIIIn Karloseri, berak ez egian onartu Billalain eta beste gudal nagusien maltxur kondairak.

– Kataluniako karlistak Borbon eta Austriatar Alfonsoren agindupean egonda, onek, garaipen aundiak gura ebazan lortu, eta lenengo Teruel askatu gure eban liberalaren eskuetatik.

– Uztaillaren 3an Borbontar Alfonsok, Markotar Manuelen agindupean bialdu ebazan gudalozteak Terueleko jauregia artzeko.

– Asi ziran Teruel erasotzen, baiña gudal nagusien artean, Billalain gudal nagusiagaz beren erara ibiltzen zalako sortu zan bezala, kidetasunezko atondukeran saldukeria egiten ibili ba ziran lez, ez zan agertzen iñungo alkarrezko ulertzerik, eta Teruel eta gero Kuenka be liberalen eskuetan geratu ziranean, karlista gudal nagusien artean bekaizgo, bata besteari erruak leporatzeko, maltzurkerizko guzur zikiñetan sartu ziran.

– Baita, zelan Uztaillaren 15ean, Kuenkako erri barruan sartu ziranean, an gudariak egin ebena ez eukalako iñungo zuriketa edo ta karlista gudarien garbitasunezko almenik, ekanduzko giza-bide arloetan zinkin geratu ziran.

Eta karlistek euren garaipen ugariakaz gogoratuarren gorantza joan zirela, ez eukien zeregiñik, Madrilleko konstituzioaren gobernukoak, etenbako laguntza euki ebela guda tresneri gauzatan, Europako konstituzionalistaren aldetik.

1.874ko urte amaieran, ez zan zoridun edo zorionsua karlisten egoera Erdi-ugarte onen Ekialdeko lurraldeetan.

a) Erdi Ugarte onen erdiko lurraldearen borrokak guztiz amaitu ziranean, liberalen gudalozteak, karlisten gudalozteak baiña indartsuagoak izan ziran peninsula onen Ipar aldeko borroketan garaipendun urteteko.

b) Eta karlisten atzerakadan, Kataluñia liberalen aldetik gudari talde aundi bigaz indartuta, auek egin ebazan azkeneko borrokak, indartsu ta ugariagoak izan ziralako.

Euskalerriko ekitaldietan:

1.874an karlistek, Bilbon porrot egin ebela ta apur bat buru makur egonda, Abaruzako garaipenak ostera bizkortu ebazan eta Iruña, Gazteiz ta Donostiko Uri nagusiai erasotzea erabagita, Iruñari Dagonillaren askeneko egunetatik aurrera ardura geiagorekin inguratu eben, bera izan zalako gudari gitxien euki ebenak 2.000 gizonekin.

1.874ko urte onetan espainiar gortekoak ikusita zelako aurrerakuntzak egiten ebezan karlistek, ondo prestatutako 8.000 gudari bialdu eutsoezan Moriones gudal nagusiari.

1.874an Urrillaren 2an, karlistek Motrikun, ainbat izkillu, eta tiroiñak itsasontzitik lurreratu ebezan, Krupp galda-altzairuaren⁽¹⁾ 8 lodieran 6 kañoi, eurentzat 400 leerkaillu, 1.000 ler-ziri⁽²⁾, 1.000 frictore ?, 4.000 Berdan-izkillu, 2.500 su-izkillu eta 270.000 tiroiñ.

1.874an Urrillaren 15ean karlisten guda arloko ardura, Euskalerrriaren Ego aldeko lau merindadearen arduratan ezarri zan, batzar onen arduradunak: “Nobia ta Zalzedotar Alejo, Basozabaltar Juan, Praderatar Gregorio, Garrotar Jose, Ingunzatar Tomas, eta Aranatar Santiago izan ziran.

1.874ko Urrillan Praderatar Gregorio, Arana ta Ansotegitar Santiagoren garazkidea zanari⁽³⁾, egiten dautsoe Bizkaiko lantegiaren zuzendari nagusi.

1.874an Urrillaren 24an, VIIIn karlosen errege aginduategaz, Oñatiko ikastetxe nagusia “Errege ta Aita Santuarena” izendatzen da, Ego Euskalerrriko lau lurraldearen ikastetxe nagusia lez izendatuta.

Denbora onetan karlistek, gogaituta egon ziran Beobiako zubian 30 mikelete ta muga zaiñekaz egon zan gaztelutxoakin, eta bera erasotzera joan ziran sendotutako gurdiategaz, ainbat esku lerkai eta arrolio liberal babestoki ori erre ta ezereztuteko asmorekin.

Baiña porrot andia euki eben, karlistek gurdiazen azpitik ankak agiri agirian eroaten ebezalako, eta liberalak anka aiek ikusita, tiroka asi jakiezan, karlistek inguruerdiko itzulia eginda, andik alde egin bear izanda.

Eta 1.874an Urrillaren 31n Baldespinako markesa, eta Karudel ta Lopeztar Manuel gudal nagusi karlistak, Alemany gudal nagusiaren agindupean joan ziran Iruneko erritik liberalak botateko, eta Santiagomendi, Txoritokieta eta San Martzial mendi ingurutik kañoi batzuk ipini ebazan, Zeballosen agindupean erasoan ziranai laguntzeko.

1.874ko Azaroaren asieran karlistek, Biazterri galtzen dabe betiko.

1.874an Azaroaren 3an karlistek, euren gudariak Bilbaon, Sopelanako mendian eta abar, egiten ebezenagaitik emoten ebazan barriak, garaipentzuzkoak izaten ziran geien.

1.874an Azaroaren 4an karlistak Biazterri betiko galduta, Irungo Uria inguratu eben eta VIIIn Karlosen urteguna ospatzeko Irun erasotzen asten dira.

1.874an Azaroaren 11n, Serna liberalaren gudal nagusia oartuta Iruneko ingurutasan orregaz, Logroño, Ebroko Mirandan, Zenizero, ta Bribieskan bananduta euki ebazan gudariak batu ebazan, eta karlistek, Serna liberala gudalozte andi orregaz etorrela jakin ebanean, Zeballos gudal nagusi ta Karudel koronelak al izan eben edozein erataria altzau bear izan eben, Iruneri egiten eutsoen ingurutasan ori.

1.874an Azillaren 12an Karlista gudal nagusiak asarre iges orreik egiteagaitik batzartu ziran, eta Diaz de Zeballostar Ermenejildo, ta Karudel karlista gudal nagusiak leporatu ondoren uts orren erru guztiak, salatu ebazan.

(1) Krupp galda altzairuzko = acero fundido. (2) Leer-ziri = espoleta. (3) Garazkidea = socio.

Lizarran egin ziran, euren aurkako epaiketa orreik, eta 1.875ean jorraillaren 29an aske itxi ebazan ezeren errurik gabe, ostera eurak aginduten eben lekuetan ipinita.

Baiña, guda oneik diruaren kontuan ba-eukezan beste arazo batzuk, eta liberalak ez ebelako euki ogi zati bat euren gudariak agora emoteko, ostera atzeratu bear izan ebazan guda indar orreik, euren babes lekuko Donostira.

A ta guzti karlistek ez ziran izan gai, Iruneko inguruan euki ebazan babes edo ta eraso tokiak ostera berrezkuratzeko.

1.874an Azaroaren 30etik aurrera Euskalerra ta Errioxako karlisten gudar nagusi lez izendatuta egon zan Mendiritar Torkuato karlistari botako eutsoezan erru guztiak, liberal gudarozteak Iruñako ingurutasuna apurtu ebelako.

1.874an Abenduaren 8an Mendiri karlista gudar nagusiak, guda osoa aldarrikatu eban Euskalerraren lurralde osorako, liberalak, euskal gudari ta erritar karlisten aldekoari egiten eutsoezan mendekuagaitik, mendeku orreik gero alde bietatik ugarituta.

1.874an Abenduaren 16an, VIIIn Karlos Oñatin egon zan, mailla nagusiko ikastetxea lanera zabaldu zanean.

1.874an Abenduaren 24an VIIIn Karlosek, Orduñako guda taldeak begiztatu egin ebazan, eta egun berean beste barri bat agertu zan Zornotzatik esaten, liberal gudarozteak Larraskitun eta Arraizen egindako erasoari, erantzun ona emon eutsoela, eta atzeratu egin bear izan ebezala euren guda indarrak.

1.874an Abenduaren 29an, Martinez Kanpos ta Daban liberal gudar nagusiak Saguntun euki ebazan gudari talde bi, eskadroi batzuk, eta kañoi talde gitxi baten aurrean, XIIIn Alfonso izendatzen dabe espainiarren jaurgo barri edo konstituzioaren errege lez, eta emen amaitu jakozan VIIIn Karloseri, 1.868ko urtearen ezkeroztik aurrera, espainiarretik zear asi ebazan bere errege eskubidearen zabalkuntzak.

Eta ezer ez eutson balio VIIIn Karloseri, Morentinetik, eleizako ondasun bidez aberastu ziranai beren alde egineko aldarrikapenagaz, oneik euren aberastasunak babesteko, geiago gure ebelako XIIIn Alfonsoren zuzenbide edo 1.812ko konstituzioaren lege barri bidetik joatea berenagandik baiño.

Denbora onetan karlistek euki ebazan indarrak, olan zenbakitu leizez:

– 1.874ko Abenduan Gipuzkoak, Zeballosar Ermenejildo gudar nagusi agindupean, 9 talde gudari⁽¹⁾, eta zaldun talde bat⁽²⁾.

– 1.874ko Abenduan Araban, Albareztar Rafael gudar nagusi agindupean, 6 gudari talde eta zaldun talde bat.

– 1.874ko Abenduan Bizkaiak, 10 gudari talde eta zaldun talde bat.

– 1.875eko Urtarrillan Nafarroan, Perula gudar nagusiaren agindupean, 200 zaldi.

– Eta beste gauza batzuen artean, 12-150 arteko gudari, berarizko ainbat talde basa gurlari artean mezuak banatzeko, sare-arte edo zelatako⁽³⁾ erasotan ez jausteko, berri edo argibideak arrapetan, eta zaintzari lez ibilteko.

– Nafarroako erregetzaren Aldundiak irasitako “Nafarroako Zaitzaleak”.

– Lenengo gudaren gudari zarrak, eta atzean joaten ziranak irasitako “Taldea Sakratua”.

(1) 9 talde gudari = 9 batallones. (2) Zaldun talde bat = un batallon de caballeria. (3) Sare-arte edo zelatako = trampa.

– VII In Karlosen lagun-taldeagaz, peninsula onen beste lurraldekoaren gogozko gudariak, eta Bizkaitarrakaz batera joaten zan “Zuzentzaille edo Gidarien taldea”.

– Gaztelako guda loztea, 6 taldeagaz osotuta egon zana.

– Rioja, Asturias, eta Aragoiren zaldunetzko taldeak: Gaztelatarrak 3 talde, Kantabroak 1, Aragoikoa 1, Asturiarra 1, Errioxakoa 1, eta beste bat, VII In Karlosek lagungo zaintzari lez eroaten eban “Arlabane ko Usares” esaten eutsen talde bat.

– Gudarako tresneri lantegiak:

*Urdaxeko kartutxoaren lantegia.

*Lizarrako kañoitegia.

*Azpeitia, Bera, Desierto eta Arteagako kañoien galda edo burdiñolak.

*Plazentzia, Eibar eta Elgoibarreko izkillu ta gudu tresnerien lantegiak.

*Etxaguen, Araoz, Aramaiona, Bera , eta Riezuko errauts edo auts lantegiak.

*Legariako trenamendua.

*Amurrioko jos-bakan edo ilbaintzeko⁽¹⁾ langintza.

*Guda asi barri ta aurrerantzean ustiatu edo berunezko⁽²⁾ mamia atara⁽³⁾ egiten eben Baranbioko beraun meaztegian.

– Gudarien ikasketarako:

*Oñatin egon zan gudarien ikastetxea.

*Azpeitian, egon zan kañoilari ikastetxea.

*Eta Bergaran egon zan injenieritzaren ikastetxea.

1.874an Abenduaren 29an “El Cuartel Real”aren aldizkariak, Serrano liberal agintari nagusiak Abenduaren 8an argitaratu ebenetik olan zenbakitzen dauz Erdi Ugarte edo peninsula onen Iparraldean, liberalak euki ebazan gudu indarrak:

*Orokorrezko Kapitan guda nagusi bat.

*Orokorrezko Kapitain orde zko lau.

*Guda zelaiko 10 mariskal.

*23 koronel orde zkoak.

*Gudaloztearen buruzpidedun⁽⁴⁾ bat.

*Osasunbidearen ikertzaille bat.

*Orokorrezko entzulari bat.

*Gudarien kapellau orde zko bat.

*Oiñezko 88 gudari taldeak.

*Zaldunetzko 8 talde nagusiak.

*Kañoiezko 13 andana⁽⁵⁾.

*Mendiko kañoiaren 5 andana.

*Eta, erriko mutillaren⁽⁶⁾ gain, txapel gorri⁽⁷⁾, muga zaiñak⁽⁸⁾, ta gogozko mutillak⁽⁹⁾.

(1) Jos-bakan edo ilbaintzeko = embastar, o, hilvnanar. (2) Beruna = plomo. (3) Berunezko mamia = mineral de plomo. (4) Gudaloztearen buruzpidedun = intendente, o, administrador del ejército. (5) Andana = fila de cañones. (6) Erriko mutillark = guardia civil. (7) Txapel gorri = policia foral de Araba. (8) Muga zaiñak = carabintero. (9) Gogoko mutillak = voluntarios.

Onen oarpen laburra.

– Orregaitik, aldakuntza au ikusi ondoren, eta leia geienetan galtzaillezkoak izan arren, liberaleri ez eutsen ardura andirik emoten denborakin eukiten ebezan luzetasunezko aldiak, eta gitxiago ilten ziran gudariak.

Europaren laguntzagaz denbora gutzia euki ebelako, arrazoi ta zentzunezko erri baten eskubideko alegiñak utsean izteko, gudari, tresneri ta denboreagaz ez ebelako ezereen eztukuntzarik euki.

Europako liberalen ardura bakarra “Por el destino Catòlico en lo Universal”, Erdi Ugarte onen “Nacional Catolicismo”aren laterritasuna izanda, Jainkoak berezko erriari emoneko legezko eskubideak kontuan artu barik, euren norkerizko eritzian bizi gaitezen,.

1.874an Abenduko 29an Martinez Kanpostar Arsenio liberal guda nagusia Saguntoko Urian matxinatuta errepublikako gobernuaren aurka, II In Isabel erregearen semea XII In Alfonso Borboia, espainiarren errege lez aldarrikatzen dau.

XII In Alfonso errege izendatutako ekintza onegaz, VII In Karloseri amaitu jakozan 1.868ko urtetik asita Morentinetik egiten ebazan gogozko aldarrikapenak, eleizaren ondasunakaz aberastu ziran jauntxoak bere errege izateko eritzira ekarteko.

Euren arteko bidetik espainiarren lurralde osoan aiñ zabaltasunezko atsegintasun andiak lortu ebezanetik, auek aurrera begira, XII In Alfonso erregetzaren menpeko edo gordetzailletasunezko legedira aldatu ziran, euren diruzko altxorak bete euki ezkeru, bost ajola arduratzen eutsielako, Jaungoiko edo ta diabruen Ekanduzko arrazoiak izaten ba ziran.

1.874an Abenduaren 30ean, II In Isabelen semea XII In Alfonso espainiarren errege lez aukeratzen dabe Europatik aginduta, onek 1.810-12an Kadizen guda nagusiak agertu eben menpetasunezko jaurgu edo konstituzioa ontzat artu ebalako, gobernuo lenengo agintari lez, “Kanobas del Kastillotar Antonio” izendatuta.

1.875ean Urtarrillaren 1ean espainiar liberal gortekoak XII In Alfonso errege izendatzen dabe.

Onen oar laburra.

Emen argiako ikusita, XII In Alfonsoren alde erregetzako aldarrikapenagaz, zelan 1.812an Kadizen agertu eben merkantilista ta menperatzailletasunezko fazizta lege bidez, Kanobasek sendotu egiten dauela peninsula onetan gaur daukagun menpeko laterri au, Europa guztian ezarri gure zalako katolikotasunaren batzangotasuna.

Atzo ikusi neban telebistan, zelan 1.812ko konstituzioaren liburu agiria erabilten eben ondo zainduta, juduen “Itun-Kutxa” izan bazan lez, Madrilleko ez dakit nungo kaletan kamioi batera igoten.

Zelango aukerakin geratu ziran Berezko erritarren eskubideak ?.

Alango menperatzailletasunezko guda-indar ta maltzurrezko guzurraren aurrean Berezko errigizarteak, zeozer egiteko aukeran geratuko ote ziran ?.

Europako jakituri geiena, edo ta indar geiena euren eskuetan euki ebenetik ez beintzat, andiki orreik bidebagekeri orregaz adoz egon ziralako.

Gaiñera, emen esan bear dana beste gauza bat da: euren barneko baitaren aurkakoa izanda “Jakín aundiko gizon eta emakume guztiak ez zirala egon zapal batzangotasunezko eritzi orren alde, baiña sasikatolikotasunezko laguntza maltzur orregaz, okerreko bide orreitan geienak batu zirala bai”.

Ez ziran oartzen nungo lokatzarteetan sartzen ziran, eta “Diruaren Arauzko Serbitzura ipini euskun danori”, batzuk ondo edo ta sasijainko lez bizi zitezen.

Gaurgeiegian egiztuta dago, peninsula onetan daukagun menperatzaitasunezko laterri au, berezko arrazoiaren legetik kanpo egonaz gaiñ, ez dabela balio bere barruan gaudenai jaurkitzeko, nortasunezko izatasunaren arduratan ez garelako bardiñak, orregaitik: 227 URTE GEROAGO, FAZIZTA ERITZI BARRI ORI AGERTU ZAN OKERREZKO TOKI BER-BERAN GAGOZ, ERRAKUNTZA URA ZUZENDU, EDO TA ARTEZTUTEA GURA BA DA.

Gaur gagozan larritasunezko egoera bardiñean, aurrera egingo ete dogu ?.

Ori egiten ba da, sinistu ezin leiken beste astokeri aundi bat egingo da.

1.875eko urtearen sarreran Bizkaiko jaurerriak eukezan 189.954 biztanletik, 66.608 baiño ez eben jakín idazten ta irakurten, eta irakurri bakarrik 12.746, eta Bilboko 15.000 jakín eben irakurri ta idazten biztanleak kentzen badautzasuz, Bizkaiko lurraldean 125.642 ezkola bagekerikoak geratzen ziran orduko denboran.

Eta 1.874an Otsaillaren 12an Oñatiko Goi Maillako Ikastetxea VIIIn Karlos erregearen aginduagaz zabaldu zanean, Karlistaren lurraldeko gaztearen irakaspentak, erri guztietako eskoletatik gain, Urduñako Ikastetxean, Tolosako Prantzizkotarren Lekaretxean, eta 1.874an Uztailaren 31tik aurrera VIIIn Karlosek agindu ebenetik, Bergarako “Real Seminario Vasco-Navarro de Vergara” Manterolatara Bizenteren zuzendaritzapean, euki ebezan.

1.874an Urrillaren 24an VIIIn Karlos berak “Real y Pontificia” lez izendatu eban lau euskal lurraldearentzat.

Karlos bera egon zan bertan, ikas-aldiak zabaldu ziranean.

1.875ean Urtarrillaren 1ean Lizarraga karlistaren guda nagusia Txelbako gudaltegian egoala, Martinez Kanpostar Arseniok Sagunton XIIIn Alfonso errege izendatzeko alde egin eban aldarrikapenagaz jakitun geratu zan.

– Eta gogoratuta liberalaren gudaletzetan eritiziko zalantza sakon orreitan sartuta, eztabaida gogorretan asiko zirela, Guadalajara artzera bialdu ebezan Gamundi ta Boet karlista guda nagusiak.

– Belasko eta Kukala Balentziaren aurreko erreken ingurura, liberal gudaletzeari orko bideak zarratzeko, eta bera Ballesekin Aranjuez artzera, XIIIn Alfonso Madrillen sartu orduko, su-gurdiaren ibilbideak apurtzeko asmoagaz.

– Lizarragaren oldozmen onegaz, baleiteke liberalaren guda indarrak euki ebezan arazoakaz, Uri nagusiaren babesera joanda, Uri barruetan geratuko zirala.

– Baiña Belasko ta Kukala karlistaren guda nagusiak, ezin eben apurtu Binarozeko liberal gudariak aurkeztu eutsen erantzunagaz.

– Gamundi ta Boetek be ez eben ezerik egin gaisotu ziralako, eta Lizarraga bera oraindiño baikor egon arren, Ballez bialduta Aranjuez ta Molina artu egien, onek ez eban lortu ezer.

1.875eko urtearen lenegoetan karlistak Baionatik, “La Cruzada Española” aldizkaria agertzen dabe.

1.875ean Urtarrillaren 6an, “Diario de San Sebastian”ek, Benigno de Morazatar Mateo,

Gazteizeko Lege Gizona ta Arabako Foru Aldundiaren aolkularia, Bizkaiko gizartearen jaurleri edo agintari⁽¹⁾ egin ebela ekarten aban.

1.875ean Urtarrillaren 8an, “El Noticiero Bilbaino” agertzen da Logroñon jaiota, Etxebarría ta Torrestar Manuel Tomasen zuzendaritzapean, 1.936ko urtean “El Pueblo

(1) Jaurleri = gobernador.

Vasco”gaz alkartuko zana eta Frankoren guda ostean 1.938ko urtean “El Correo Español El Pueblo Vasco”ren izenagaz gaur arte urtengo dauana.

1.875ean Urtarrillaren 9an, “Noticiero Bilbaino” aldizkariak, frantzezak Baionako euskal lurretatik, zelan atxilotu eban apaiz euskaldun bat eta peninsulara bota ebela, espainiarrakaz euken egiune edo itzarmena beteteko, albistea ekarri eban.

1.875ean Urtarrillaren 10ean “Cuartel Real” aldizkariaren bidez VIIIn Karlosek, urtarrillaren 6an espainiarrari idatzi eutsen “bere santutasunezko agindua” bete egingo dauela, gudakin aurera eginga esanez.

1.875ean Urtarrillaren 14an XIIIn Alfonso 18 urte eukezala eltzen da Madrillera errege lez Atotxako su-burdiaren geltokira, ezkil-errepika⁽¹⁾, kañoien leerka eta zupiiñ aldi ta txaloketa ugari artean, ongi etorria emoteko.

XIIIn Alfonso espainiarren errege lez izendatzea, ez zan onartu karlisten aldetik, eta karlisten izparringietan, XIIIn Alfonso erregeen arteko berdingarrietan beti agertzen eben: “El mocete”, “El niño rey”, “Alfonsito el chico” ta txantxetako izen orreikaz, eta karlistek Lakarreko garaipena lortu ebenean ta XIIIn Alfonso atxilotzeko arriskuan euki ebenetik “El fujitivo de Lakar”eko izenagaz esaten eutsoen.

1.875ean Urtarrillaren 14an karlisten gudalozteak, Berriz koronelak bideratuta, Balmasedan sartzen dira, liberalak bietako ureartetik Billasanaraiño maillaka⁽²⁾ kokatuta.

1.875ean Urtarrillaren 15ean Nafarroako erregetzaren Aldundiko ordezkaria Itzarbetar Geronimo, Gipuzkoako Aldundian orokorrezko arduraduna Dorronsoratar Migel, Arabako Aldundiaren orokorrezko arduraduna Mendietatar Franzizko M^a, eta Bizkaitar jauntzako Aldundiaren orokorrezko arduradunak Urkizatar Fausto eta Piñeratar Pedro M^{ak}, agiri bat aldarrikatu eben “**Euskal-Naparrarentzat**”⁽³⁾, katolikotasunaren gora beran esaten dodanagaitik arrazoia emoten daustena:

Zelan izan leike sasikatolikotasunaren erlijio aldetik: “Gure bizitz fisiko onen Ekandu arloetan, arrazoi bardiña emon Menperatzaille ta Menperatuta geratzen diranai?”

Eleiza katolikoa era baten, edestiko borroka guztien ostetik naita beti ezeren lotsa barik menperatzaillearen alde egon, bereztasunezko legean bizi direnari menperatu ta gero, sekula ez dautsoelako esan arrazoirik ez daukienik, arrazoiaren eretxi edo uste orreitan beti, maltzurtasunez jokatu daualako.

Geiago, “jakinda” emen sortzen dan lez, alderdikierizko norkerietan zapaltzaille dabilzanai eta Jainko legean berezko nortasunean, zapaltzaille orreinekintzari aurka egiten dautsen artean:

- Bata, maltzurtasunaren sasi-asmalaria dala.
- Eta bestea, Jainkoaren Lege-bidea zaintzen dabela, gure arimaren gai-giza bereztuta daukagun eskubidetik.

Gure adimenean, eta epaiketazko almen bidetik artu bear doguzan erabagiak: “bardiñak ote dira GUZURRA ta EGIA?”

Argi dago, emen zeozkerrek, ustel usaiñ andia daukela, edesti guztian, sare arteko txebera orren ekintza izan dalako Euskalerrriaren zabaltasunezko “Jendekuntzari” murriztuazo egin dautsoena, gaur gagozan lurralde txiki onetan geratzeko.

Kadizeko espainiar jaurgo aldeko Norkeri orren sasikatoliko ta sasimerkantilista asmatzailleak, naita PPko, Sozialista, edo ta Errepublikak zaleak izan arren, ez dira egokituko arik eta Euskalerrria ezereztuarte, 1.812ko

(1) Ezkil-errepika = repique de campanas. (2) Maillaka = escalonadamente. (3) Euskaldunak Naparretatik banatzen, Naparrak euskaldunak ez ba ziran lez Historia General del Señorío de Bizkaia lenengo liburuan (1.860-1.876), 303, 4, 5 eta 306ko orrialdian datorrena.

konstituziomaltzurorrek barruandaukana, asmatutako menperatzailletasunaren araudia dalako.

Eta euskaldunak gure izatasunean, Jainkoaren Legeari begira oiturazko entseguka⁽¹⁾ jokatu eza, norkerizko guzur ta menperatzaille asmatzail orreik batzangotasunezko eritzian daukien aurkari aundiena “EUSKALERRIA” dalako. Ortik agertzen jakuz euskaldunai zitalezko erasoaren aldi guztiak.

EUSKALDUNAK orregaitik “ULERTU” bear dogu “ELBURU” bakar bateri begira ipini bear doguzala daukaguzan BEREZTASUNAREN arrazoizko indar guztiak.

Eta naita menperatzailleak kaizar eritziekin beartuta⁽²⁾, euskal nortasunezko izatasun gorpua zatituta daukaguzan alderdiekaz jokatu bearrean aurkitu arren, gure artean kontu andian eukin da, JAUNGOIKO ta GIZONAREN aurrean guk, ez dagula beste arrazoirik: “EUSKERA ta EUSKALERRIAK” daukana baiño.

Mundu au danon ardurazkoa izanda, batzango baten ULERMENERA eldu bear ba-gara, GAIK eta GAITUTAKO GIZAK daukan eskubidearen bidetik eldu bear gara.

Ala...Mundu fisiko onetan alango egun baten norberkeriagaitik menderatuta, lapurkerietan asi gintzazalako, “Bizitzazko Legean biurtuko ote doguz lapurtza orreik?”.

Beste alde batetik begituta, ez dira galdu bear erantzuteko aurkezten jakuzan aukerak, legunean agertu jakun antzera, espainiar gortetan Rajoik birriten Iñaki Antiguedaderi esan eutsonean: “BERAGAZ EZ EUKALA IÑUNGO ZORRIK”.

“ESPAINIARRAK, EUSKAL IZATASUNEZKO BIZITZAREN ARLOAN EUSKALERRIA MENPERATUA EUKITEAGAITIK, EUSKALDUNEKIN ZOR AUNDIENA edo ta GUZTIAK EUKINDA”.

Espainiargortekobatzarraren aretoan egun orreitan etabatzarraren lendakarien aotik, arro esanda entzun ginduzen “200 URTE DIRA JAURPIDETZEN ASI ZIRALA KADIZEKO JAURGOAREKIN, GUDALOTZE, POLIZIA ta GUARDIA ZIBILLAREN LAGUNTZAGAZ”.

Ez ebena esan, lenengo egunaren arazoak, gaurko arazoak dirala, Euskaldun, Katalan ta Galleguak askatasunezko erriak izanda, ez dogulako onartzen iñungo maltzurrezko menpetasun zikiñik, Berezkotasun onetan gaituta egonda, daukagun arrazoizko araudien kanpotik ez dogulako ezer onartzen.

Teresa Santuak esaten eban: “Jainkoa, lapiko artean ebillela”. Eta egia da, Beren Legeakaz topo egin dogulako.

1.875ean Urtarrillaren 17an Bilboko Urrikalmendu Etxean⁽³⁾ txarriaren zozketa egin zan, 1.831tik eskero, jarraian etorten dan lez.

1.875ean Urtarrillaren 21ean Bilbaoko aldizkari “El Noticiero Bilbaino”⁽⁴⁾, Salamanka ta Negretetar Manuel liberalaren guda nagusiak, Urtarrillaren 18an XII In Alfonso erregearen alde aldarrikatu ebena agertzen dau, argi itxita Erromako eleiza katolikoa eurekaz egoala.

1.875ean Urtarrillaren 22an Del Kastilloren Kanobasek XII In Alfonsoren aoz Nafartar Peralta Uritik, aldarrikapen bat egiten dau: “Foruak zainduko zirala, izkilluak lurreratu egiten ba ziran”. Euskaldunen artean ez zana onartu.

(1) Entsegu = ensayo, prueba, tentativa. Entseguka = empíricamente. (2) Zezarren “VINI, VIDI, VINCI”.

(3) Bilboko urrikalmendu Etxea = casa de la misericordia de Bilbao. (4) Historia General del Señorío de Bizkaian, 308garren orrialdean datorrena.

1.875ean Urtarrillaren 24an XIIIn Alfonsok, bere gudal nagusi guztiak batzar baten batu ebazan, eta gud-antzea⁽¹⁾ antolatu ondoren, bakoitza bere aukeratuko lekutik, euki ebezan gudalozte andiekaz zabaldu ziran, guda amaitzeko itxaropenean.

1.875ean Otsaillaren 2an Dorregarai karlista nagusiak Lizarra babesteko, Karraskalen eta inguratuta euki eben Iruñako bidean ipini ebazan ondo antolatuta bere gudari indarrak, baiña Mendiriren agindu txar baten bidez, Eskinzako erritxo babes barik itzi eban eta liberalak Lorika ta Lakarren sartuta, Moriones liberalaren gudal nagusiak bere 35.000 gudariekin Iruña eskuratu eban.

1.875ean Otsaillaren 3an Karlistek, ostera berrezkuratzen dabe Lakar, XIIIn Alfonso espainiarren errege barria bertan egonda karlisten gudariak atxilotzeko arrizkuan, baiña Mendirik ez eban kendu euken miña, karlisten gudal nagusiak biotz ondoko gogorkerian artzen ebelako Karraskalen berak egin eban atzerakadagaitik.

– Emendik aurrera bekaizkeri asko agertuko ebezan karlisten gudal nagusiak Mendiriren aurka, eurak lez, ez zalako izan antziñako gudal nagusia.

1.875ean Otsaillaren 5ean Mendiri, karlista gudal nagusiak beragaitik esaten ebezanagaitik asarre, eskutiz bat bialdu eutson VIIIn Karloseri bere ardurazko agintaritzaren itziera eskatzen.

Denbora onetan Donosti eta Gazteiz inguratuta dagoz, bai Bilbo erasotuta be, eta esan leike, emen asten dirala karlisten alegiñak okertzen, lenengo gudan sortu zan lez.

1.875eko urte onen asieran Del Kastillotar Kanobasek, ongune batera eldu gura eban VIIIn Karlosekin:

– Bere erregetzako eskubideak ostera berrezkuratu egiezan, bere alaba Elvira XIIIn Alfosorekin ezkondu.

– Lau euskal lurraldearen Foru eskubideak, euskal jabetasunean zainduta, guda au ez bazan gertatu lez eta abar.

Guzurra ustel bat bakarrik izan zana, euskaldunen Foru Legeak, 1.810-1.812ko urtetan irasi ebezan menperatzeko legeakaz kendu egin ebezalako, ez 1.872an egon ziranakaz, naita lege guzti orreik, gauza bardiñak izan.

– Eta guzti au argitzen da, XIIIn Alfonsoren agintaritzapean, euren legezko agirien VIIIn atalean ekarten ebanagaz:

“MAS EL GOBIERNO NO SE CONSIDERARÁ OBLIGADO A GUARDAR NINGÚN GENERO DE CONSIDERACIONES A AQUELLA O AQUELLAS DELAS INDICADAS PROVINCIAS QUE NO SE SOMETAN A LA AUTORIDAD DEL REY ALFONSO XII DENTRO DEL PLAZO MARCADO EN EL ART. VI”.

Eta “Gaceta de Madrid” en agertzen zanetik, illabeteko epean beteteko aginduagaz, argi ikusita, eskeintza ori espainiar gobernuaren keiñadura gogor bat bakarrik izan zala.

– VIIIn Karlosek ez eban onartu eta aurrera egin eban leiarekin.

1.875ean Otsaillaren 7an XIIIn Alfonsok, galdu eben Lakarreko borrokaren ostean, eta arrisku aundian egonda karlisten eskuetan jausteko, Madrillera joan zan gudaloztearen babesean eta gero Iruñan sartuta, Euskelarriko lurraldearen borroka latzari, Bagillararteko eten antzeko bat egin jakon.

Denbora onetan XIIIn Alfonsoren gudalozteak, 778.782 oiñezko gudari, 1.651 zaldi, eta 92 kañoi euki ebezan.

Karlistak alderantziz, 33.860 oiñezko gudari, 1.808 zaldi, eta 79 kañoi.

1.875ean Otsaillaren 7an Suizaren Elkartasunezko aolkularitzaren aldetik, onartu eben XIIIn Alfonso gaztearen erregetza, Italiako errege ta Aita Santuak ipini ebezan aurretiko baldintzarekin.

(1) Gud-antze = estrategia militar.

1875ean Epaillaren 3an liberalak, gudari geiago bialtzen dabez Bilbora.

– Epaillaren 3an karlistak, Portugalete inguratu gure dabe.

– Epaillaren 3an ziurtu egiten da karlisten aldetik, Parisen prantzes andiki batzuekin batzar bat euki dabela, Prantzezak guda au amaitu gure dabelako.

1.875ean Epaillaren 5ean karlistek, Santa Marinako inguruak sendotzen ibili ziran.

1.875ean Epaillaren 11n Kabrera, lenengo gudan karlisten gudal nagusia zanak, beste gudal nagusi batzukaz batera, XIIIn Alfonsori euren onespena emon arren, VIIIn Karlos ez eban gura guda amaitu eta aurrera egin eban leiarekin.

1.875an Epaillaren 12an Makanaztar Isidorok Bizkaiko liberalaren orokorrezko gudal nagusiak bere guda indarrakin Bilbotik urten da, Serantes mendi andiaren jabe egin zala eta Zierbanako mendi ganean kokatuta dagozela aldarrikatu eban.

– Liberalak, Santurtze, Portugalete ta Sestao arrapatu gure dabez, bigarren Jibraltar antzeko babes toki bat egiteko.

1.875ean Epaillaren 14an borrokan eten bat egiten dabe, alde bietatik baituta daukiezan gudarien ordain edo aldaketak egiteko.

1.875ean Epaillaren 17an Gazeta aldizkarian agertuta eta Notiziero Bilbainoren aldizkariagaitik adi-erazi edo argituta, Arbolatxako borrokan karlisten aldetik:

– 77 il eta 240 zaurituak egon zirala esaten eban.

– Liberalaren aldetik, 4 agintari ta 12 gudari illak.

– Aldundiko zaintzale aldetik 5 agintari ta 52 gudari zaurituak.

– Saboyako taldetik, il bat eta 16 zaurituak.

– Albuerako taldetik, agintari bat ta 3 gudari il, eta 38 zaurituak.

– Kañoilari taldekotik il bat eta 6 zaurituak.

– Eta Monte Abrillean egon ziran Zamorako lurraldearen gudari taldekotik, 6 zaurituak.

1.875ean Epaillaren 17ko egun onetan be, “Gazetilla” aldizkariak, gizon/emakume artean oiturratu ziran baikuntzak⁽¹⁾ argitzen dauz.

1.875ean Epaillaren 20an VIIIn Karlos Durangora eldu zan, gualozteak ikusita gero Balmasedara joateko.

1.875eko urteko Epaillatik Kesadak bideratzen ebazan liberal gualozteak Martinezar Kanposekin batera, jende ta gudariak erakarteko politikagaz asi ziran, baiña politika orregaz aurrera egiteko, liberalaren sasigudan ibiltzen ziran Karrikalutxi, Lakalletar Tirso “Ziraukiko Anka Motzak” eta abar, egiten ebazan sarrazkiak geratu bear ziran, baita ta berak arrapetan ebazan gudariakin eta errikoakaz egiten ebazanak be bai.

1.875ean Epaillaren 23an liberalaren indarrak, 78.782 oiñezko gudariak, 1.651 zaldi eta 92 kañoi euki ebazan.

Eta karlistek alderantziz 33.860 oiñezko gudari, 1.808 zaldi, 794 mando, eta 79 kañoi.

1.875ean Jorraillaren 4an Madrilletik agertutako barriak, Kanpostar Martinezek Kataluñan, karlistek Oloten euki eben erri-toki sendoenetarikoa bat artu ebala, eta Erdi Ugarte onen Iparralde osoa bizkortu gure ebala, esaten eben.

1.875ean Jorraillaren 6an VIIIn Karlosek Gaztela indarrez artzeko euki ebazan gogoak alboratuta, Durangotik urten ebanean Balmasedara joan zan, bertan Elio eta Mogrobejo gudal nagusiakin alkartzeko, eta inguru ori sendotzeko.

Arabaren galduera.

1.875ean Jorraillaren 7an aldizkari bidetik esaten zan, karlisten inguruan entzuten zala: “borroka au amaitu bear zala, agintariak esan orreik kontuan artu barik”.

(1) Oiturratu ziran baikuntzak = *moda que aparecio de secuestrar a las personas o cosas.*

– Egia baiña, Balmaseda menderatzen eban San Seberino mendia, karlistek indartzen egon zirala zan.

1.875ean Lorailaren 13an karlistek Getari artu gura eben, eta gogor asi ziran erasotzen.

– Karlistek 12terdiko 15 kañoi eta 7terdiko 8 kañoiekin asi ziran, baiña lenengoetan itxasontziren leergai erantzunekaz ta eurak euki eben kemenezko gogortasunagaz aurre eginda karlisten erasoari, olan egon ziran 1.876an Urtarrillaren 26ko egunerarte.

– Euren lepoetan 340 bonba ta 4.276 granadaren eztanda artu bear izanda, eta janariaren ezean, erriak euki ebezan 900 biztanletik 1.876ko Urtarrillan 150ean geratu ziran, Getari, Marine itsas koronelak bere gudariekaz ontzitik lurreratu ondoren askatu arte.

1.875ean Bagillarterako denbora onetan Primo de Ribera liberalaren guda nagusiak, denbora pasa bat izan balitz bezala Ziraukiko San Kristobalen baselizatik, Zirauki, Artaza, eta Billatueta bonbakatzen ibili zan, bide batez Etxauriko ibarrean egon ziran erriak eskuratzeko, arik eta antolatuta euki eben Lizarrari eraso egitea asi arte.

– Eta Perula karlista guda nagusiak beste aldetik, Iruñako Uriaren Mesede kale inguruetatik, itzelezko kalteak egin ebazan San Kristobaleko gaztelutik bonbaketeagaz.

1.875ean Bagillaren 6an Ille onen baretasunean, garrantziko borroka bat egon zan Trebiñoko Zumelza errian, liberalak Perularen zalduneko taldearen aurka, Perulak atzera egitea bear izanda.

1.875ean Bagillaren 15ean Liberalaren gudalozteak urtetan dabe Ebroko Mirandatik, karlistek Gazteizeri egiten eutsen ingurutasuna apurtzeko, eta Tuyoko Kontxatan euki eben borroka bidetik, liberalak Gazteizen sartzen dira.

– Eta emendik asiko dira liberal gudalozteak Euskalerriko beste toki batzuetara zabaltzen, gudaren amaiera lasterragotzeko.

1.875eko urtean Aranatarak Baionan egon zirala, Maiatzeko-Bagillaren egun bitarteko Pazkoan Sabinok, lenengo Jaun-Artzea egin eban Donibane Loitzuneko eleiz nagusian.

– 1.875eko Loraillaren onetan Arana-Goiritar sendia Ziburrera joaten da.

– Eta Urrillan Donibane Loitzunera⁽¹⁾, artean Arana ta Goiritar Luisek apaiz karlista baten irakatsiak ikasten, eta Sabino, Lodioko Oruetak karlisten Arratiko lenengo taldean bigarren agintaria izan zanak, Loitzunen igeslarietzako zabaldua euken eskolan ikastera joanda.

1.875ean Uztaillaren 1ean VIIIn Karlosek, Mendiri guda nagusia kentzen dau Iparraldeko lur osoaren agintaritzatik eta berak arte dau agintaritza ori, bere bigarren lez Perula guda nagusia izendatuta, eta Mendiri oiñezko gudarien antolako lanetan ipinita, Mendiri berak itzi eban lan ori Uztaillaren 5ean.

1.875ean Uztaillaren 3an Dorregarai karlista guda nagusia, peninsula edo Erdi Ugarte onen erdi inguruan Lezena del Ziz-en borrokan ibili zan, eta bere izena erdi saltzaille lez ibiltzen eban lez, Ebro ibaia aldatu eben Segre mendi gaiñera joanda, bitartean liberalak Kantabiejako gaztelua berrezkuratuta.

Eta ekintza onegaz amaitu ziran Erdi Ugarte onen, erdiko lurraldearen borrokak, Kataluña guda indarrak, beste gudari talde andi bigaz sendotu ondoren, Iparraldeko borrokak gogortuta.

1.875eko urtearen erditik aurrera, gure Foru Legeak ez ebena ezeren artu emonik euki, karlisten Zigorrezko Legediagaz zuzendu zan.

Orregaitik VIIIn Karlosek, Oñatin dirua egin eta bidai-txartelako sillu edo zigiluak⁽²⁾ ataratea agindu eban, andiki edo jaun izenak emon, eta abar.

(1) Donibane Loitzun = San Juan de Luz. (2) Zigiluak = posta-kutxako seilluak.

Eta gure Foru Aldundikoak izan ziran benetako jaurtzaileak, euregandik kanpo ez zalako al izango karlisten gudako antolakuntzarik, eta gitxiago gudarik, izkillu, janari ta gudariak jazteko guztiekin, euregandik kanpo ez zalako egon arduradunik.

Ainbat aldizkari agertu ziran, bakoitza egokitzen jakon lekuan datorrena.

1.875ean Uztaillaren 5ean VIIIn Karlosek, gure Foruai ziñez itza emon eutsezan berriz, eta bi egun barru, Billafrankan Gipuzkokoari.

1.875ean Uztaillaren 7an Kesadatar Jenaro, XIIIn Alfonso errege liberalaren guda nagusi barriak, Perula karlista guda nagusiari atzeratuazota, beartu egiten dautso Nanklares eta Subijana bitartean babesten.

Baiña Kesadak, jakin eban zelan karlistek Gazteiz ostera inguratuta eukiela, eta Trebiño ta Zumeltzutik Gazteizera bideratzen da.

Tello liberal guda nagusia geratu zan Kesadaren atzerakada gudalaneko babesean⁽¹⁾, eta karlistekin aurkituta, auek atzerantza egin bear izan eben, karlistek Gazteiz betiko, eta Arabako lurralde geiena galduta.

Kalte geiago be sortuko jakiezan karlistari emendik aurrera:

– “Mendiri ta Perularen arteko eztabaidarekin”.

– “Kabrerera ta beste guda nagusiak egin eben saiskerigaitik⁽²⁾”.

– “Espainiar erregetzako barrizkuntzarekin VIIIn Karloseri egin eutsoen kalteagaz”.

– “Ziraukiko Lakalletar Tirso urgun⁽³⁾ liberalen iltzaileak egiten ebazanagaitik, Mendiri guda nagusi karlistak egin ebazan mendekuak, European oiartzun andiak eukezanakaz.

– “Karlista guda nagusiak gero ta geiago indar barik aurkezten ziran bidetik, peninsula onen erdiko eta sortaldeko lurraldeetatik euki ebazan berakadak, euskal etxeetan kikildu edo ta biozkatu egiten ebazanakaz”.

– “Liberalak Iruñako bidea garbi gura ebelako, karlistai lagundu edo ta salatu ez ebena egiten, Nafartar erritarrari diru-zigor galantak, nekazariak abereak kendu ta soloko mozkin guztiak erre, mendiko zugaitz guztiak ebagi, atzerrira ainbat bialdu, euren legeakaz baserri ta erritarrari euken guztia kendu ta baserri geienak erre, zigor aundiko erregarri edo ta diru-zigorrarekin, erritarrak lerrotu ondoren, eurak esaten ebezanak lerroetatik atara eta tiroz il, etxetik kanporatu edo ta atzerriratu euren ameriketakoko kolonietara zigor lez bialduta”. Oso latza izan bear izan ebena gure baserritarrentzat.

1.875ean Uztaillaren 27an Lizarraga, Dorregarai eta Saballs karlista guda nagusiak artegatuta egon ziran, Martinez Kanpos espainiar liberalaren guda nagusiak Kataluñan, karlisten garrantziko tokia izan zan Seo de Urjel bere Eleiz Nagusi ta eukezan iru gazteluakin artu gure ebazalako.

– Eta VIIIn Karloseri itanduta zer egin bear eben, onek, babestu egiela erria eukezan guda indar guztiekaz agindu eutsoen, Lizarragaren arduratan geratuta Seo de Urjelen babesa, eta antolatu ta sendotzen asi zan bere ingurua, Dorregarai eta Saballsen guda indarrari denbora emonda euren guda lozteak antolatu egiezen, gero berari laguntzeko.

1.875ean Uztaillaren 29an karlistek Arabako Billarrearen, Gipuzkoaren giltza izan zan Arlaban ondoan txokoratuta egon ziran lekuan, babeseko borroka andia egin ondoren, alde egin bear izan eben.

1.875ean Dagonillaren 1erako asi zan Martinez Kanpos liberalaren guda nagusia Kataluñaren Leridako lurraldean Seo de Urjel inguratzen, onen erasoari erantzun oso gogorrak izan da karlisten aldetik.

– Eta urrengo egunetako borrokak oso gogorregizkoak izanda, Kastelluri liberalaren eskuetan geratuta, etenbako iges-aldiak egin ziran karlisten lerroetatik liberalaren lerroetara egunero, Lizarragari arazo asko sortuta.

(1) Gudalaneko babesean = maniobra militar para la guarnecer la retirada de Kesada hacia vitoria.

(2) Saiskeria = traición. (3) Urgun, Urganak = cojo, el cojo, “El cojo de Cirauqui”.

– Gaiñera karlistentzat edateko uraren ornitzeak moztuta geratu ziran, Balira errekatik urak artzea oso arrizkukoa bihurtu jakielako, eukezan babes lekuetan atxilotu lez geratuta leergaillu ta tiroiñ gitxigaz.

Arrigarritzkoa da emen jakitea, karlisten egoera larria Kataluñako borroka orreitan: leergailluaren ezean, gudariak errieli-bi emoteko, liberalak botaten ebezan leergailluen suziri edo leer-ziriak⁽¹⁾ kendutearren gero liberalari leergaillu orreik ostera botateko.

1.875an Dagonillaren 2an, Albareztar Rafael karlista gudal nagusiak, Aroko erria artu gura eben, baiña Ebro ibaian geratu eben liberalak, La Bastidatik aurrerantza joan ezinean geratuta.

1.875ean Dagonillaren 26an Lizarragak sinatu eban Seo de Urjeleko menperatzearen itun edo elkargoa.

1.875ean Iraillaren 5erako Kataluña eta peninsula onen erdiko lurraldeetan guda amaituta egon zan, eta izkilluak liberalaren eskuetan ez ebenak itxi gura, Dorregarai karlista gudal nagusiaren antzera, Nafarroako lurraldeetara bideratu ziran.

Eta itzelezko edurtzaren artetik, karlistek eta liberalak Euskalerriko Nafar lurraldeetara, bideratzen dira euren guda tresneri guztiekaz, liberalai espainiar jaurkintzaren gudarako ministrua izan zan, Jobellar gudal nagusiak bideratuta.

Mogimendu guzti onen bidetik espainiar gudu indarrak, guda lozte bitan antolatzen dira, eskuin aldekoak Martinez Kanpos gudal nagusiak bideratzen ebena, bere zeregiña Nafarroako lurraldeak menperatzea zana, eta ezker aldeko guda loztea Kesada gudal nagusiaren agindupean, Gipuzkoa ta Bizkaiaren lurraldeak menperatzeko.

Bien arteko guda lozte onein indar kopurua, 120.000 gudariena izan zan.

Eskumako guda loztea ostera, bi taldetan banatzen dabe, bata Blanco gudal nagusiak bideratzen ebena eta bestea Riberatar primok bideratzen ebena.

Ezker aldekoa, Loma, Moriones, eta Etxebarriaren agindupean banandu egin ebezanak.

Karlisten aldetik botaten eban edurtzeagaz, belaño edo ur-laiño, eta egoten ziran lei beltzakaz, euren lurraren senidetazunezko beroan, lur ebagi edo lubakitan⁽²⁾ babestuta, ez eben euki 33.000 gudari baiño besterik, orreik be, euki bazituzen.

Liberalak, karlistek gudarako euki eben antolamendu makal orregaz eta politikaren arloetako egoera txarragaitik, begirune arloan ezeri begitu barik, ikaragarritzko erasoak egiten eutsezan gure politiku, Foru ta euskalerraren jaurkintzazko antolamenduan ibiltzen ziranai.

Eta nai euskaldunen lurraldean, gizartearen eritzi ezberdin artean eskuma edo liberalak izan, edo ta eskuma ezker aldeko karlista izan ziran guztiei, zigortu gure ebazan euki eben izatasunezko ezberdintasunean, liberal agintari orreik gura eben espainiar izateari, euskaldunak zirala erantzuten ebalako, baita guda sortu ebelako, nai Foralista, karlista edo ta liberal izan arren, guda agintari maltzur orreik euskaldun guztiak zorro baten, batera sartzen ebalako.

1.875ean Iraillaren 9an Kesadar Jenarok, espainiar gobernuko ordezkora Lopez de Goikoetxeari idazten dautso: Karlistaren egoera oso larria izan zala, eta gudarako tresneri ezean egon zirala, leia onegaz aurrera egiteko.

Eta VII In Karlosek Dorregarai, Olibar, Saballs, Morera, Mendiri eta Sangarreneko Baroia auzipetu egiten dauz, borrokatan ainbeste porrot eukiteagaitik.

1.875ean Urrillaren 10ean karlistek, Martorelltar Juan koronel ordezkora agindupean egoan Lunbierreko Napar erria erasotu eben, eta naita liberalak ainbat aurkako ekintza egin arren garrantzizko lekua izan zalako, errigaiñean dagon mendiko Trinidad baselisa ta erriagaz geratu ziran karlistak.

(1) *Su-ziri, edo ta leer-ziri = espoletas de las bombas.* (2) *Lu-baki edo lubaki = trinchera, fosa, zanja.*

Martorelen Liberalak, naita gero Reina guda nagusiaren laguntzagaz garrantzizko tokia izan zalako erasotzen ekin, Perula karlisten guda nagusia agertuta, itzelezko astiñaldia emon eutsen liberalai, Lumbier inguratzen dabezan, Ripodas, Domeño, eta Arbonieseko mendi guztiak artuta, Perula karlisten guda nagusiari ekintza orregaitik 40.000 erleko saria emon eutsoen San Fernandoren dedu-domiñagaz⁽¹⁾ xingolatuta.

Urregoko illean liberalak berrezkuratu ebena.

Ekintza onen oartxo bat:

Argiikusten dogu oster a emen, karlistakeuren lurreta legearen jabetasunagaitik borrokatzen ebalako eta borrokan liberalak baiño geiago izan arren, liberalak lasai ibiltzen zirala, euren garaipenak ez ziralako borroka sutsuetatik agertuko, karlistek gudarako bear eben tresneri ta gudarien bir-lengoratzearen andeatzailetasunezko⁽²⁾ bidetik baiño, liberalak gura eben baiño tresneri ta gizontza geiago euki ebelako.

Erabagi orreik izan ziran Europaren liberalkerizko katoliko konstituzionalista menperatzaileak artu ebena, Europako errigizarteak Jainkoaren Lege bidez euki eben eskubide guztien gainetik.

Eta katoliko liberal orreik, JAINKOA Ludi oneri erperatu Eutsozan Lege guztiak basterreratu ebenetik lapurketan asteko, gaur porrot andiak egiten asi dira eurak ipini ebezan “Diruzko Araubideak”, lapurretazko ordezkartza baten ezin dalako iñungo legerik bitartean sartu, menperatzailearenak izan ezik.

Orregaitik, JAUNGOIKUA Berak irasitako Ludi oneri, Bere legeakaz erperatuta bereztu euskun lez, ez dau lekurik izten beste jainko batentzat, ta or gabiz mustur ta buruak apurtzen, alperreko alegiñ orreitan.

Begitu mundu onetan non dagon edo zerekin dagon irasita “gezurrezko-jainkoa” edo “Urrezko Zekor” ori.

Dirua ba, ez ote da gure ardurazko ordezkartizan, Ekanduzko irudiaren tresneri bat ?.

Begitu non geratzen dira gizon/emakume batzuen “De la Misión de España en lo Universal”.

Zelango agindua da ori, edo ta Nork aginduta.

Ain menperatuta geratu dira euren “Arimako Baitan: GURE ARTEKO EGINKIZUNETAN JAINKOAREN LEGEARI BEGIRA “LOTSAGIZUNA, LOTSATI izan, ADEITASUNA, BEGIRUNEA edo ta GIZONEN LARDERIAK” zer diran ez jakiteko ?.

Egoera oneitan ez da esatenda ba: “ITZALI ARGIA eta GUAZEN EMENDIK”.

1.875ean Urrillaren 17an Kesada liberalaren guda nagusia Madrilletik etorrira oster a guda loztearen agintaritz a artzeko, karlistek Payuetan ibili ziran egiten gaztelua artu ta 14 gudari atxilotu ebezan, eta Labastida artu ondoren Toloño eta Urizarreko mendietatik zabaldu ziran, Urizarreko bizkar gainean San Leon gaztelua artuta.

Perulak jakin ebenean Urizarreko alderdi ura galdu zala, ia galdutzat emon eban Arabako lurraldea, naita gero ainbat denborako ekintza gogorrak egin.

1.875ean Azaroaren 16an VII n Karlosek, Tristanitar Rafael karlisten guda nagusiari Kataluniako aginduaren almen guztiak berari emonda, onek Boixeko Kastelfolliten euki eben orokorrezko guda ltegitik, katalan gudari guztiari aldarrikapen sutsu bategaz oster a deitu eutsen borrokan asteko.

(1) *San Fernandoren dedu-domiñagaz xingolatuta = Condecorado co la medalla de San Fernando.*

(2) *Andeatzailetasunezko bidetik = camino de desgaste de hombres y armamento que los carlistas difícilmente podían reponer, o, sostener dicha reposición.*

Eta Tristanigaz batera, bardiñ egin bear izan eben Toledo ta Erregearen Urian⁽¹⁾ edo peninsula onen erdian Marko, Segarra, Boet, Gamundi, ta Kukala karlista guda nagusiak.

1.875ean Azaroaren 19an Martinez Kanpos liberalaren guda nagusiaren aldetik, amaitu lez emoten da Kataluniako guda, atxilotuta egon ziran karlistak aske ipinita, naita karlisten guda nagusi batzuk, borrokagaz aurrera gura egin, Kastells Frantzira joanda.

1.875ean Azaroaren 24an karlistek San Kristobaleko gaztelua galtzen dabe, eta Iruñako ingurutasunak indarra galtzen dau, karlistek Orikain, Alzuza, eta Miraballesetik Iruñari bonbaz erasotzen eben mendietatik, liberalak bota egin ebazalako.

Araba galduta, Nafarroak ez eban euki etorkizun obeagorik, eta Belaskotar Ladislao Arabako Aldundiaren orokorrezko arduradunak itxaropen ori ikusita, Foruen ezereztutea gura eban baztatu, eta karlisten guda nagusi batzuekin ibili zan alegiñak egiten, karlisten lerroetan gudariak matxinatu egiezen, baiña 1.838an Muñagorrii sortu jakon antzera, alperrikoak biurtu ziran Ladislaoren alegiñak.

1.875ean Azaroaren 26an karlistek, Mutrikun London itxasontzitik lurreratu zituzen 3.000.000 tiroiñ 100.000 azta edo libera berun eta 50.000 libera gatzerre edo gatzuker⁽²⁾.

1.875ean Abenduaren 31n karlistak:

- Orokorrezko Kapitain jeneral bat.
- Orokorrezko Kapitain jeneral ordezeko bi.
- 7 zelaiko mariskal.
- 35 jeneral ordezekoak.
- 62 koronel.
- 92 koronel ordezeko.
- 2.063 komandante-alferez bitartekoak.
- 2.137 sarjentu.
- Eta guztiz 32.976 gudari euki zituzen.
- 1.769 zaldi.
- 680 mando.
- 80 mendiko kañoiak.
- Eta 29 enparantzaren zelaiko kañoi. Danak ezberdiñak ziranak euren izaeran eta neurrietan.

Onek izan ziran karlistek euki ebezan gizon-tresneriak, eta onekin aurre egin ebenakaz, gitxiendiz eurak baiño lau bider aundiagoko indarrak ziranai.

Karlistadaren bigarren edo irugarrengo gudaren amaiera.

1.875ko Abenduan Perulak porrot egin eban karlisten gaudal nagusi lez, eta Mendiri eta Dorregarai atzerriratu egiten dauz azpikerizko saldukeria⁽³⁾ egitea gaitik, eta Alfonso bere anaia izendatzen dau karlisten guda nagusi lez.

1.875ean Abenduaren 22an VIIIn Karlosek, Segarratar Tomas karlista guda nagusiari agintzen dautso Kataluña, Toledo, ta Erregearen Uriko zaletasunak oster berrezkuratu egiezan karlistaren alde.

Eta 1.875ean Abenduaren 27an espainiarren zigortasunezko keiñadaren bidetik etortzen zan sarraskiko olatutik alde egiteko, edo ta etortzen zan ondamenaren aurka,

(1) Erregearen Urian = Ciudad Real. (2) Gatzerre, edo gatzuker = salitre. (3) Azpikerizko saldukeria = alta traición.

Garzeizen Liberal Fuerista Batzar bat sortu zan, Bizkaian Uribetar Eusebio, Gipuzkoan Jaunsorotar Domingo, eta Araban Urigoitiatar Serafin ipinita ordezkari nagusi lez.

Erakunde onen eginkizuna, etorten zan liberal gudoaloztearen zarraskiko olatu edo ondamenari karlisten indarrak inguratu gurean mendi ta itsas baztarretan, aurre egitea zan eurak euki eben indar ta eragipen guztiagaz.

1.876ko Urtarrilla osoan karlistak ezin eutsoen eutsi liberal gudoaloztearen indarrari eurak ekarten eben antolamendu barrietan, ez, ezeutsielako irabazten eukiten ebezan borrokatan, geienetan karlistak urtetan ziralako garaille, denbora orreitan ez ebelako indar naikorik euki, eurak baiño lau bider geiago ziran gudari ta gudako trenerietan.

1.876an Urtarrillaren 19an, Jobellar liberalaren gudoal nagusiak, 200.000 gudari euki ebazan bere agindupean, XIIIn Alfonso Madrilleko gortetik urtenda, Zaragozaatik Tudelara joan zanean Iparraldeko liberal gudari indarrak bideratzeko, Peraltan 40.000 gudariai ikustaldia eginda.

1.876an Urtarrillaren 21ean Morionesek Donosti askatzeko Getarin lurrerata, Garate mendiaren goi aldia menderatu eban, eta Medizorroztzeko zulogetara eldu zanean bere gudariakaz, karlistak gogor zigortuta uxatu edo aizatu egin ebezan.

Eta karlistek Donosti leerkailluekin bonbaketan iranda, alango leergaillu bategaz Bizkarrondo ta Ureñatar Indalezio (“BILINTX”) olerkari andia zana, il eben.

Borroka au izango zan Gipuzkoaren lurraldeetan karlistaren askeneko garaipena.

Martinez Kanposek Elizondotik, ia ezin eban aurrera egin karlistek egin eutsen jazargo edo mukertasunagaitik⁽¹⁾, eta karlisten geiago ezin egitearen ondorengo bidetik, asiko zan karlistek euki ebezan gudoaloztearen ezereztutea.

1.876an Urtarrillaren 28an espainiar gudoalozteak karlistai itsas baztarrean txokoratzeko itxaropenean erasotzen azten dira, liberalak Balmaseda artuta.

– Martinez Kanposek Riberatar Primori aolkatuta Lizarra artu egien, bera Baztanetik Donostira joaten da, karlistek Uria bonbakaz etsaimentzeko Aiako mendikateetatik Igeldo mendiraño lerrotuta euki ebazan kañoiakaz, ia apurtzen ba ebazan.

Kesada liberal nagusia bere aldetik, Bizkaiko Egoaldearen Otxandiotik, Urkiolako bidea artuta Durangora joateko itxaropenean asten da, eta Loma gudoal nagusia bitartean, Kadaguako bidetik Bilborantza joaten da.

Antolakuntza oneikaz azken borroka amorratuak asten dira, eta benetan odol-jariozko borrokak izan zirela ibarretatik zear azkeneko etxe, toki, edo lur zatiak babesten, il edo ta biziaren itxaropenezko borrokak izan zirelako.

1.876an Urtarrillaren 30ean Riberatar Primo liberalaren gudoal nagusiak, Oteizako Santa Barbararen gatzelua artu eban.

1.876ko Urtarrilla onetan Perula ta Montoya karlisten gudoal nagusiak euren artean berbetan, galdutzat emoten eban guda, Montoyak Perulari erantzunda: “guda ez bazan amaituten, barne edo baitazko pekatu andiak izango zirala, ortik aurrera botako ziran odoltanta bakoatzaren izurpenak”.

1.876an Otsaillaren 1ean Kesada liberalaren gudoal nagusia Bilbaon sartzen da.

1.876an Otsaillaren 1ean XIIIn Alfonsok ikusita, euren liberal indarrak azkar ibili zirala Bizkaitik, naita karlista eurak be gudoaloztearen antolaketatan ibili, urrut-idazkiña bidez esana liberalaren gudoal nagusiari esaten dautso, ia ez bazan izan ordua bera gudoalozteen aurrean joateko, gudarien biotzak berotzeko eta arnas ori emonda Otsaillaren lenengo 15 egunetan gudaren amaiera lortzeko.

– Kesadak, oraindiño ez zala une egokiena erantzun eban.

(1) Jazargo edo mukertasunagaitik = resistencia, por la resistencia que le ofrecieron los carlistas.

1.876ko Urtarrilla ta Otsaillaren ille bi onein borrokak oso latzak izan ziran, alde bietatik il asko egon ziralako, batez be liberalaren aldetik, eta euskaldunak garaitzalle geienetan urten arren, argi ikusten zan liberalak zapatzazillezko azken alegiñetan ibili zirala.

1.876an Otsaillaren 5ean liberalak Durango ta Zornotzan sartzen dira, eta Karasa karlisten guda nagusiak Muniketasera joanda, Etxebarri, Zugaztietatik urten egiela Gernika, Murgia, ta Arratiko guda taldeak Abadiñora joateko agindu eutson, gabeko ordu batetan urtenda bete egin ebana, Kabero liberalaren guda nagusia euren atzean ibili zalako.

Ziria⁽¹⁾ liberalaren gudari taldea, Zornotzan euki eban karlistekin tirokaldi gogor bat, eta karlistek jakinda liberalak Berrizen egon zirala, albo bietan dagozan Gaztelumendi ta Santa Curtz mendietara joanda, gabeko zortzirakarte ibili ziran borrokan liberalaren aldetik ia 200 eroriak zauritu ta illaren artean eukinda, karlistak gero Elorriora joanda Karasa karlisten guda nagusia bertan egon zalako.

– Zornotzako borroka orretan liberalaren aldetik il eta zauritutakoak: Floran koronela eta Peirona koronel ordezkokoak izan ziran, 13 guda agintari zaurituak, 28 gudari il eta 142 zaurituak.

1.876an Otsaillaren 10ean Bizkaiko karlistek, De Grande ta Gonzaleztar Leonzio gaztea izendatu eban gudaletzearen agintari nagusi lez, eta 11n bere indarrakaz, Elorrio, Elgeta, Mondragon, Bergara, Mallabia ta Zalduko erriekaz jabetu zan, Eskiagaren Markiñako taldea Gipuzkoan egoala, bertako guda nagusiaren agindupean.

1.876an Otsaillaren 13an Kesada liberalaren guda nagusiak, Elgeta artzen dau, gudaletzeak Bergara, Izua eta Azkoititik, Eibar, Plasensia, eta Ermun sartuta izkilluaren lantegiakaz jabetzeko, Araba ta Bizkaia karlistaren gudaletzeak, arrizku aundian geratuta, Gipuzkoa ta Nafarroako gudaletzekaz bananduta geratzeko.

Une onetan Bizkaitar karlistak, ia lurralde osoa galduta euki eban, euren lerroetatik ainbat gudarien igestari eukinda, liberalak inurriek bezala, inguru guztietatik zabaldua egon ziralako.

1.876an Otsaillaren 15ean, espainiarren jaugo edo konstituzio barria aldarrikatu zan, 1.931garren urteraino iraungo ebana.

1.876an Otsaillaren 17an karlistak atzeraka asita, Riberatar Primo liberalaren guda nagusiak, Lizarra artu gura dau, eta Jurramendi artu ebanean, bereala Oteiza, Mañeruko Santa Barbara mendia, ta Artazugaz jabetuta, Lizarraren jabetasuna bereala artuko eban.

1.876an Otsaillaren 17an Beasainen karlista guda nagusiak batuta, barriz antolatuta gure dabez eukezan indarrak, eta ez ziralako bat etorri edo ta elkar aditu, espainiar parkamena gura ez ebanakaz batera, orokorrezko atzerakadan asi ziran.

1.876an Otsaillaren 19an Riberatar Primo liberalaren guda nagusiak Jurramendi ta bere inguruak menperatuta euki ondoren, Lizarra be jausi zan, Berruetetar Franzisko, Zorrillatar Justo, Saldiasar Florenzio, Garzia Errerostar Migel, Barandiarantar Jose Antonio, Ibarluzeatar Bentura, ta Dankauestar Matiasak sinatuta etsaimenduaren agiria.

Egun onetan XIIIn Alfonso arro arro, Donostian sartu zan.

1.876an Otsaillaren 19an Larunbe guda nagusiak Atxuriko⁽²⁾ mendietan geratzen ziran karlistekin ekin eutson borrokan il arte. Eta urrengo 20garren egunean agertu zan askenez “El Cuartel Real” karlisten aldizkaria.

1.876an Otsaillaren 22an XIIIn Alfonso espainiarren erregeak Donostian egi eban bere sarrera, 24an Tolosara itzulita.

(1) Ziria = la brigada ciria. (2) Atxuri = “peña plata”.

1.876an Otsaillaren 28an, liberalak, Lizarra, karlisten irudi edo karlista gudarien itxurapenezko irudizkoa zalako, espainiarren gudalozteak eraso eta odolkerizko⁽¹⁾ sarraski gogorrenak egin eutsuezan, eta geiago ez eutsen ezin ebelako, eta etsaimende orreitan euki eben bitartez:

–VIIIn Karlos, 26an Burgetera eta 27an Balkarlosetik Tolosara joaten da igesean, baiña Uri au be eraso gogor baten bidez inguratuta egonda, urrengo egunean etsaimenduteko egon zalako bertan sartu ezinik, Baztaneko ibarrera joan zan.

Oraiñarteko bitarte labur onetan gauza bi ikusten doguz, bata: Konstituzioaren jaurgor ori, noiz nola edo ta euren naierara ibili ebela egokitzen arrazoizkoa biurtzeko, gaurko egunetan, eurak orduko denboretan egiten ebena legezkoa zala esateko.

Baiña, nun egongo ote ziran besteak jaurgor ori arrazoizkoa biurtzeko ?.

Bestea: Lizarra karlisten eskutik kendu ebenean, amaitu zalako bigarren edo irugarrengo karlisten guda, espainitarren XIIIn Alfonso erregea garaitsuki Donostin sartuta.

1.876an Otsaillaren 28an VIIIn Karlosek, Balkarlosen, gudaloztearen 10.000 gudariei ikustaldia egin eta gero, Nafarroako Arnegitik aldatzen dauz auñamendiko mugak ostera itzultzearen aldarrikapeneko itxaropenagaz, Gaztelako 6 talde, Asturias eta Kantaurikoak 4 talde, Balentziako 3 talde, eta zaintzale zaldun talde bategaz, Plasenziako 6 kañoi-sail, Usarezak eta bidearen erakusleakaz joan zan Frantziko euskal lurretara Arnegiko zubitik.

Eta Nafartar gudari taldeak, Orbaizeta eta Burgetetik aldatzen dabez mugako mendiak. Egun orretan XIIIn Alfonso espainiar erregea, Iruñako Urian sartzen da bigarrenez.

1.876an Epaillaren 1ean VIIIn Karlosek Baionatik, eskutitz bat bialdu eutson Segarratar Tomaseri, esaten: ezereztu egiezala ostera borrokan asteko Kataluñan egin ebezan alegin guztiak, aurrerantzean ez zalako egon ezeren etorkizunik peninsula onetan Iparraldeko gudalozteak etsaimendu ziralako.

Eta Segarratar Tomasek itzarmenduta eukezan gudariekin Frantzira aldatu zan.

Ekintza onegaz, amaitu ziran beste aurkako guda guztiak.

VIIIn Karlosek amaitzeko, eskutitz bi bialduta espainitar erritarrai, eta bestea beren gudariari.

1.876an Epaillaren 2an, Lapoblaziñoko gaztelua jeneral ordezeko Araoz'eri etsaimendu zanean, bere bost guda agintari, 76 gudari, 8ko kañoi bat, osagille bat eta apaizakin, amaitu ziran karlisten izena eroaten ebezanak espainiarren ondoriozko guda onetan.

XIIIn Alfonso Iruñatik asita, Gares, Lizarra, Los Arkos, eta Logroñotik Gazteizera joan zan, eta Durangotik Bilbaora txalo ugari artean.

1.876an Epaillaren 13an XIIIn Alfonso Bilbotik Portugaletera joan zan, eta inguru ori ikusita gero, aldarrikapen gogor bat egin eban gure foruen aurka irabazle gudalozteari Somorrostron, berba onek esanda:

“Fundada por vuestro heroísmo la unidad constitucional de España, hasta las más remotas generaciones llegarán los frutos y las bendiciones de vuestra victoria”.

Berak “conquistar la paz” esaten eban egin ebala, baiña zelan lortuko ote eban bakerik, ezpata indartsu ori eragin gogorraz buruak makurtu ba ebazan ?.

Or ez zan agertzen bakerik, bildurra baiño, berezko errigizarteak denbora bear izanda ostera eskubidearen arrazoiak euren lekuetan ezartzeko, edestiak erakusten dauskun lez.

(1) Odolkeri, = ensañamiento, encarnizamiento. Sarraski = estrago, destrucción, carniceria, degollina.

Europar, bakeak lortu gura izan ezker, eskubidearen arrazoiak banandu bear dira euren nortasunezko lekuetan, eta gai-mundu onetan batzango batera eldu bear ba-gara, bertan bizi garen ardurazkoa dalako, bakotzaren eskubideak ondo zainduz ulermen orreitar eldu bear gara, beste biderik ez dagoelako zentzuz eta bakez bizi gindezan.

XIIIn Alfonso Somorrostrorik Madrillerantza joan zanean, gauza baragarri batzuk sortu ziran bidean, eta geien Santanderretik aldatu zanean, oneik konturatu barik, edo ta konturatuta, baiña barregarritzko ekintza zikin baten:

- Andrak bulerretan, aterkiñetan, umien jantzietan, eta abar.
- Musikari edo soiñu-jotzailleak euren tresneri edo ereskiñetan.
- Gizonak kapela, ginbail edo ta txapel eta lebitetan.
- Poxpollo ontzietan.
- Nai aizagalluetan⁽¹⁾,

- Txakurrak eztaari edo ta lepoko, ustai edo lepuatietan, ormatan, etxeetan, eskegitako ikurriñetan, kale argitan, dendako ateetan ta erakus tokietan, baita ikusi leiken leku guztietan ipinten eben iragarki au: *“ABAJO LOS FUEROS”*, lotsagabekerizko zomorro jai bat izan zana, **“Euskalerrriaren Legezko Izatasunari eta bere seme-alabari”** bortizko indarrean eta ain gorrotzko berotasunekin, ezinbesteko amurrua erakutsita.

Eta alderantziz, Foruen alde jokutzen ebanai edo ta Foruen babesean zeozer erakusten ebanai, zigor andi ostein, oial txabola baten sartu eta jende gabeko basamortuetara bialdu, bere izatasunezko aberriaren alde urten edo ta beren izena aldarrikatzen ebelako.

Alango amurrua erakutsi eben liberalaren alde jokutzen ebenak.

Eta gaur ?.

Ikusten dogunagaitik, ez da agertzen besterik, naita mozorrotubarik egin da be.

Ala euren jabetasunezkoak garela agertu gindezan, azagariak egiten dauan antzera, lotsati lez esanda izango ote da ?.

Dana dala, espainiarren gobernuak gaur lez, eta euren demokrazizko legearekin (?), ez eben izten ezer egin edo ta gure Foruen alde ezer esaten. **Bai alderantziz saritu, gure Foruko Legearen aurka ezerean lotsabarik jokutzen ebanai.**

1.876an Jorraillaren 6an espainiar gortekoak, Somorrostron XIIIn Alfonsok esan eban guztia onartu eban, eta Kastillotar Kanobasek gure euskal Foru Aldundiko arduradunai Madrillera deituta, agiriko aldarrikapen bategaz, au esan eutsen:

“Eurak guda au, arifñauko izaeraren legezko utziera, eskubide, edo ta elkarpede barik irabazi ebela”

Esan orrekaz argi itzita, guda irabazi ezker, eurak izan zirela eskubide guztiaren jabe. Alan ote da ?.

Jainkoak Mundu onetan bakez bizi gindezan, oiñarrituta daukazan Legeen gaiñetik, gudako legearen era orreitan ordezkatu bear ba genduzan zor-eskubidearen eginkizunak, gudak eta borrokak etenbakoak izango ziran, oraiñarte izan eta diran lez, menperatzeko baimen edo ta gudarako eskubide orreik, danorenak izan ezker.

Orregaitik mundu onetako gizon-emakumeak ez daukagu eskubiderik iñungo legerik agertzeko, Jainkoak ipinita daukazan Legeak ardura andiz eta gogo onenean bereztuta, egipidetzea baiño, eta begitu zelango aldea dagon eurak esangura dabenetik, egin bear doguzan egizko egipideraiño.

1.876an Loraillan espainiar gobernuakoak, erriko arduradunai deitzen dautsee 1etik 15era Madrillen batzar bat egitera, bitartean peninsula onen beste lurraldeetatik Sebilla izan ezik, gure Foru Legeak ezereztuteko eskatuten egon zirala.

Eta Kanobasek, gure ordezkariak entzulearen antzerkikoak eginda, beren ixilpeko ardurapean gorde ebazan, gure aurka azalduko ebazan asken eritzi edo ta aginduak.

(1) *Aizagalluak = abanico, ventilador, etc.*

1.876ko urtearen Bagilla ta Uztaillan Aldundiko batzarretan, alegiñak agin ziran gure Foruen alde, eta naita Benigno de Moraza ta Ruiz de Garibaitar Mateo Arabako legegizon andia, legearen almen guztiak iru etenbako egunetan izildu barik argitzen egon arren, ez eban ezertarako balio, espainiar belarriak zipoztu edo itxita egon ziralako, gero eurak gura ebena egiteko.

Eta ori ote da espainiarren legezko ordezkari-tza ?. Ori, zapaltzaillearen legea da.

Orregaitik, Eskubidearen arlo onetan daukaguzan arazoak askeneko 200 urtetik sekula ez diralako argitu, betiko arazoak dira daukaguzenak, or emon gura izan ebelako asken aitzokada, erdimendearen 325eko urtean asi eben **Euskal Izkuntz ta Euskerazko Gizarteak euken Nortasunezko Eragipenari**, katolikotasunaren latiñezko batzango edo kolonizazio orregaz.

Bai eta gaurko era-berritu onetan “*Nacional Catolicismo Imperial*” elburu lez eukinda Jainkoaren Legeen gaiñetik, gauza orreik euren norkeriaren menperatasunezko buru asmatzail gogorretatik kentzeko alegiñik ez dabelako sekula egin.

Goiko JAUNGOIKUARI begira dagozela ?. Guzur aundiagorik, zekula ez dot entzun.

“Orregaitik, bide orretatik ez dira ta izango dira gai, berez daukaguzan gizaren eskubideko jabetasunak ardura aundiz ordezkatzeko”.

Eta berau bakarrik ikusita, ez da arritzekoa gaur Europa ta munduan sortzen dana.

1.876 urtearen Udan Sabinok, muga aldatu bear izan eban ikasketaren amaierako azterketak egin bear izan ebalako Ondarribiako maisuarekin.

1.876an Uztaillaren 21ean espainiarren gortekoak, gure Foruak ezereztuten ebezan legeak ontzat artu ebezan, eta maltzurrezko erabidez euskaldunak sinistu daiguzan eurak esaten ebezan guzurrak: “Eurak emoneko Lege Berezi edo ta Faborezko Legeak zirala” ausartu ziran esaten, aldarrikapen onegaz:

“Los deberes que la constitución política ha impuesto siempre a todos los españoles de acudir al servicio de las armas cuando la ley los llama, de contribuir en proporción de sus haberes a los gastos del estado, se extenderán como los derechos constitucionales se extienden, a los habitantes de las provincias de Bizkaia, Gipuzkoa y Araba, del mismo modo que los demás de la nación”.

Eta urte ta egun onetan ipini euskuen Euskaldunai, espainiar asmatutako aberritasunari naita-naiezko gudaritza edo soldauzka, Euskaldunak espainiar biurtu gurean.

1.876an Dagonillaren 5ean, Begoñako Ama Birjiña, Santa Monikako lekaidetxearen eleizan gordeta egon zan lekutik, bere Begoñaren Santutegiko ezar lekura ekarri eben oster, eleizbira eder bat eginda.

1.876ko Urrillan Arana’tar Sabino Baionatik Ondarribira eroan eben, erriaren eskolako maisuagaz lenengo ikasketaren azterketak egiteko.

1.876an Urrillaren 17 ta 18ko egunetan Araba, Bizkaia ta Gipuzkoako Aldundiaren ordezkariak Gasteizen batzartuta, lege orreien ezarpenaren aurkako jazargo gogorrean agertuta, itzi edo uko egin eutsoen euren Aldundiko ordezkotzari.

Ekintza onen ondorioz, fuerista alderditar barri bat agertu zan, Sagarminagatar Fidel, Bizkaiko Aldundiaren orokorrezko arduraduna, berak beste Foruko arduradunakaz batera zuzentzen ebenagaz, ez ebalako onartzen menperatzail agintasunik.

Sagarminagak, bere “**Bizkaiko Edestiaren Oroimen**”eko idaz lanetan esaten dau: “Bizkaiko Jauntza” bera erandu ta zuzentzeko, jabetasunezko Laterri bat zala”.

“Gure Askatasunak ez diralako inñorgandik emonekuak edo ta artutakoak”.

“Gure Bereztasunezko eskubidetik, EUSKAL BEREKIKO ASKATASUNAK zirala, gure jabetasunaren asiera edo ta jaioterriaren sorburuko ondorioa ekarten daualako”.

Gure aldeko baten batek esaten dau: “Europako menperatzailleen aldia olan amaituta, oraingo edestian sartuta gagoz, gure erriaren izaerazko legetxean edo ta nortasunezko jabetzaren legebideak berrezkuratzeko”.

Menperatzaillearen aldia amaitu ote da ?.

Aurrerantzean gure nortasunezko euskal- seme izatearen etenbako lan eta gogoekin AITA-AMAK edo ta arbasoen irakatsiak JAUNGOIKUARI begira eurak lez, Askatasun ta Euskaldun Demokrasiaren eragipeneko bidetik mundura zabaldu ginduzen.

1.876ko urte onen Urrillako illean Sabinok 11 urte eukezala, Arana Goiri sendia betirako aldatzen da Abandora, Koldobika eta Sabino anai biak Orduñako Josu lagunenek ikastetxera joanda euren ikasketak egiten 1.881eko urterarte.

Arana ta Goiritar Koldobika eta bere anai Sabinoren ITAUNAK, euren aita Santiagori, eta baita gudariak esaten ebenai begira.

ZERGAITIK AITA ?:

– Arana ta Ansotegitar Santiago aitak:

Neure seme laztanak, ni enintzen matxinatu VIIIn Karlosegaitik, gure erlijio eta Bizkaiko edo euskal Foruengaitik baiño.

Arana ta Goiritar Koldobikak esanda, gudari karlistak esaten ebena:

Santa Kurtz apaizak guri, sekula ez euskun erakutsi ; Gora VIIIn Dn. Karlos! esaten.

Guri: “Gora Erlijioa eta Foruak” aldarrikatzen baiño ez euskun iraktsi.

Eta olan izan zan, “erlijioa” izan zalako elburuaren ardatza gauza guztien gaiñetik, naita Foruak ezereztuten ba ziran be.

Ain sakontasunezko sinismen sendokoa izan zalako euskal gizartearena.

Europako liberalak baiña, beste gaiezko eginkizun bat gura eben orokorreko gizarteentzat: sasi-katoliko ta sasi merkantilismoaren eritziz asmatutako batzango elburuen serbitzura zana, Jainkoak ipinitako Lege guztien gaiñetik.

Ikaragarritzko amiltegiara ekarri dozkuna danori:

Bizitzaren gizako-eskubideak ekanduzko zeregiñ maltzur bidetik egipideratuta ekarri doguzelako.

1.879ko urtean Frantziko iraultzaren bitartez artu ziran, eskubide guztien kanpoko erabagi oneik, eta ez dago beste konpon biderik, berezitasunaren oiturazko bideak berrezkuratzea baiño, bestela JAINKOAREN Legeak aurkezten dauskun amiltegi orren arazoa bertan dago.

Noz konturatuko ote gara, mundu onetako ordezkartzaren arduradunezko jokua ez dala txantxetako ?:

“Sasi-arrokeriaren maltzur ta guzurrezko jokutik aldendu bear doguz gure ekintzak”.

“Ez guk esaten dogulako”.

“Berezitasunaren aurrean okerrak izanez gaiñ, ezin diralako edo egokirozko lekurik ez daukielako zeatzeko zentzu andi ta orekazko eginkizunetan, jaungoikuak beren borondatean, olango legeakin gai bereztuta daukalako bizi au”.

1.876tik 1.879ko Azaroaren 4rarte iraun eban euskal jaurkintzaren debekatasuna konstituzioaren legezko baimenean.

1.876an Abenduaren 23an Atxatar Mª Jesus, Aranatar Santiagoren amagiñarriba il zalako, itzuli zan Santiago egon zan atzerri lekutik, eta ez zan geiago erbestera joan edo atzerriratu.

1.876ko urtean espainiarren errepublikako lenengo lendakaria izan zanak, idatzi eban liburuan “Las Nacionalidades” esaten eban:

“En España la cuestión de los vascos es mucho más grave que en Francia. No los une a los demás pueblos de la península, ni la raza, ni la lengua, ni el carácter, ni las costumbres, ni las leyes”.

“No siguen el movimiento político del resto de la nación. Vencidos, se les ha arrebatado con los fueros la exención del servicio militar y de los tributos.

¿Son por eso más españoles ?.

Es indudablemente el resultado natural de la diversidad de razas ese antagonismo que entre ellos y nosotros existe.

A poco que se combine aquí los distintos criterios para la teoría de las nacionalidades, tengo para mí que se habrá de estar por la independencia de los vascos.

¿La consentiría España ?.

¿Se está seguro escribe en otro pasaje de su libro “Las Nacionalidades” que esas y otras provincias no vuelvan a levantar pendones por sus antiguos fueros ?.

En mi opinión duerme el fuego bajo la ceniza”.

1.878an Otsailaren 28an Euskaldunak zeozegaz lasaitzeko, 8 urtearen epe baterako oldoztuta baieztatzen da Bizkaiko Aldundiaren arduraren “Diruaren Antolakuntza”(1), gero 1.887, 1.894, 1.906, 1.925 urtetan eguneratzeko.

1.879ko urtean Aranatar Koldobika, batxillerrezko laugarren ikas-maila eskuratu eban eta beren gurasoak, A-Koruñako Laguardiara bialdu eben Josu lagunaren ikastetxera etxegillearen ikasketak beteteko.

1.879ko urtean Nozedaltar Kandidok, VIIIn Karlosen ordezkoa zanak, ostera antolatu eban karlistaren alderdikidetasuna katoliko izatasun lez, euren alde egon ziran aldizkariaren laguntzarekin.

Aldizkari oneik eraso gogorretan ibili ziralako, Pidaltar Alejandrok beste karlistaren eritziak bideratzen ebezanak “Katoliko Batasunaren” alderdi barri izenakin leia gogorrek euki ondoren, Kanobas del Kastilloren euslari edo gordetzailleakaz(2) alkartu ziran, emendik aurrera karlisten eritziak naste aundiagoetan sartuta, “Tradizio-Zale edo Lengo Zale Elkartasunean” biurtu zana.

1.880-1.881eko ikas-urtea bete eban bakarrik Aranatar Koldobikak, A.Koruñako Laguardian, ez zalako egon maixu-biderik, eta Madrillera joan bear izan eban bere etxegillearen ikasketetan aurrera egiteko.

1.881ko Bagillan Aranatar Sabino Urduñako ikasketak amaitzen egoala gaisotu zan il-zorian geratu arte, bizitzaren askeneko Sakramentuak ille orren 16ko Gorputz egunean artuta, 22ko gauerditik aurrera asita biztuten eta askeneko azterketak ogean eginda, baiña ez eban indar asko euki aurrera egiteko, eta Abandoko etxera joanda, urte bitan egon zan ezer ikasi barik, arik eta indarrak berrezkuratu arte.

1.881eko urtean, Pi eta Margall'tar Franzizkok aitatu eben askatasunaren sua, abandon egon zan, 17urte eukezan gazte baten bulerrear:

“ARANA TA GOIRITAR SABINO” IZAN ZAN GAZTE AU.

1.882ko urtean Koldobika Galiziaren Laguardiako ikasketatik etorrira egoala, ez dakigu inork noren bidetik(3), Euskalerraren egoera politikoagaitik arduratuta, jakin eban zein zan Euskalerraren egizko arazoa, eta Sabino 17 urteaz oraindiño bere osasuna berrezkuratzeko eriondoko aldian ogean egoala, Luisek jakin ebezanak Sabinoren ezauntzan ipini ebazan, eta egun bereinkatu orretan onek, ziñez itz emon eutson, bera indar guztiekin arduratuko zala Euskalerraren arazoagaz, eta ez zala geldituko, arik eta arazoaren azkeneko arrazoiak jakin arte.

Sabinok, egun orreitan eta Koldobikaren aotik jakin eban: “Bizkaia Euskalerrri osoa lez, ez zala espainiarren lurralde bat, ez nortasunaren izatezko bidetik ezer, ez bereztasunaren, ez eritizko bidetik eta gitxiago edestiaren aldetik, eta berba oneik esan ebazan”:

(1) Diruaren Antolakuntzak = concierto económico. (2) Euslari edo gordetzailleak = conservadores. (3) Naita susmoa, Batzelonan egon ziran denboran, Kataluñara erbesteratuta egon zan Urduñako apaiz batenak izan.

“BEREINKATUA IZAN DAITELA NIRE ABERRIA EZAGUTU NEBAN EGUNA, ETA BETIRAKO ESKERRONAK, ERBESTETASUNEZKO LAIÑU BALTZETATIK ATARA NINDUANEI”.

Anai biak bat izan ziran ortik aurrera Euskalerrriaren arazoetan, Luisek bere anai Sabinok euken ulertze aundiagoari, beti erkidetuta lagundu eutsolako agertzen ziranak arazoaren argibidetan.

1.882an Dagonillaren 11n euren irugarrenengo anaia, 1.851ko Epaillaren 30ean jaio zan Arana ta Goiritar Juan il jakien, etxeko sendi guztiaren miñ edo oiñaze andienagaz, bere aita Santiago ta Paskuala amak, itxaropen aundiak euki ebezalako beren itsasontziaren egile izateko ikasketakaz.

1.883an Bagillaren 24an euren aita Aranatar Santiago, karlistek gudan uts egin ebenetik oso minduta gaisotu zan, eta Euskalerrria espainiarrengandik menperatuta geratu zanean geiegizko larritasunean sartuta, San Juan egun onetan, gabeko 11etan il jakien.

1.883an amak, Koldobika ta Sabino Bartzelonara eroan ebazan, Eraman-Ona⁽¹⁾, Lege jakintza⁽²⁾ eta Elertia⁽³⁾ ikasteko, bai bitartean Arturo Kanpionek atara berri eban “Gramátika Baskongada”rekin euskerea ikasi be, len gaisorik egon zanean “Ban Eys” olandarraren iztegi ta gramatikarekin egin eban lez.

1.885ean Sabinok 20 urte eukezala, eta naizta geroago argitara emona izan, “Gramática Elemental del Euskera Bizkaino”, 200 orrialdekoa osotu eban.

1.888an Otsaillaren 11n gabeko 4retan il zan Goiri ta Atxatar Paskuala, Sabin ta Koldobikaren ama, eta ortik aurrera Sabinok, ez ebazan legezko ikasketak aurrera eroan nai, aita ta amaren esanak bertan utziaz.

Beren gogapenak alde batetik sendagillarenak izan ziralako, eta beste aldetik, euskerea ikasten biotz guztiagaz ibili zalako.

1.888ko Uztaillan, Bilbora etorri ziran Koldobika ta Sabin anai biok, eta ortik aurrera il arte, ikaragarritzko lana egin euskun lumaz ta mingaiñez.

1.888an Epaillaren 4an espainiarrak Euskalerrriko meategiren Foru legeak ezereztuteko eurenak ezarri ebezanean, agertu eben araudian XVIIIn legezko atalaren leen idazpuruak txantxa edo izeka lez, auxe esaten eban: “*Que no se saque vena para reinos extraños*”.

1.892ko urtean ez da arritzekoa Somorrostroko idazkariak, bere agiri baten auxe esatea: “*Esta cuenca, que ha contribuido al noventa y uno por ciento de la producción total, está acaparada por los ingleses*”.

Orregaitik espainiarrak 1.888an agertu ebezan legeak, lotsabakerizko txantxa bat bakarrik izan ziran Euskaldunai egin euskuena, euren barnean jakin ebelako asmo maltzurrekin, lapurretako ekintzan ibili zirela.

Eta ez da arritzekoa, FAZIZTA menperatzaillen ekintza izkilluaren indar bidez, besteak egiten dauna, eurentzat artzen dabelako.

Beste gauza txar batzuk sortu jakuzan euskaldunai ortik aurrera, eukal izaera gartsu edo oldartsua dan lez, edesti guztian lez al izan garela edozein ekiñaldiko lanbidetik, bizitzeko bear doguzanak egin edo ta sortzeko, eta espainiarrak ori ikusi ebenean, oso osoan joan ziran gure barnean daukaguzan oldozmeneko almen orreik, lapurrezko guzur elburuarekin menperatzera.

Ez dira konturatzen, lapurtza orreik, erri-iltzaillearen eritzizkoarenak direla.

Eta Frankori, bere ospe andiko bost urteko egitamuarekin sortu jakon lez⁽⁴⁾, espainiar langilleak prest egon zirala guk egiten genduzan lanak lapurrezko bidetik eurak egiteko.

(1) Eraman-Ona = *Filosofía*. (2) Lege jakintza = *abogacía*. (3) Elertia = *humanidades, letras humanas, o, literatura*.

(4) Bost urtearen egitamuarekin = *planes quinquenales de Franco*.

Lantegiak euren lurraldeetan ipini ebezan gu beartsutasunean ezartzeko, eta eurak daukien “*Nacional Catolicismo*” asmo orreitan, Euskaldunak asmo-mende orrekin errezago urtu gindezen euren norkeripean, Zaragoza, Balentzia, Galizia eta Andaluzian ipini ziran lantegi guztiak, azken gaizto edo utsegite andi bat euki ebela.

Eta ez ziran izan gai aurrerantzean, burni langintza orreik aurrera atarateko.

Baiña Euskalerrarentzat zoritxarrena batez be, gauza guzti oneik gure artean abertzale ez ziran jauntxo aberatsarekin egin zirala da.

1.901ean Dagonillaren 23an espainiar “erri irakaskintza eta arte ederraren gobernuko ministruak”, 1.896an Epaillaren 6an Oñate ta Euskal ikastetxe nagusiari emon jakien baimenezko legeak indargabe geratu zirala esan eban, eta Euskaldunak ezereztuteko aginte orren ondorioz, ikastetxe nagusi barik geratu giñan.

1.925eko diru antolakuntza ori 25 urterako oldozmenduta egon zan, baiña, 1.937an Frankok “ezereztuteko aginduaren” agiri bategaz, Gipuzkoa eta Bizkaiko Aldundiaren almen orreik kendu ebazan.

1.952eko urtean Arabak barriztatu ebana, eta oraintsuago 1.977an.

6. Zatia.

Lan guztiaren ondorioa.

1.789ko urtearen eskeroztik ona karlistaren 2 edo 3garren borrokako azalkera onetan ikusiaz gain kontuan artzen doguzenak:

- a) Zertarako egiten dodan lenengo oarkuntza.
- b) Frantzian zergaitik egin zan iraultza eta zertarako.
- d) Zelango lege-mota izan zan 1.812'an Epailla'ren 19'an Kadizen atara eben espainiar guda nagusiak.
- e) Europa ta mundu guztian, orduan menpeko legearekin artu ziran erabagiak, zelango eragipenak daukiez gaurko legezko araudietan.

Erantzunak.

a) Lenengo oarkuntzaren asmoa, berezko Nortasunaren bereiztasunak ondo ulertzea da, kontuan euki eta jakin dagiguzan bakotzaren eskubideak zeintzuk, zertarako, eta zergaitik geratu bear direzan bananduta:

b) Frantzian, iraultza zergaitik egin eta zertarako: Europaren etorkizunari begira, aurrerakuntzazko oinkada barri bat emon bear jakon, diru kontuan, nekazaritzan, merkataritzan, burnigintzan eta eurentzako bear ziran lantegi gintzak, ordezkariaren arduratan ibili bear genduzan gauza guzti orreik, beste egokitasun barri batzuk eskatzen ebezalako.

d) Zelango lege-mota izan zan 1.812'an Epailla'ren 19'an Kadizen atara eben espainiar guda nagusiak: Zapaltzaillea zalantzarik bage.

Europaren etorkizunerako, orduan egokitu bear ziran, Giza eta Berezko Errigizarteak daukazan eskubideak, Munduko eta Europaren jendekuntzan alango aurrerazko oinkadak emon ezkerro, bera osotzen dabezan ordezeko egille guztien eskubideak, neurri bardiñean zainduta aurrera egin bear ebelako.

Ez ziran gai-gizaren eskubideko neurri orreik kontuan artu, liberalismoaren jaurkintz asmoak ekarten eban guda indarrezko bizkortasunagaz, eskubide guztien gainetik ezarri zalako.

e) Europa ta mundu guztian, orduan artu ziran erabagiak, zelango eragipenak daukiez gaurko legezko araudietan.

Guda nagusiaren gudu indarraren erasoakaz, menperatzailletasunezko diru-merkantil legedi orreik, maltzur ta lapurrezko araubide lez ezarri ziranetik, eskubidebageko ta goitik berako agintaritzan daukagun antolamendu guztia ustelduta dago.

Edo ta mundu onetan baten bat arrituko ote jaku, lapurtzazko legedietatik, lapurrezko emaitzak agertzen diranean ?.

Munduan, Europa osoan, eta espainiar lurraldean lapurrezko asmakizun onegaz batez be, JAINKOAREN Araudizko Legetik kanpo kokatuta, ankaz gora daukaguz, Izadi onek bere Bereztasundutako almen guztietan JAUNGOIKUAK oiñarrituta daukazan eskubide guztiak.

1) Nortasunaren zentzuzko izatasuna:

– Bereztasun onetan naita naiez jaiota, eta bizitzeko bear doguzenak jakin gurean, azter bideko azi ta eziko azturan oituratu bidez, bizi onen egizko zergaitiak lortzen doguz gure baitazko eritziarentzat.

– Eta gure artean oitura orretan erkidetzeko sortzen dogun izkuntzarekin, zarratzen dan berezko egi bat izanez gaiñ, Nortasunari emoten dautson bereiztasunezko egia da.

Errigizarte guztiak, JAUNGOIKUAK mundu oneri asieratik ipini eutsezan lege bardiñekaz baliotu bear izan dira beti, asieratik danontzat lege bardiñak diralako daukaguzenak, eta eurei, iñoren almenean ezerezko aldakuntza txikienarik egiteko be euki barik, gure irazale edo sort-arazlearen ezintasunetik, eta asmatzaille almena bakarrik eukinda, ez garelako iñor, Beren legerik edo ta legeetan, ikutu edo sudurrak sartzeko.

Ori da Euskalerrriaren egia Ludi onetan, mundu au beste errigizarte batzuekaz daukezan beste ulermeneko baitakin osatzen dauana.

Eta leiñu bakotzaren azkuntzazko oikuntzan lan eginda ezberdiñetako izatasunean agertu arren, ori ote da arrazoaia, batak bestea menperatzeko edo ta bata bestea baiño politagoa dalakoan ganorabako baten eritiziz ta indarrez besteak menperatzeko ?.

Baita beste alde batetik begituta, baten batek bere etorkizunezko il-zoria kontuan artu barik arro, edo ta berak sasijainko indar asko eukiten dalakuan besteak menperatu edo errigizarteak berak gura dauan eran nastekatu al ote dituz ?.

2) Nortasunaren izatasunezko ABERRIAK, eta Norkeriz asmatutako aberriak:

– Goian ikusi dogu, zelan Nortasunaren zentzuzko izatasunak, leiñuaren berezko oikuntzazko azkeratik osotzen dirala Erriko Aberriak lez, erkidetzeko sortu eben izkuntz bidetik izena artuta.

– Eta orreik dira mundu onetan, Jainkoak Bereztasundutako Lege bidetik erakusten dabezan izaerak.

– Asken baten, beste gorengo mailla baten erkidetu (**ez batzangotu**) bear direnak, Jainkoak sortutako Ludi onen gai au, danoren ardurazkoa biurtu euskulako.

– Eta gai mundu onen ordezkariatzazko bizi ekintzagaitik beartuta, sortzen jakuzan gauza guztien antola bearra ta lan guztien garbitasunezko bidetik bear dabezan **“Oreakak”, danoren ordezko ardurakaz zaindu bearrean aurkitzen garelako da.**

Aberriak ote dira baiña, Norkerizko asmokin gizarte ezberdintasunakaz sortzen diran batzagosunak ?:

Batutako errigizarte orreitan, euren baimenik bage eginda badagoz, ez dira ezer, edo ta beste erabatera esanda, Jainkoak ipinitako Legearen aurka, batzuen norkeri bidetik eta arrazoibako indarrakaz egiten diran batzagosunak, sekula ez dira izango Aberriak, gauza orreik ez daukielako BEREZKOTASUNAREN ZENTZURIK.

Bestela begitu dezagun zer esaten dauan J. Kasaresek espainiar erregeen ikastetxeokak:

“Lugar, ciudad o pais en que se ha nacido.// Este mismo pais con sus habitantes, tradiciones, costumbres etc., en cuanto es objeto de cariño por parte de los naturales de el”.

Eta nik gaiñeratuta: “Cariño que como es obvio, procede de la familia directiva educacional padre-madre y de la relación lógica de comprensión religioso idiomática en la que los naturales se desenvuelven”.

EUSKALDUNTASUNAREN NORTASUNEZKO ABERRIA:

ABERRIA Euskeraz baiña, aita-ama gurasoaren ondorengotasunetik agertzen jakuna baiño gauza andiago bat da.

Jaungoikuak mundu au irasi eta Berak oiñarritu ebenean, erperatu eutsoezan legezko araudiaren zentzuakin, Paleolitiko ezkerotik Beren Lege orreik Euskal jendekuntzagaz ulertzea lortu leikezanak dira, milla urte askotako epean ekarri dabezelako euskaldunak gai-gizaren askatasunezko eskubide demokratiko orreik, sinismeneko oituran, euren baitan irarrita nortasunaren irudizko-eritzi lez.

Orregaitik Euskaldunak euskereagaz euren baitan irarrita ekarten dabena, ez da ikusten dan gizaren itxurazko gai ondorengo bat bakarrik, mundu fisiko oneitan bere leiñuzko gai-gizaren bereiziak ondorengotasunean naitaez BARRIZTUTA ekarri bear izanak izan arren, auts biurtzen diralako.

Bizi bizian oituratuta ekarten dabenezan etenbako ziñezkintza baten eta sekula iltzen ez diran zentzuan, Jaungoikuaren Legeekin ulermendu ebezanak dira, ondorengo baita lez laga edo ordenuz izten dabezanak euren urrengo gizaldiari, gaurko euskaldunak, Omo Sapiens´en asieratik, askatasunaren demokrazizko edesti guztiaren aitortza ekarriz.

Orregaitik Euskerea be, azturaren sortzezko izkuntza izan da, ez da gure gogotik oldoztu egiten dan izkuntz bat bezela, maitetasun guztiagaz erkidetzeko egin gendun tresneri eder au, ez dalako gatz gabeko mezu gaillu uts bat, gure artu emonetan ibilteko tresneria bakarrik.

Bera biurtu gendulako AMA, euskal izatasuna bear dan zentzunezko lekutik maitasun guztiagaz bideratzeko.

Euskereak daukan NORTASUNEZKO irudiagaz itxuratzen gaitu Euskaldunak.

Eta ez da txantxetako jokoan ibili bear dan gauza bat, Euskaldunak JAINKOARI euren edesti guztian eskaiñi eutsoen eguneroko AITORGILETASUNA dalako.

NORKERI BITARTEZ SORTUTAKO ABERRIAK.

Edestian argi ikusten diran gauzak dira, norkerizko menperatzailleak euren asmoetan dabizen erri ezberdiñeko gizarteak menperatu gurean, eta sasi-jainkotasunaren garaipenak lortzeko egiten dabezan bear-kuntzazko naastekatasunetik sortzen diralako izkuntz barri baragarriak, erromatarren menpeko ekintzagaitik ainbat latiñ kume sortu ziran antzera.

Latiña bera be, asmatu ta egindako izkuntza bat izan da, ez da erri baten azturan edo ta lanezko oikuntzatik sortzen dan jen-kuntzazko izkuntzalakoa, Berezko erri maitasunagaz eginda dagoela erakusten dualako batek bere orekatasunean, eta besteak menpekotasun kirrinkako abesti baten datorrena, itzak euren ezberdintasunaren esangureko naste bidetik, ots elkargoaren osagarritasunezko zentzua galduta ekarten dabelako.

Orregaitik: Euskerea, euskaldunaren izkuntza da.

Baiña: “Gaztelera, espainiar izkuntza ote da ?”.

Zer dira: Katalan edo Nafarroa-Aragon bitarteko, eta Bable izkuntzak?.

Laterriak: “Aberriak ote dira?”.

Espainiar menperatzaileak gure daben: “Nacional Catolicismo” ori, Aberria ote da?.

Menperatzaile oneik, nungo jaungoikuari gurka ote dabiz?.

Nora juangoote dira ainbeste nasteeikin, gero espainiar katolikotasunaren guzurrezko aberriekin aurrerantza joan ezkeru?. Gai-Mundu onen biribiltasunaren antzera, “guzurra”ri gaur geratzen jakon bitarteagaitik, biribiltzeko?.

Ludi onetan Jaungoikuaren Legetik kanpo, iñork ezin dau bere legerik ezarri, gizakiren almenean ez daualako ezerezetik ezer sortzeko gaitasunik, eta bere asmakizunezko esku-mendea ez dabelako emoten ainbesterako.

Gai guztiaren almena daukagu gure esku artean ibilteko, baiña JAUNGOIKUAK ipini eutsazan baldintzakin, eta emaitza orreik BEREZTASUNEAN jokatuta bakarrik lortzen dira.

1.823garren urte onen askenetan, VIIIn Fernando, espainiar gudaiburu jaungo-zaleak beartuta, espainiar konstituzio barriari ziñez itz eman bear eutson **“sin detrimento de la unidad constitucional de la monarquía”** esaten ebana, eta gero **“sin detrimento de la unidad constitucional española”** biurtuko zana.

VIIIn Fernando ortik aurrera, ez eban inkiziziorik barriz ezarri, erregearen betiko antola bideak berrezkuratzeko bertan itzita.

Eta guda agintariak beartuta, erregeak espainiar jaungoa ziñatu ebenetik atara ebezan lege guztiak, batzangotasunezko jaungo aldera urbiltzeko izan ziran, Euskaldun, Katalan eta Galiziarren baimenik bage, edo txarragoa dana, guda indarrarekin, euren eskubideak zapalduz gaiñean ezarrira, batzangotasunezko kaizar katoliko lege orreitan urtu gindezan.

Noren aolkularitzazko esku baltza ibiliko ote zan orren azpitik?.

Nun egongo ote zan Europaren Ekanduzko aolkulari nagusia?.

Europaren merkantillezko eragipen orregaz, IIIn Isabel eta Vn Karlosen espainiar anai arteko ondoriozko guda orreik, euki ba eben be, ez eben euki erregetzaren aulkiagaz zer ikusirik, ondorio ori aitzakia bat baiño besterik ez zalako izan.

Erregearen irudiak ez eben ezeren artekari, epaille edo ta bitarteko indarrak euki ortik aurrera, ostondutako indar aundi orreik panpiñeko irudietan biurtu ebezalako.

Euskaldun, Katalan, eta Galiziarrek antolamendu au da arrazoiz eta arrazoi guztiagaz, batera erasotu bear doguna, Europa eta munduan Jainkoak ezarritako berezko legearen zaletasunezkoak diranekin batera.

EUSKALERRIA eta MUNDUAN BEREZTASUNEZKO JAUNGOIKOAREN LEGEAN JAI DIRAN ERRIKO ABERRIAK, EZ DABELAKO MEREZI, EDESTITIK ZEAR SASI-KATOLIKO ETA BESTE ERLIGIO FAZIZTAK EGITEN DAUTSENA.

ERLIJIOA (religare), JAINKOAREN LEGEPEAN EDO GAIK DAUKAN LEGEAGEAGAZ ERKIDETZEKO DA !!.

SEKULA EZ, GUK ASMATUTAKO LEGEPEAN.

EUSKALERRIKO SEME-ALABAK, OR ALKARTU BEAR GARA EZEREN AITZAKI BARIK.

**Atutxa'tar Paul
Zornotzan 2.012an Epaila'ren 19'an**

BIBLIOGRAFIA.

- “Añamendi eziklopediatik”
- “Labairu ta Goikoetxeatar Estanislao Jaime” “Historia General del Señorío de Bizkaia”.
- “Reader’s Digest” “Gran Diccionario Enciclopédico Ilustrado”.
- “D. Victor Gebhardt” editado en 1.863 “Historia General de España y de sus Indias”, VIn ataletik artutakoa.
- “D. Atonio Piralak 1.893an argitaratutako “Historia Contemporànea”.
- “Aranburuk” argitaratutako “Historia General del Pais Vasco”.
- “Julio Eyarak” argitaratutako “Euskalerriko Edestia”.
- “Sabindiar Batza Argitarazleek” argitutako “Obras Completas de Arana Goiritar Sabin”.
- “Agustin Blazquez Fraile” espainiar edestiagaitik argitaratu eben “Gran Historia General de los Pueblos Hispanos”.
- “Manuel Alvarez” argitaratu eban “Historia de España”.
- “J. Kasares’ek” de la Real Lengua Española zanak ta argitaratu eban “Diccionario Ideològico de la Lengua Española”tik artutakoak.
- “Antonio Ballesteros eta Berettak” argitaratu eban “Historia de España y su influencia en la Historia Universal”.
- “B. Beatriz Canton, Mª Nieves Diaz, eta Mª Cristina de Pablo’k, argitaratu eben “GIZONAK”ren liburuetatik.
- “Arturo’tar Kanpione’k” argitaratutako “NAVARRA EN SU VIDA HISTÒRICA”:
- “Lasa ta Apalategi’tar Josek” argitaratutako “EL PUEBLO VASCO DEMOKRACIA TESTIGO DE EUROPA”.
- “Mujika ta Berrondotar Plazidok” argitaratutako “DICCIONARIO VASCO-CASTELLANO” “DICCIONARIO CASTELLANO-VASCO”.
- “EUSKAL HISTEGI ENTZIKLOPEDIKOA”.
- Zeferino Jemein’ek egineko “Biografia de SABINO ARANA”’tik.
- Eta “Barroeta ta Amorrortu’tar Klaudio’re, ezin dodan eskertu laguntzarekin.

Euskerazaintza

Euskeraren erri akademia
Academia popular de la lengua vasca
Lacademie populaire de la langue basque

e-mail: aeuskerazaintza@gmail.com
www.euskerazaintza.org